

KEDVES IDÁM!
LEVELESKÖNYV

KEDVES IDÁM!

—
LEVELESKÖNYV

—
FERENCZY IDÁHOZ

692219

LEKTORÁLTA

F. DÓZSA KATALIN

ÉS

GERŐ ANDRÁS

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

A PORÍTÓN BENCZÜR GYULA: ERZSÉBET KIRÁLYNÉ
(MAGYAR NEMZETI MÚZEUM)

KIADJA AZ AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

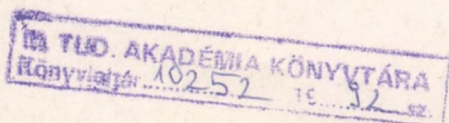
ELSŐ KIADÁS 1992

ISBN 963 05 6377 0

© TOLNAYNÉ KISS MÁRIA 1992

MINDEN JOG FENNTARTVA,
BELEÉRTVE A SOKSZOROSÍTÁS, A NYILVÁNOS ELŐADÁS,
A RÁDIÓ- ÉS TELEVÍZIÓADÁS,
VALAMINT A FORDÍTÁS JOGÁT,
AZ EGYES LEVELEKET ILLETŐEN IS.

PRINTED IN HUNGARY

Hubert öcsém emlékének

1871

1872

1873

1874

1875

1876

1877

1878

1879

1880

1881

1882

1883

1884

1885

1886

1887

1888

1889

1890

TARTALOM

Bevezető – A levelek története	9
Erzsébet királyné (1837–1898)	13
Ferenczy Ida (1839–1928)	19
Levelek (1–70)	27
Rückblick	145
Ida von Ferenczy	151

BEVEZETŐ

A LEVELEK TÖRTÉNETE

„Édes Idám! ...Sokszor gondoltam rád és nagyon is hiányoz nekem...” – írta Erzsébet királyné Ferenczy Idának, 34 éven át hűséges felolvasónőjének megismerkedésük első évében.

Ferenczy Ida királynéja kedvéért feladta az önálló otthonteremtés lehetőségét, a férjhezmenetel, a gyermekáldás örömét. Nyert helyette egy nagyszerű, melegszívű úrnőt és sok közeli barátot. A barátok, politikusok, udvarhölgyek, más ismerősök és természetesen Erzsébet leveleit gondosan megőrizte, kivéve, ha valamit a királyné parancsára el kellett égetnie.

Kiterjedt levelezési anyaga elhúnyta után (1928) került unokaöccse, balatoni Farkas László felsőbabádi kastélyába. Itt tartózkodott az 1930-as évek elején Egon Caesar Corti gróf, hogy hiteles adatokat gyűjtsön Erzsébet királynéről írandó könyve számára. Ő nevezte el az egyszerűség kedvéért a hagyatékot Farkas-Archívumnak, Farkas László után, s azóta is ezt a nevet használja a szakirodalom.

Corti gróf nagy alaposággal tanulmányozta végig a leveleket. A számára érdekes levélrészleteket kimásolta és németre fordította. Könyvében, amely németül 1934-ben Salzburgban jelent meg (magyarul 1935-ben), ezeket az idézeteket bőségesen fel is használta, pontosan feltüntetve a forrást. Sajnos a magyar nyelvű kiadásokban, idézetekben ezek a hivatkozások már hiányoznak.

Néhány levelet 1991-ben az Eisenstadt (Kismarton)-ban megrendezett „Sisi, Erzsébet, a magyarok királynéja” című kiállításon bemutatam, s a katalógusban is ismertettem. Valamivel több eredeti levél kapott nyilvánosságot az 1992-ben Budapesten, a Nemzeti Múzeumban rendezett hasonló című kiállításon.

Régi tervem válik valóra akkor, amikor most az óriási levélanyagból legalább Erzsébet királyné, Ferenc József, Andrássy Gyula és Schratt Katalin megmaradt leveleit közkinccsé tehetem.

De hogyan tudtak megmaradni a törékeny írások a II. világháború mindent elpusztító, felégető éveiben, majd pedig az elmúlt 47 év otthonatlan, zaklatott időszakában?

Ha azt felelem, hogy valóságos csoda folytán, akkor nem túlzok: Édesapámnak, egy kendermagos tyúkanyónak, továbbá egy, a szovjet hadseregbe besorozott, becsületes közép-ázsiai katonának köszönhetjük megmaradásukat. Hiszen az eltelt évtizedek során hány családi

levéltár semmisült meg végérvényesen a háború, a kastélytüzek, kirablások, deportálások következtében!

Néhány példa a számtalan szomorú eset közül:

„Pallavicini-Andrássy Borbála kitelepítési és 1956-os naplója” c. könyvének (1990) legelején olvashatjuk, hogyan égette el a kitelepítés előestéjén édesanyja naplóinak és nagyszülei(!) levelezésének még megmaradt darabjait!

A Lónyay-házaspár (gróf Lónyay Elemér és Stefánia belga hercegnő, Rudolf trónörökös özvegye) Oroszváron várta be az orosz csapatokat. Miután kastélyukat egy hét leforgása alatt oly mértékben kifosztották, hogy úgyszólván csak a rajtuk lévő ruha maradt meg, a pannonhalmi apátságban leltek menedéket. Innen egy alkalommal még egyszer megkísérelték, hogy Oroszvárra visszamenve a férfiak valamit megmentsenek. Dr. Karsai páter szavai szerint az oroszvári archívum még megmarad részét a földről lapátolták fel...

Brigitte Hamann kitűnő történész-írónő arról ad hírt „Kaiserin Elisabeth – Das poetische Tagebuch” c. könyvében, hogy Mikes Janka grófnő, Erzsébet királyné egykori udvarhölgye azokat a leveleit, amelyeket családjának írt az udvarnál eltöltött évei alatt – biztos megmaradásuk reményében – két példányban lemásoltatta, és ezt az összesen 3 példányból álló értékes történelmi forrást három különböző helyen letétbe helyezte. Mind a három készlet megsemmisült! (Annál nagyobb az örömünk, hogy a fent nevezett Mikes Janka grófnőtől számos levél található a Farkas-Archívumban.)

S most térjünk vissza a hagyaték megmaradásának regényes történetéhez.

Felsőbabád, 1945. május hava... Ekkor hoztuk vissza drága nagyanyánkat, özv. balatoni Farkas Lászlóné Mailáth Erzsébetet hajdan volt otthona gyászos színterére. Nagyszüleim kastélya hemzsegett a visszavonuló orosz csapatoktól. A kastély berendezéséből ekkor már nem volt mit elvinni. Szüleim otthona Löbpusztán ugyanerre a szomorú sorsra jutott. Így e földönfutóvá vált család tagjai: balásfalvi Kiss Hubert és felesége, balatoni Farkas Mária gyermekeikkel és nagyanyánkkal egy melléképületben húzták meg magukat. Innen éppen rá lehetett látni a kastélynak arra a helyiségére, ahonnan egy falépcső vezetett a padlásra. Egy „szép” napon újabb csapatok érkeztek, és egyszer csak Allah-ot dicsérő ima, inkább ének hangjai hallatszottak ki a padlásfeljáróból, amelynek ajtaja ekkor már nem lévén, megláttunk egy Mekka felé forduló, földre boruló, kis közép-ázsiai, imádkozó embert.

Az élmény erejét még most is érzem, pedig azóta már arab földön turistaként és a televízióban is sokszor láthattam hasonlót! Ekkor apánk azonnal összegyűjtött minket gyerekeket és a lelkünkre kötötte, hogy tapasztalatlanságunk ellenére kellő tisztelettel viselkedjünk. Elmagyarázta, hogy ez igen komoly dolog; muzulmán katona ily módon dicséri Istenét – bármilyen szokatlan is ez még nekünk.

Ez a katona nem vegyült a kastélyban tanyázó orosz katonák közé, hanem jó, tiszta szalmából fekhelyet készített magának. Itt aludt és végezte imáit az előirt időközökben a padlásfeljáróban, amit mi gyerekek meg nem úntunk kellő távolságból, a bokrok fedezékéből némán nézni és hallgatni.

Hogy miből éltünk ekkor, ez ma is rejtély számomra. Tény, hogy óriási kincs volt az a pár tyúkocska, amire nagyanyám szert tett – vagy inkább jó emberektől kapott – és az a pár tojás, melyekkel e derék állatok megörvendeztettek minket.

Annál nagyobb volt a rémületünk, amikor észrevettük, hogy egyikük a „Mohamed” (mert magunk között már így hívtuk az imádkozó katonát) szalmájába fészkelte be magát, és hát most már az övé lesz a tojás! Még jó, ha az orosz katonák nem fogják kitekerni a nyakát, és a parkban felállított üstök egyikében meg nem főzik.

Olyasmi történt azonban, amire a legkevésbé sem számítottunk. A nagy kotkodácsolás után a csupa jóindulatot sugárzó „Mohamedünk” közeledett szüleink felé, és előre nyújtott tenyerében ott fehérlett a friss tojás! „Szálám alejkum!” – hangzott köszöntése, amire apám azonnal „Alejkum al szálám”-mal válaszolt.

A hatás frenetikus volt és megint olyan jelenet következett, amit szintén sohasem fogok elfelejteni! A kis katona apám nyakába borult, arca felragyogott az örömtől és kézzel-lábbal magyarázni igyekezett, hogy ő vigyáz miránk, megvéd a többi katonától, ha azok bántani vagy lopni akarnának. A tojást ezután mindennap megkaptuk. Új jóakarónk védőszárnyai alatt kissé biztonságosabban lélegezhettünk.

Ekkor egy napon, amikor az orosz katonák zöme kiment az erdőbe fáért – apám gondolt egy merészet és megérttette valahogy „Mohamedünkkel”, hogy fel szeretne menni a kastély padlására körülnézni, amibe ő készséggel azonnal beleegyezett.

Apám, amint oda felért, látta, hogy miként az egész ház, a padlás is teljesen üres, ami mozdítható volt, mindent elvittek már. Amint így nézelődött, a lába alatt papírdarabokat, borítékokat érzett. Jobban szemügyre véve azonnal rájött, hogy a Farkas-Archívum darabjait találta meg a padlás homokjába beletaposva. Órákig tartott, amíg összeszedte és „Mohamed” fedezete alatt lehordta a padlásról...

Örök hála illesse ezt a számunkra ismeretlen közép-ázsiai katonát, akinek embersége nélkül elvesztek volna nemcsak az ebben a kötetben megjelent levelek, hanem még számos más írás is Ferenczy Ida óriási ismeretségi köréből. Többek között az udvarhölgyek levelei is, akik Erzsébet királyné kíséretében voltak utazásai alkalmával, és oly sok mindent láttak és átéltek, vagyis szemtanúk voltak abban az időben, amikor Ferenczy Ida meggyengült egészsége miatt már nem tarthatott velük.

Ezt az édesapánk által összeszedett és így megmentett levélanyagot – bátyámmal, Kiss Lászlóval együtt – anyánktól örököltük. Én vállalkoztam arra, hogy rendezésének nekifogjak.

Végtelen tisztelettel, kegyelettel, nagy-nagy szeretettel és türelemmel láttam hozzá a hatalmas feladathoz. Megkíséréltem lépésről-lépésre haladva az összekuszált, sokszor tépett, gyűrött, az eredeti borítékjaikból kirángatott, szétszórt és összekeveredett lapokat számbaveenni, felmérni, szerzők szerint szortírozni. Utána a különböző írásokat sokszor „megfejteni” és így minden egyes sort elolvasni, majd kronológikus sorrendbe rakni. Így sikerült az egész hatalmas anyagot áttekinthetővé tenni! A felfedezés élménye és a munka eredménye feledtette fáradságomat.

Eleinte sok gondot okozott a dátum nélküli levelek időbeli meghatározása. Segédanyagként igyekeztem megszerezni a sok külföldi, e témához és időszakhoz kapcsolódó irodalmat. A detektív kitarásával kellett vizsgálnom egy-egy dátum nélküli levelet, vagy levéltöredéket, míg végre, sokszor csupán egy szó, jelzés vagy utalás vezetett az ellenőrizhető jó nyomra, s így be tudtam sorolni az illető levelet a megfelelő helyre.

Amint egyre többször átnéztem a megmaradt levélanyagot, meggyőződésemmé vált – amit én mindig is sejtettem –, hogy milyen óriási történelmi forrásanyagot mentett meg édesapám.

A leveleket természetesen szöveghűen adjuk közre, meghagyva az esetleges helyesírási hibákat és szórendet, hogy megőrizzük azokat a sajátosságokat, amelyek az egyes levélírókra jellemzőek. Ennek a szöveghűségnek minden bizonnyal a jövőbeni történészei és műfordítói fognak örülni, akik így közvetlenül a „tisza forráshoz” nyúlhatnak. A Corti által az eredeti magyar levelekből kiragadott mondatok, ill. szövegrészek németre fordítva ismertek, és onnan idézik az újabb külföldi irodalomban. Sőt, az angol vagy francia szerzők a szükségnek megfelelően innen fordították saját nyelvükre. Az eredeti forrásanyag hiányában ismét magyarra visszafordítva a szöveg az idők folyamán igen-igen eltorzult, és elvesztette eredeti ízét, zamatát.

A kötetben szereplő leveleket túlnyomórészt magyarul írták, s csak néhány írást (pl. Schratt Katalinét, Ferenc József sürgönyfogalmazványait stb.) kellett lefordítani. Ezúttal mi, magyarok vagyunk abban a szerencsés helyzetben, hogy eredetiben olvashatjuk és élvezhetjük a királyné gazdag magyar nyelvtudását, amelyet sokan csupán szép legendának tartottak!

Köszönettel tartozom F. Dózsa Katalinnak, a Magyar Nemzeti Múzeum Textilgyűjteménye vezetőjének e könyv kiadásának kezdeményezéséért és támogatásáért. Hálás köszönet illeti Polyánszky Piroskát, a kiadó menedzser-szerkesztőjét, sokirányú közreműködéséért és gondos munkájáért a könyv végső alakjának a kialakításában.

Tolnayné Kiss Mária

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ

(1837–1898)

„Erzsébet királyné megtanulta a magyar nemzet történetét, a magyar nyelvet, s megszerette magát a nemzetet. Ezáltal lett az ország őrangyala, aki áldásosan működött a király és a nemzet kibékítésében, és ezért emléke örökké élni fog a magyarok szívében.” – írta Türr István, Garibaldi egykori legendás tábornoka az Erzsébet királyné emlékének szentelt albumba, amelybe a magyar nemzet legjelesebb képviselői írtak vele együtt rajongó sorokat a „nemzet védőangyaláról”, az új „Szent Erzsébet”-ről.

Hogyan lett egy kis bajor hercegnőből a magyarok második Szent Erzsébate, Magyarország Patrónája?

Elisabeth Amalie Eugenie von Wittelsbach, bajor hercegnő – családi körben Sisi – 1837 karácsony estéjén született Münchenben. A szülők unokatestvérek. Ludovika, az anya, I. Miksa bajor király leánya és Zsófia főhercegné (Ferenc József édesanyja) húga. Az apa, Miksa Emánuel a Wittelsbachok szerényebb, nem uralkodó oldalágából származott. A kissé különc hírében álló művelt és bohém apa imádta a természetet, a lovakat és a kutyákat, és nagyon sokat utazott. A család kellemesen és kötetlenül élt, nem sokat törődtek az illemmel, s a gyerekek télen a müncheni palota, nyáron a Possenhofenben lévő nyári kastély kertjének csendjét verték fel hancúrozásukkal. 1853-ban a 15 éves Sisi eljegyezte Európa egyik legnagyobb hatalmának ifjú és jóképű uralkodója, Ferenc József. A kiszemelt menyasszony ugyan eredetileg Sisi nővére, Helene volt, de a fiatalok között hirtelen fellobbanó szerelem hatására az eredeti tervet megváltoztatták. Ferenc József 1854. április 24-én a bécsi Ágoston-rendiek templomában, fényes ünnepségek keretében Erzsébetet vette feleségül.

Erzsébetet azonban nem készítették fel az igen nehéz, komoly feladatokkal járó császárnői szerepre. Erzsébet neveltetése egyébként is igen hiányos volt. A társasági illetet természetesen megtanulta, bár Possenhofenben sokat nem kellett törődnie vele. Anyanyelvén, a németen kívül beszélt angolul és franciául. Európa egyik, ha nem a legkonzervatívabb császári udvarának etikett-előírásait nem ismerte, s amikor megismerte, nem tudta elfogadni. Az addig szinte mindenkiel nyílt, közvetlen kapcsolatban lévő Erzsébet nagyon rosszul érezte magát az embereket rangjuk, származásuk szerint becsülő bécsi udvarban, ahol nem talált jópajtásokat. Környezete, a mellérendelt udvarhölgyek, túlnyomórészt nála jóval idősebbek voltak. Fő feladatuk az volt, hogy az

etikett előírásaira figyelmeztessék, és beszámoljanak viselkedéséről az anyósnak, Zsófia főhercegnének.

Az addig szabad és gondtalan életet élő Erzsébet egyszerre egy zárt, előírással világba került, ahol akármit csinált, minden rossz volt. Ugyanakkor férjével, a hivatását igen komolyan vevő, sokat dolgozó Ferenc Józseffel is igen keveset lehetett együtt, ám annál többet az őt állandóan bíráló anyóssal, akitől rettegett.

1855-ben szülte meg első gyermekét, Zsófiát, majd 1856-ban Gizellát. Zsófia szinte azonnal elvette tőle a gyermekeket, szobájukat anyjukétól távol, a saját lakosztálya mellett jelölte ki. Erzsébet csak látogatóba mehetett gyermekeihez, s a nevelésükbe sem szólhatott bele. 1857-ben, magyarországi útja alkalmával kierőszakolta, hogy a kis Zsófiát magával vihesse, s a gyermek Budán vérhasban meghalt. E szörnyű élmény hatására Erzsébet szinte „lemondott” gyermekeiről. Az 1858-ban született Rudolf nevelésének irányítását is Zsófia vette a kezébe.

1860-ban Erzsébeten rejtélyes betegség tört ki, amely valószínűleg megromlott idegállapotának következménye lehetett. Orvosi tanácsra elutazott, és több hónapot Madeirán töltött. Itt szoros barátságot kötött egy magyar testvérpárral, a jó megjelenésű Hunyadi Imre gróffal és húgával Lilivel, akitől egy kicsit magyarul kezdett tanulni.

Erzsébet megkülönböztetett érdeklődését a magyarok iránt Majláth János gróf keltette fel már 1853-ban, aki a császári menyasszonyt az osztrák birodalom népeinek történetére tanította. Majláth császárhű, konzervatív történész volt (hogyan is kerülhetett volna más az ifjú leányka mellé!), aki ilyen értelemben oktatta tanítványát is. De a fiatal leány képzeletét felgyújtotta a temperamentumos, szilaj magyarság vadregényes, örökös harcokkal teli történelme. A szabadságharc leverése után Európában sok romantikus ifjú lelkesedett az önkénnyel, túlerővel bátran szembeszálló kis, szabadságszerető népért. Úgy is mondhatnánk mai szóval, hogy Magyarországnak igen jó volt az image-a.

Eleinte ez az érzés ambivalens lehetett. Hiszen a szeretett vőlegény elleni lázadókról volt szó. Később azonban éppen Zsófiával, az anyóssal mind jobban elmélyülő konfliktus erősíthette együttérzését. Hiszen a magyarelles, konzervatív udvari kamarilla élén Zsófia állt.

1857-ben, amikor Ferenc Józseffel együtt Magyarországra látogatott, már megelőzte a híre: tudták róla, hogy szimpatizál a magyarokkal. Útján mindenütt kitörő lelkesedéssel fogadták, nem csupán elbűvölő egyénisége miatt, hanem azért is, mert abban bíztak, hogy segíteni fogja az országot.

1863-ban elhatározta, hogy komolyan kezd magyarul tanulni és nyelvtanárt fogad. Elhatározásáról mindenki lebeszélte, mert a magyar nagyon nehéz nyelv, s neki nincs is tehetsége hozzá, hiszen a cseh nyelv tanulásával is hiába próbálkozott. Egy év múlva Ferenc József csodálkozva állapította meg, hogy felesége bámulatosan gyorsan halad a tanulásban. 1864-ben Erzsébet már olyan kísérőnőt keresett, akivel

magyarul tud beszélgetni. Így került sor Ferenczy Ida kiválasztására. Máig sem tisztázott körülmények között került fel Ferenczy Ida az ajánlott hölgyeket tartalmazó lista alá. Egon Caesar Corti szerint a lista összeállításával megbízott Almássy grófné csempészte oda kecskeméti barátai okos leányának nevét, akiről tudta, hogy Deák Ferenc és Andrássy Gyula nagy tisztelője.

Erzsébet egy kis bonyodalmat okozott választásával az udvari etikettben. Ferenczy Ida felolvasónővé való kinevezése tulajdonképpen félmegoldás volt. Hivatalosan – ünnepségeken, színházban stb. – nem szerepelhetett a királyné mellett. De Erzsébet melegszívű barátnőre vágyott, s Ferenczy Ida az lett. Bizalmas kapcsolatukat a levelek, a kívülálló számára sokszor érthetetlen apró kis célzásai, utalásai is elárulják. Ferenczy Ida 34 éven keresztül szolgálta hűségesen úrnője és hazája érdekeit. Nem kis része volt abban, hogy Erzsébet elsősorban a magyarok királynéjává akart válni.

Erzsébet 1860, Madeira után már nem volt többé félénk, megfélemlíthető leánya, hanem érett, szépsége tudatában lévő fiatalasszony, aki egyre inkább el tudta érni, amit akar. Az első komoly összeütközés 1865-ben Rudolf miatt következett be. Erzsébet kétségbeesve látta, hogy fia teljesen tönkremegy Gondrecourt szigorú, katonás nevelése miatt, amellyel mind Ferenc József, mind Zsófia egyetértett. Az utóbbi ugyan siránkozott unokája gyenge alkata miatt, de helyeselte, hogy a drasztikus módszerekkel (vízkúra, éjszakai riadó, ijesztgetések stb.) „megedződjön” a hétéves kisfiú. Erzsébet ekkor levelet írt Ferenc Józsefnek, amiben magának követelte gyermekeit („Kívánom, hogy korlátlan hatalommal rendelkezek mindenben, ami a gyermekeket illeti...”), s világossá tette számára, hogy elhagyja, ha nem teljesíti kívánságát.

Másodszor a magyarokkal való kiegyezés érdekében lépett fel a császárral szemben, ha nem is ilyen ultimátumszerűen, de szívósan, kitartóan, minden diplomáciai, sőt női eszközt is lathatva. Életében ez volt az egyetlen alkalom, amikor bele akart szólni a politika irányításába. Ám ez most nem csupán nyilvánvaló magyarszeretete miatt történt. A kitűnő politikai érzékkel rendelkező Erzsébet a poroszokkal szembeni katasztrofális vereség után, 1866-ban nem látott más megoldást. Meg akarta őrizni a birodalmat a fia számára is. Ferenc József sem egyszerűen engedett felesége zaklatásának. Ő is tudta, hogy most nem a magyargyűlölő Zsófiának, hanem Erzsébetnek volt igaza.

1867-ben megtörtént a kiegyezés, ami az osztrákok számára a birodalom életének meghosszabbítását jelentette, a magyaroknak pedig a gazdasági, kulturális fejlődés kezdetét, a jóval fejlettebb Nyugat-Európához való csatlakozás lehetőségét.

1867. június 8-án Ferenc Józsefet és Erzsébetet megkoronázták a budai Nagyboldogasszony, azaz Mátyás templomban. A fényes ünnepségsorozat, amelyet Erzsébet meglepően jól bírt, hiszen köztudottan utált minden nyilvános ceremóniát, valószínűleg a királyné életének csúcspontja lehetett. Mindenesetre gyönyörű volt a leghíresebb francia

divatcég, Worth által készített, magyar szabású díszruhájában. A nemzet pedig lelkesen ünnepelte a haza megmentőjét. Az ő közbenjárását sejtették a császár rendkívül nagylelkű, megbocsátó gesztusában is, hogy a koronázási ajándékot, összesen 100.000 Ft-ot a szabadságharc honvédei, özvegyei, árvái és rokkantjai számára ajánlották fel.

A magyar nemzet még egy jelentős ajándékot adott: a volt Grassalkovich kastélyt Gödöllőn. Erzsébet még a koronázást megelőzően járt ott. A kastély eladó volt, s nagyon megtetszett neki. Ferenc József azonban figyelmeztette, hogy ne is gondoljon arra, hogy megveszi, mert nagyon sok volt a kiadásuk. Így hát öröme határtalan volt, amikor a magyar nemzet megvásárolta az időközben egy belga bank tulajdonába került gyönyörű, XVIII. századi kastélyt. Rövid idő alatt rendbehozatták, s Erzsébet itt alakította ki saját ízlése szerint kötetlen udvartartását, ahová maga köré gyűjtötte a fiatal arisztokrácia színe-javát. A kiválasztás alapja a születési előjogok helyett azonban elsősorban a szépség, a szellem és természetesen a lovaglótudomány volt. Gödöllő lett a lósport és a falkavadászatok központja. Erzsébet nagy állatbarát volt, különösen szerette a nagytestű kutyákat és természetesen a lovakat. Célul tűzte ki maga elé, hogy ő legyen a legjobb lovas, még cirkuszi mutatványokat is megtanult. Sportszenvedélyét végül az angliai és írországi falkavadászatokon tudta kiteljesíteni, ahová 1876 és 1882 között minden évben elutazott. Itt sikerült az elsőik között a legelsővé válnia. Ha nem lovagolt vagy vadászott, akkor tornázott, és órák hosszat megerőltető ütemben gyakorolt. Kastélyaiba tornaszobát rendeztetett be, ami a saját korában szokatlan és furcsa ötletnek tűnt.

1868-tól érzelmei elsősorban legkisebb gyermeke Mária Valéria felé irányultak. Erzsébet tudatosan Budán szülte meg gyermekét, aki a bécsi udvar legnagyobb megkönnyebbülésére leány lett. Attól féltek, hogy ha fia lett volna és elhatározása szerint magyarnak neveli, királlyá választgatják Budán, s a magyar területek elszakadhatnak. Mária Valériát akit már nem engedett át anyósának, valóban igyekezett „magyar kislány”-nak neveleni. Furcsa fintora a sorsnak, hogy a kedvenc leány nem hogy nem lett magyar, de még osztrák sem. Elsősorban németnek érezte magát, és lelkes híve volt annak, hogy Ausztria egyesüljön Németországgal. (Persze nem a hitleri Anschlussra gondolt, amit szerencsére nem ért meg!)

Harminc éven keresztül Erzsébetet tartották a világ legszebb asszonyának. Ez azonban igen fárasztó kötelezettséget jelentett, hiszen mindig a hírének megfelelően kellett megjelennie. Ez még az ő számára, nyilvánvaló adottságai ellenére is sok fáradságba került. Világhírű haját órák hosszat fésülte fodrásznője. Bár a négy gyermekszülés után is hihetetlenül karcsú maradt, derekát 50-53 cm-re befűzni szintén időigényes munka volt.

Nem csoda, hogy az amúgy is félénk Erzsébet számára a reprezentációs kötelességek mind terhesebbé váltak, s amikor csak meglehetett,

igyekezett kibújni alóluk. Menekült bámulói elől, igaz, volt néhány igen kellemetlen esete is. Egyszer például, amikor a bécsi Ringstrassen sétált, rajongói majdnem agyonnyomták, úgy kellett kimenteni a tömegből.

1882 után, amikor egészségi okokból abba kellett hagynia a nagyon megerőltető falkavadászatot, verseket kezdett írni. Költői eszményképének Heinrich Heinét tekintette. Önmagát gyakran ábrázolta Shakespeare drámahősnőjének a szamarakkal körülvett Titánia tündérkirálynőjének.

Életének kétségtelenül legnagyobb tragédiája Rudolf trónörökös szörnyű halála volt 1889-ben. Nem tudott szabadulni a lelkiismeretfurdalástól sem, hogy a hozzá legjobban hasonlító, liberális szellemiségű, művelt, tudós fia problémái megoldására nem látott más lehetőséget, csak az öngyilkosságot. Hibásnak érezte magát azért, hogy nem tudott olyan viszonyt kialakítani a fiával, amire annak talán szüksége lett volna. A versírást abbahagyta, s még többet utazott. Nem bírt Bécsben maradni. Tudta ugyanakkor, hogy Ferenc József is milyen magányos, s ezért pártolta Schratt Katalinnal való kapcsolatát. A császári házaspár viszonya egészen különleges volt. Gyengéden szerették egymást, és mindketten tudomásul vették, hogy egyéniségük, életvitelük különböző. Ferenc József a lehető legnagyobb szabadságot biztosította hitvesének, akit imádott. Erzsébet pedig örült, hogy Ferenc József egy megértő, okos asszonnyal beszélheti meg problémáit. A „barátné”, ahogy egymás között hívták, azt tudta nyújtani, amit Erzsébet tulajdonképpen sohasem: a bécsi kedélyességet, a „Gemütlichkeit”-et, egy kis pletykát, kötetlen, gondoktól mentes beszélgetést. Hármójuk kapcsolatára talán legjellemzőbb Schratt Katalin levele Ferenczy Idához, amelyben azt kérdi, hogy valóban jól értette-e Erzsébet utasítását, hogy azt az ibolyacsokrot, amellyel mindig március elsején szokott a császárnak kedveskedni, Budán adja át. Erzsébet tehát arra is gondolt, hogy Ferenc Józsefnek ne kelljen lemondania a már megszokott figyelmességről budai tartózkodásuk alatt!

Erzsébet az évek múlásával egyre boldogtalanabb és zaklatottabb lett. A fiatalkori levelek szép, kalligrafikus írását nagyobb betűk, lefelé konyuló sorok váltják fel. Nem kell szakértőnek lennünk ahhoz, hogy az írás megváltozásából Erzsébet nyugtalan lelkivilágára következtessünk.

Az 1890-es években a görög mitológia felé fordult, megtanult görögül, és egy álomvillát építtetett magának Korfun. De ott sem lelt nyugalmat; ahogy felépíttette máris el akarta adni. Cél és terv nélkül bolyongott a nagyvilágban, kétségbeejtve környezetét, akik alig tudták követni, s főleg változó tervei szerint útjait megszervezni. Hohenembs grófnő álnéven utazott, a levelek, táviratok sohasem neki lettek címezve, az inkognitó mégis csak illúzió volt. Mindenki tudta, ki az a magas, vékony elegáns hölgy, aki egykor világhírű szépségét ugyan már elvesztette, de a környezetét szinte megbabonázó vonzerejét nem. Az anar-

chista Lucheni is könnyen megtudta, ki érkezett Genfba, hiszen még az újságok is közölték. Lucheni elrontott, örömtelen életét akarta megbosszulni 1898. szeptember 10-én a Genfi-tó partján, amikor az e célra kihegyezett reszelőjét Erzsébet mellébe dőfte. Számára ez az asszony az elérhetetlen szépség, gazdagság és hatalom megtestesítője volt. Nem tudta, hogy egy nagyon boldogtalan asszonyt ölt meg, akinek valószínűleg megváltás volt a halál.

Erzsébet váratlan és megdöbbentő halála után kezdődött „újabb élete”. Magyarországon legendává vált. De egy másik legenda is túlélte: a bűbájos Sisi-é, aki mindenkit meghódított. Hiába halott már az őt megelevenítő színésznő, Rommy Schneider is, az édeskés Sisi-filmek még mindig sikert aratnak. Ám, hogy milyen is volt valójában, ahhoz egy kicsit közelebb visznek a kötetben olvasható, a mindennapi élet valóságát apróságokkal felidéző levelei.

F. Dózsa Katalin

FERENCZY IDA

(1839–1928)

Ferenczy Ida ősi kisnemesi családban, 1839-ben Kecskeméten született. Vecseszéki Ferenczy Gergely hat élő gyermeke közül a negyedik volt.

Már fiatal korában feltűnt éles esze, intelligenciája, határozottsága és jellemzilárdsága. Neveltetése megfelelt a korabeli magyar vidéki város lehetőségeinek. Elsősorban saját erejéből, önképzéssel növelte tudását. Különösen érdekelte a földrajz, a történelem és a klasszika-filológia, általában minden, ami az általános alalműveltség tartozéka.

Ferenczy Ida pályája ebből a magyar kisvárosból ívelt fel Európa egyik nagyhatalmának, az osztrák monarchiának császári udvarába. Erzsébet császárné szolgálatába került, s hamarosan, a levelek bizonyága szerint, annak „barátnéjává” lett.

De hogyan került Ida a császárné mellé? Az ismert újságíró, Falk Miksa így írja le (1880):

„Már jó nagy ideje annak, hogy Erzsébet császárné és királyné a magyar nyelven való kiképeztetés céljából magyar társalkodónőt és magyar nyelvtanítót szándékozott maga mellé venni. Az ily dolgok minden udvarnál rendkívül nagy mozgalmat szoktak előidézni nemcsak azok között, a kik a felséges ur vagy asszony közelébe jutni kívánnak, hanem azok közt is, kik már ott vannak és a kik ily alkalommal aggódva tekintenek az ismeretlen jövevény felé, mint a ki által saját befolyásuk netán csorbát szenvedhetne. Képzeltető tehát, mennyi vajadás előzte meg ama névjegyzék születését, mely a felség elé terjesztett, hogy az abban megemlítettek közül a társalgónő választassék. Utóvégre, ha jól emlékszem, hat névben történt a megállapodás és ezeknek jegyzéke kalligraficze megírva lett illő helyen előterjesztve; de midőn Ő felsége kezébe jutott ezen lista (nekem igen megbízható személyek így beszéltek), ott idegen kéztől még egy *hetedik* név jelent meg az utolsó helyen. Nem tudom, vajjon azért-e, mert az eltérő írás feltűnt, vagy más okból, elég az hozzá, hogy Ő felsége ennek a hetedik helyen megnevezett hölgynek arcképét kívánta és midőn ez megérkezett, a rajta látható érdekes arczvonások, a nyílt, okos szemek, szóval az egész szellemes kifejezés annyira megtetszett a felséges asszonynak, hogy ezen arckép eredetijét rendelte fel magához és vette maga mellé társalgónői minőségben.

Ezen szerény kisvárosi nő előtté egész szokatlan és ismeretlen új állásában oly ügyességet fejtett ki, mely minden diplomatának becsületére vált volna. Minden lépten egy-egy tör leste gyakorlatlan lábát. De ő egyikbe sem hágott bele, hanem egyfelől a legnagyobb pontossággal és lelkiismeretességgel teljesítvén azt, a mi állásával járó kötelessége volt, de másfelől semmi áron és semmi körülmények közt egy hajszálnyival sem lépven túl ezen állásnak határait, aránylag rövid idő alatt oda vitte, hogy nemcsak a felséges asszonynak kedvencze volt, hanem még a császár és király bizalmát is kivívta, ellenségeit pedig a teljesen reménytelen küzdelem megszüntetésére indította. Mily áldásos volt e nő működése hazánkra nézve, azt talán csak egy későbbi kor fogja felderíteni.

Ki volt az, ki ama hetedik nevet ráírta a jegyzékre, mielőtt az Ő Felsége kezébe került, azt nem tudom, de ezen hetedik nevet tudom; tudja, ismeri, tiszteli az egész ország. E név: *Ferenczy Ida!*"

1864-ben találkozott Erzsébet Ferenczy Idával először, s ez az első audiencia sorsdöntő volt mindkettőjük számára. Nemcsak Ferenczy Idát bővölte el a császárné szépsége, bája, kedvessége és intelligenciája, de a császárné is azonnal megszerette Ida közvetlen, őszinte, természetes, kedves egyéniségét.

Könnyen elképzelhető, hogy mit jelentett a kecskeméti fiatal leánynak Európa talán legkonzervatívabb udvarába kerülni! Meg kellett tanulnia az etikett aprólékos előírásait, s természetesen az udvar előkelőségeinek rangjait, megszólításait. Ezekben a körökben a legfontosabb a család, a származás volt. Aki nem tudott felmutatni legalább 16 arisztokrata őst, nem számított sokat. Magát Erzsébetet is kissé lenézték azért, mert a Wittelsbach-ok szerényebb, hercegi és nem királyi ágából származott – amit a német nyelven egy aprócska előjáró szócskával tudtak megkülönböztetni. Erzsébet nem „von Bayern”, hanem csak „in Bayern” hercegnő volt. Ferenczy Ida pedig csak egy becsületes nemesi családfát tudott felmutatni. De lehet, hogy Erzsébetnek – aki az osztálygöögöt nem ismerte – éppen ezért tűnt fel a listán a neve. Mert a császárnénál nem a származás számított – csakis az emberi érték. Az udvari életnek azonban szigorú előírásai voltak. Ida szerény származása miatt nem lehetett udvarhölgy. Ezért először kinevezték brünni alapítványi hölgygé, aminek közvetkeztében Fräulein von Ferenczy-ből Frau von Ferenczy lett a megszólítása, azaz az asszonyokkal került egy rangba, majd megkapta az „Őfelsége felolvasónője” címet.

Mi lehetett az alapja a királyné és Ferenczy Ida egész életen át tartó, kölcsönös, őszinte barátságának és szeretetének? Hiszen Ida a királyné számos kedvelt foglalkozásában egyáltalán nem osztozott! Nem lovagolt, nem tornázott, nem bírta a többórás, egyhuzamban lévő sétákat, amelyek mind Erzsébet mindennapi programjának jelentős részét alkották.

Mégis ennél sokkal, de sokkal több volt az, ami egybekötötte őket. Elsősorban az első találkozás pillanatától kezdődő kölcsönös szimpátia. Fiatalok voltak akkor, csaknem egykorúak. (Ida csupán 2 évvel volt fiatalabb a császárnénál.) Így Ida valódi kortárs volt, ellentétben az idősebb és Zsófia utasításainak megfelelően Erzsébetet „nevelni” óhajtó főudvarmesternőkkel és udvarhölgyekkel.

Erzsébet hihetetlenül egyedül állt a bécsi udvarban. Életmódja, nézetei ellentétesek voltak az ott uralkodó felfogással. Zsófia bizalmasai eleinte Idát is megpróbálták megkönyékezní, hogy beszélje el nekik, mit látott-hallott a császárnénál. Ez azonban sohasem sikerült, mert Ida az első pillanattól kezdve haláláig egyes-egyedül csak Erzsébetet szolgált. Az intrikákban, pletykákban nem vett részt, tudott hallgatni. A császárné hamar felismerte, hogy megtalálta azt a lényt, akire nagy magányában oly régen vágyakozott.

Hogy 8 hónap alatt milyen közel került Ida a császárnéhoz, az kiolvasható az 1. és 2. sz. levélből.

Erzsébet, aki kezdettől fogva vonzódott a magyarokhoz, Idán keresztül még jobban megszerette Magyarországot és a nyelvet, megismerte Deák és Andrássy törekvéseit, ami hozzásegítette annak a politikai ténynek a felismeréséhez, hogy ki kell egyezni a magyarokkal.

Ida ismerte úrnője minden titkát, gondozta és intézte legszemélyesebb levelezését. Nélkülözhetetlen volt Erzsébet sokféle kívánságának teljesítésében.

Ferenc József is gyakran igénybe vette tanácsait, amint ezt pl. Erzsébethez írott 1893. dec. 9-i levelében is olvashatjuk:

„Édes, szeretett lelkem, ... Tegnap érdeklődtem Ferenczy asszonynál, hogy jöhetnek-e, mert a Lichteneggbe szánt karácsonyi ajándékokat szeretném megbeszélni. Ő azonban sajnálattal értesített, hogy nem fogadhat, mert elutazásod óta ágyban fekszik – amiről sejtlem sem volt. Később írt nekem, hogy tudasson, miszerint a karácsonnyal kapcsolatban minden rendben lesz és Kornis grófné ezügyben holnap idejön...”

(Lichtenegg volt ekkor a már férjnél lévő Mária Valéria lakóhelye.)

A királynénak különleges étkezési szokásai voltak, hogy megtartsa legendás karcsúságát. Így gyakran csak tejjel táplálkozott. Ennek azonban garantáltan jó minőségűnek, megbízhatónak kellett lennie. Ezért a királyné Idát bízta meg egy kis majorság létesítésével és irányításával. A majoros Ferenczy Idának tartozott beszámolni és elszámolni, valamint időnként jelentést küldeni a majorságban törtétekről. A királyné, ha otthon tartózkodott, gyakran meglátogatta kis majorságát. Európai utazásai alkalmával, ha sétái közben szép és egészséges tehenet látott, megvásárolta és hazaküldte tehenészete számára.

Erzsébet már Rudolf trónörökös halála előtt is igen sűrűn utazott. Fia halála után útjai még gyakoribbak lettek. Lelkiismeretfurdalást érzett amiatt, hogy ilyenkor a császár milyen magányos és elárvult. Ő volt az, aki összehozta Ferenc Józsefet a Burgtheater színésznőjével, Schratt Katalinnal (férjezett ittebei Kiss Miklósné), és áldását adta barátságukra. Az ő ötlete volt – a feltűnés elkerülése végett –, hogy Schratt Katalin Ida lakásán keresztül jusson be a Burgba. Ugyanis Ferenczy Ida lakása közvetlen kapcsolatban állt a királyné lakosztályával, bejárata pedig a Ballhausplatz-on volt.

Ferenc József e szavakkal hívja első találkozásukra Schratt Katalint:

„Bécs, 1888. dec. 6.

... A császárné kéreti, hogy fél 11 órakor Ferenczy asszonynál, Ballhausplatz Nr. 6. címen, a II. emeleten jelenjék meg. Ha a cím szerint a lakást nem találja meg, úgy forduljon bárkihez a Burgban, aki minden bizonnyal megmutatja a helyes utat. A császárné Ferenczy asszonynál fogja várni azért, hogy Önt a mi lakosztályunkba vezesse. Úgy örülök, hogy megmutathatom Önnek az én szobáimat, és azt a bizonyos ablakot, amelyre oly gyakran kegyeskedett kintről feltekinteni...”

Ferenczy Ida királynéja kedvéért vállalkozott erre a szerepre, és fogadta Schratt Katalint, ahányszor őt erre a császár felkérte. A tervezett találkozások pontos időpontját a császár mindig kézírásban, magyarul közölte Ferenczy Idával. Például:

„Schratt asszony érkezik ma este.

Jöhet e hozzá holnap, Csötörtőken egy órakor?

Ferenc József”

Idővel előfordult, hogy Ferenczy Ida kettejüket megvendégelte, miként azt a császár hitvesének híven hírül adta 1895. ápr. 18-án hozzá írt levelében:

„... Ida villásreggelivel kínált meg minket, amit szakácsnője készített el: teával, marhasülttel, sertéssülttel, kolbászfélékkel és almásrétes-sel...”

Az évek teltek, és Ida gondolatban, fájó szívvel kísérté bolyongásaiban szomorú királynéját és várta a leveleket, amelyeket a királyné kíséretének tagjai – Nopcsa báró főudvarmester, az éppen szolgálatban lévő mindenkori udvarhölgy vagy egyik-másik komorna – buzgón küldözgettek. Ha meggondoljuk, hogy Erzsébet életének utolsó évtizedében már csak rövid heteket töltött Ausztriában és Magyarországon, elképzelhetjük, hogy milyen sokat jelentettek ezek a híradások Ida

számára. Nem is szólván arról, hogy e levelek még ma is egy helyszíni riport eleveenségével hatnak.

A királyné halála porig sújtotta Idát. Árva lett a szó legszorosabb értelmében, hisz királynéja volt életének értelme, boldogsága, minde-ne! Ezekben az években veszítette el testvéreit is mind, köztük a legfiatalabbat és kedvencét, Viktóriát, kinek igen korán elhunyt anyja helyett anyja volt.

Közösen végezték Mária Valéria főhercegnővel azt a kényes és sok tapintatot igénylő szomorú munkát, hogy ki milyen emléket kapjon a királyné személyes tárgyaiból. Ezt illusztrálja e pár magyarul írt sor is:

„Kérem kedves Ida, ha még lehetséges, cserélje ki a Liechtensteinnek szánt poharat, melyet inkább Carmen Sylva (Román királynénak) kel-lene adni, Liechtensteinnek pedig egy petsétet. Ha Gisela még ott van, kérem neki mondani, különben csak az urakkal kicsinálni. Ezer üdvöz-lettel

Valérie”

A genfi tragédia után Ferenczy Ida a királyné iránt érzett szeretetét átruházta annak leányaira, Gizellára és Mária Valériára, főleg az utób-bival folytatva mindvégig személyes (magyar nyelvű) levelezést. Úgy tűnik, Mária Valéria édesanyja halála után még közelebb került Idához, látva annak őszinte, igaz bánatát.

A Burgból hamar ki kellett költözni a királyné magyar udvartartásá-nak. Ida először a Reisnerstrasse-ban bérelt lakást, majd egy évtized múlva kiköltözött Schönbrunnba, a Grünberggasse-ban lévő „Hofvillá”-ba. Szalonja az osztrák és magyar közélet számos személyiségének találkozóhelye volt.

Ferenczy Ida 30 hosszú évet élt még a királyné halála után, szívében Erzsébet iránt nem halványuló szeretettel. Az ő emlékének élt tovább, maga köré gyűjtve a számára oly becses relikviákat. Az egyik fő szerve-zője volt az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumnak is. A királyné emlékét megőrkítő múzeum ötlete nem sokkal a merénylet után felmerült. Mária Valéria és Gizella főhercegnők, Ferenczy Idával való megbeszélés után számos emléktárgyat ajánlottak fel a Magyar Nemzeti Múzeum számára, köztük azt a magyar díszruhát, amit Erzsébet 1896-ban a millenniumi ünnepségeken hordott. Ezt az öltözeteket Ferenczy Ida 1899. május 31-én saját maga adta át a Nemzeti Múzeumnak. Az ekkor összegyűjtött emlékeket már akkor közszemlére állították.

1907. márc. 11-én háromtagú hölgybizottság: özv. gróf Andrássy Aladárné Wenckheim Leontin bárónő, őrgrof Pallavicini Edéné Mai-láth Adél grófnő és gróf Batthyány Lajosné Andrássy Ilona grófnő járult Ferenc Józsefhez azzal a kéréssel, hogy a budai Várpalotában létrehoz-

hassanak egy Erzsébet Emlékmúzeumot, s annak részére engedjen át bútorokat és emléktárgyakat a királyné lakosztályából.

A császár a hölgybizottság kérésének helyt adott – tekintettel Erzsébet királyné és a magyar nemzet közötti kölcsönös szeretetre –, és megbízta Ferenczy Idát, mint leginkább illetékest és hozzáértőt a tárgyak kiválogatásával és a múzeumlétesítés ügyintézésével.

Ferenczy Ida minden erejével, felhasználva diplomáciai készségét is, hozzálátott a múzeumi anyag összegyűjtéséhez és berendezéséhez.

Sokat tárgyalt és levelezett a budai Királyi Palota megnagyobbítását tervező építésszel, Hauszmann Alajos műegyetemi tanárral, az Emlékmúzeum helyiségeinek kialakítása, illetve átalakítása érdekében.

A múzeum végleges helyét Ferenc József jelölte ki.

Ferenczy Ida rengeteg emléktárgyat adott át a saját lakásában őrzött darabokból. Ha elolvassuk az 1913-ban már negyedik kiadásban megjelent kiállítási katalógust, akkor láthatjuk, hogy a két főhercegnőn kívül a legnagyobb lelkű adakozó Ferenczy Ida volt. A hölgybizottság őt bízta meg azzal a feladattal is, hogy a királyné „író”, azaz dolgozó szobáját hűen rekonstruálja, mivel ő élt a királyné közvetlen közelében, és ő emlékezett mindenre pontosan.

Az 1908. január 15-én ünnepélyesen megnyitott Emlékmúzeum igen látogatott volt, és anyaga egyre bővült. Kornis Mária grófné, Mária Valéria főhercegnő udvarhölgye e sorokat vetette papírra az Emlékmúzeum megtekintése után:

„Kedves jó Idám!

Budapest, 3/5, 1908.

... Képzeld csak, tegnap olyan szerencsés voltam, hogy Etelka mutat nekem az Erzsébet Muzeumot, mely természetesen nem lepett meg, mert a tárgyakat a valóságban és az illusztrált katalógus által már ösmertem. Annál inkább elérzékenyített és főleg azon érzés és gondolat kerekedett felül, hogy: ennyi maradt azon nagy, dicső, jó, magasztos, szellemes Királyné után, aki egy egész világot meg tudott volna hódítani és, akinek mi magyarok mindent köszönhetünk!

Engem persze semmi sem érdekelt annyira, mint azon szekrény a keze irásával! És miket irt ő maga a magyarokhoz való vonzalmáról! – Ha elgondolom, hogy ez mind a jövő generációval elvesztette volna az értékét, ha magánytulajdonban marad, akkor látja az ember csak át, minő érdem volt ezeket megmenteni...

[*Etelka* = örgróf Pallavicini Edéné Mailáth Etelka (Adéle) grófnő.]

Sajnos a múzeum a II. világháború során komoly kárt szenvedett. Anyagának bizonyos része szerencsére azonban megmaradt, s visszakerült a Magyar Nemzeti Múzeumba.

A múzeum szétdúlását és pusztulását szerencsére Ferenczy Ida már nem érte meg. Hosszú élete során azonban meg kellett érnie a királyné legki-

sebb és legkedvesebb leányának, Mária Valériának a halálát. Majd sorban vesztette el társait, akikkel együtt szolgálták a királynét. Elsőnek Nopcsa Ferenc báró, főudvarmester távozott körükből, később a királyné külföldi útjainak szorgalmas kísérőnője, Festetics Mária grófnő. A kedves Mailáth Sarolta udvarhölgyet két hét múlva követte a 89 éves Ida. Bécsben húnyt el 1928-ban, közmegebecsülésben és a magyarok általi tiszteletben eltöltött évtizedek után. A bécsi Ágoston-rendiek Loretto-kápolnájában ravatalozták fel, majd koporsóját a kecskeméti Szentháromság-temetőben helyezték örök nyugalomra a Ferenczy-család sírboltjában, apja és testvérei mellé.

Tolnayné Kiss Mária

IRODALOM

- BOURGOING, Jean (Szerk.): *Briefe Kaiser Franz Josephs an Frau Katharina Schratt*. Verlag Herold, Wien-München, 1964.
- CORTI, Egon Caesar: *Elisabeth, die seltsame Frau*. 1. kiadás. Pustet-Verlag, Salzburg-Leipzig, 1934.
- FALK Miksa: *Kor- és jellemrajzok. Révai-testvérek*, Budapest, 1903.
- FARKAS-ARCHÍVUM: Budapest (magántulajdon).
- HAMANN, Brigitte (Szerk.): *Kaiserin Elisabeth – Das poetische Tagebuch*. Verlag d. Österr. Akad. d. Wiss., Wien, 1984.
- HAMANN, Brigitte: *Elisabeth, Kaiserin wider Willen*. 3. kiadás. Amalthea, Wien, 1982.
- KARAFIÁTH, Márius: *Ferenczy Ida*. Nyitrai és Társa, Levice, 1935.
- NOSTITZ-RIENECK, Georg (Szerk.): *Briefe Kaiser Franz Josephs an Kaiserin Elisabeth*. (2 kötet). Verlag Herold, Wien, 1966.
- SZALAY Imre: *Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeum*. 4. kiadás. Stephaneum, Budapest, 1913.

Ferenczy Ida – Franz Horst 1900 körüli olajfestménye

ERZSÉBET CSÁSZÁRNÉ levele

FERENCZY IDÁHOZ

Kecskemétre címzett borítékkal

K(laushof), (1865.) júl. 12.

K.

Julius 12^{dikén}.

Édes Idám!¹ Épen kaptam leveledet, és elég szomorú vagyok, mint képzelheted. Ezen várva várt leveletben bizonyosan reméltem jó hírt kapni. Adjon Isten hogy a másikon találjak a mit ohajtok. – Sokszor gondoltam rád, és nagyon is hiánysz nekem, a hosszú fészülködés alatt, a séták közben, és úgy ezerszer a napban. – Egeszen egyedül nem tudtam itt maradni, tehát ide rendeltem Horse-Guardomat², ki mult csötörtökön szerencsesen is érkezett meg, és kimondhatlan örömmel szívemre borult. –

Két nap feküdtem miután nyak fájásom oly erős lett, hogy úgy kelett megszűnöm az írással. Most egészen rendben vagyok ismét, csak borzasztó szomorú. –³

A igen szorgalmas, bárcsak valaki más az lehetne! Szegény lovával esett, és néhány nap ő is feküdt. Ő valóban mindenben ügyetlen.

A kis azért ez mégis sok. – Az élet itt elég unalmas. Mulatságos társaságra még nem akadtam, és kilátásom sincs arra.⁴

¹Erzsébet orvosi előírásra nyaranta több hetet töltött a bajorországi Bad Kissingenben. Klaushof, ill. Waldhalle (a következő levél helyszíne) Kissingen környéki kirándulóhelyek. Ferenczy Ida nem kísérte el, hanem hazautazott Kecskemétre a családjához. Ida 8 hónappal korábban lépett Erzsébet szolgálatába. A köztük kialakult bensőséges szeretetteljes viszonyt ez és a következő levél híven tükrözi.

²Horse-Guard = Erzsébet kedvenc kutyája.

³Erzsébet szomorúságának ez alkalommal igen komoly oka volt. Mielőtt Bad Kissingenbe utazott volna, Bad Ischlben találkozott fiával, és megrémült annak fizikai és lelki állapotától, ami Gondrecourt közismerten kemény, kegyetlen nevelésének az eredménye volt. Erzsébet szeretett volna ebben az évben gyermekeivel tovább Ischlben maradni, de háziorvosa, Fischer doktor ragaszkodott a kissingeri kúrához. A levél hat héttel korábban kelt, mint az a sokat idézett „ultimátum”, amit Erzsébet Ferenc Józsefhez írt, s amelyben magának követelte gyermekei nevelésének jogát.

⁴1863-ban Bad Kissingen-i tartózkodása alkalmával barátságot kötött a vak Mecklenburg herceggel és a félig béna angol John Collettel, akikkel érdekes beszélgetéseket folytatott a Promenádon sétálva. 1864-ben az ifjú II. Lajos bajor király – aki abban az évben foglalta el trónját – látogatta meg, s ekkor kezdődött szoros barátságuk, mert Erzsébet egészen elbűvölte Lajost szépségével, életfilozófiájával, nem mindennapi lényével. 1865-ben úgy látszik Erzsébet nem talált egyéniségéhez méltó partnert.

Sokat sétálok, majdnem egész napig; a hölgy legalább elegendet lehet; sokat olvasok, nem sokára elvégzem a „Karthausi”⁵, igen jól tetszett, és egészen értettem. Neha neha is játszom az Orgonán, kedvenz dallomat, melyyel a szoktam hívni. — Az idő mindegy változik, kiálhattatlan meleg volt mult héten, és most ismét oly szeles és borult, hogy kelemetlen van künt mulatni.

Most Isten veled édes Idám, ne menj ferjhez ezen idő alatt, sem Kálmánodhoz⁶, sem másikhöz, hanem maradj hű legjobb barátnédhoz

E

⁵Eötvös József: „A Karthausi” c. regénye.

⁶Feltehetően Szentkirályi Kálmán, Kecskemét környéki földbirtokos.

Örök Időm! Gyer. kepletem. lecsodá-
is. elég. sokszor. vágyok, mint
képe. elhated. Ezer. varra. márt. brelf.
ben. bizonyosan. amattam.
jó. hást. keplem. Adjan. Pater.
hígy. masikban. Ezer. és.
mit. sheptott. (Johann.
jond. ottam. id, és. nagyam.
is. hiányoz. nekem, a. halska.
försüllődés. alatt, a. sőt. ad.
közben, és. egy. cse. cse.
a. napban. Ezer. egy. és.
Jól. nem. tudtam. itt. maradni.
tehát. ide. esed. Jelen. Jelen.
Jardomat, bi. márt. csö. tö.
Ezer. sokszor. és. és. és.
nagy. és. hiányoz. nekem. és.
márt. sokszor. és. és.
Ezer. márt. hiányoz. nekem.

ERZSÉBET CSÁSZÁRNÉ levele
FERENCZYIDÁHOZ Kecskemétre

Waldhalle, (1865. júl.) 17.

Waldhalle 17^{kén}

Édes Idám,

Ismét irok, és pedig az erdő közepében, hová megmentettem magamat, a borzasztó melleségtől. Az ígért másod leveledet még eddig nem érkezett. Én már oly izgatott vagyok végre valamit hallani, mint alig mondhatom. Ha nálad Magyarországon ily meleg van mint itt, bizonyosan sokat szenvedni fogsz, kivált a pusztán, hol az árnyék is hiányzik. Itt nagy sűrű erdők van, én minden reggel, a fesiülködés után, kikocsizok; és hol az erdő kezdik leszállok és gyalog megyek egy csinos helyre hol a fák között egy kis fa födél alatt asztal és padok állnak. Ott maradok ebédig, olvasván, írván, vagy csevegvén a hölgygel.¹ Sokszor is fénhangon olvasok, a kiejtés vegett. Hogy ő egy szót sem ért, az engem nem háborgat. A délutánt ugyan ezen módon töltöm, csak hogy többet sétálok ha hüvesebb kezd lenni.

18^{kán} Ma reggel kaptam leveledet; igen igen boldog vagyok hogy te rendben vagy. Nem aggodom tovább, és nyugtabban nézek a jövődőbe. Be örülök ezen perczre ha végre ismét látni foglak, és nekem elbeszélhetz mindent, szórúl szorá, mit Kálmánoddal beszéltél; de fájdalom, még elég mesze van ezen időig. Neked persze a hetek hamarabbak és kelemetesebbek mulnak el, élvezni fogsz minden percz kedves családod körében, és csak remélek hogy honvágyod nem lesz az Ischli hegyek között. —

Ezen levél nem könnyen olvashatni, most már két napja hogy velem kirándulást tesz.

Isten veled, édes Idám, Horse=Guarde össze vissza csókol, és én maradok hü barátnéd

E

Klaushof 18. 7. 65.

20^{kán}

Épen kaptam utolsó leveledet. Tehát ezt már egyenesen küldöm.

¹Erzsébet császárné osztrák udvarhölgye.

MEGJEGYZÉSEK

Andrássy Gyula 3., 4., 5. és 7. sz. leveleihez:

Erzsébet császárné már tudott valamelyest magyarul, amikor Ferenczy Ida az udvarhoz került. Miután Idát úgyszólván azonnal megszerette, ebben az időben a nap nagy részét vele töltötte, és így természetes, hogy magyar nyelvtudása oly mértékben haladt előre, hogy ez a nyelvvalóságos „titkos nyelvvé” vált közöttük. Ferenczy Ida által ismerte meg a császárné közelebből a magyarokat – akikkel már korábban is rokonszenvezett – s ő is hozzájárult ahhoz, hogy megértette történelmüket és politikai törekvéseiket. Így ismerkedett meg Deák Ferenc és Andrássy Gyula politikájával, majd a velük való személyes ismeretség után Ferenczy Ida volt a közvetítő személy közöttük.

Erzsébet császárné és Andrássy Gyula 1866 januárjában találkoztak először Bécsben a magyar országgyűlési küldöttség fogadtatása alkalmával, amely hivatalosan meghívta a császárnét is magyarországi látogatásra, amire még január 29-én sor került. Ez a látogatás 5 hétig tartott – a bécsi udvari körök véleménye és rosszallása szerint hallatlanul hosszú ideig. E látogatás alkalmával Erzsébetnek elsőpró sikere volt a magyarok körében, és ezen idő alatt többször nyílt alkalom arra, hogy Andrássy Gyulával szót válthasson és így jobban megismerhesse.

Bécsbe visszatérve élénk politikai levelezés kezdődött kettejük között, természetesen az udvari körök figyelő szemét kijátszva, Ferenczy Idán keresztül, mindenkor neki címezve az írásokat. Ezeknek a leveleknek a szövege áttekinthetetlen volt a be nem avatottak számára. Erzsébet császárnét rendszerint a „nővére”, olykor „cousine”-ja fedőnév rejtette, míg a „barátunk” kifejezés pedig Andrássy Gyulát.

Andrássy Gyula első 4, dátum nélküli levele minden valószínűség szerint még ebből a kiegyezés előtti időből származik; így a „Laura” fedőnévvel aláírt üzenet, majd a Kecskemétre kézbesített, dupla borítékos levél, valamint a Hofburgba küldött üzenet. Ide tartozik a gróf Andrássy Gyuláné Kendeffy Katinka grófnő által írt és aláírt üzenet is, amelynek külön érdekessége, hogy a levél alján Ferenczy Ida saját kezű datálása olvasható:

vettem $\frac{11}{3}$ 867

Végezetül pedig az „Ön egészen elfelejtkezett rólam...” kezdetű levél.

ANDRÁSSY GYULA
rejtfjeles üzenete (Laura)
Bécs, (1866.) szept. 9.

Tegnap küldöttem egy levelet poste restante cousine-om számára, miután
azomban elkésett, kérném azt nem küldeni utánna, hanem megtartani míg én
visszajövök.

Viszonzlátásig üdvözli

Laura

Bécs, Sept. 9^{én}

Tegnap küldöttem egy levelet poste restante
cousine-om számára, miután azomban elkésett,
kérném azt nem küldeni utánna hanem megtartani
míg én visszajövök.

Viszonzlátásig üdvözli

Bécs, Sept. 9^{én}

Laura

◇ 4 ◇

ANDRÁSSY GYULA kézbesített levele

FERENCZY IDÁHOZ

Pestről Kecskemétre, dupla borítékos

(1867)

(külső elveszett boríték tartalma):

*Nagyságos asszony!*¹

*Bocsánatot ha ismét alkalmatlankodom, de igen kérném a bentfoglalt levelet, Ida
ő Nagyságának mentül előbb kezébe adni – és a választ nékem kegyesen elküldeni.*

Hétfőn reggel 9 orakor.

Andrássy Gyula

(belső levél szövege):

Pest Hétfőn délután

Kedves Nagyságod!

*E soraimat inasom fogja átadni, kinek öszves utasítása abból áll, hogy Nagysá-
god nővérének² levelét átadja.*

*Valódi kétségbe eséssel hallottam hogy Nagyságod tegnap itt keresztül utazott
annélkül hogy láthattam volna. Holnap kellett volna felmennem de most már
csak holnap után megyek Bécsbe, hol mind öszve három napot maradhatok.
Képzelteti Nagyságod mennyire ohajtottam volna előbb láthatni. Ki akartam
magam jönni Kecskemétre – hogy legalább egy rövid időre lett volna szerencsém
– Nagyságoddal találkozni mit már oly régen ohajtok, – de Nagyságod nővére²
nem tanácsolta, – hanem jobbnak tartotta hogy csak egy levelet küldjek, és azon
reménységgel kecsegtetett hogy talán Nagyságod fogna holnap estvére bejöhetni,
ha helyesnek látja. Igaz örökre hálával fognék Nagyságod iránt lekötelezve lenni
– ha Nagyságod nővére² ezen várakozását tellyesitené. De Nagyságod jelen
viszonyai között ezt még ohajtani sem merem, és ezért küldöttem ezen emberemet³
ki a választ csak a saját kezembe fogja átadni és egészen megbízható.*

¹Nem ismeretes, hogy a külső borítékban elhelyezett néhány soros kérés a levél kézbesítését illetően kinek szól. Talán Ferenczy Ida egyik testvérénjének.

²Nagyságod nővére = Ez esetben Erzsébet császárnét rejti a fedőnév.

³ezen emberemet = Andrássy Gyula gróf inasa.

Nagyságod tanácsa nélkül nem tudom merjek e ő felségénél kihallgatást kérni?
Ha tehát Nagyságod nem jöhet vissza tanácsát kérem – becsület szavamat adván
– ha erre szükség volna hogy levelét rögtön elégetem.

Inasom utasítása hogy holnap reggel vissza jöjjön, meghagytam azonban neki,
hogy nővérének levelét csak Nagyságod saját kezébe adja, és a választ nekem –
Nagyságod rendeletére pedig tovább is várjon.

Viszontlátásig üdvözli legőszintébb tisztelője

Andrássy Gyula

◇ 5 ◇

ANDRÁSSY GYULA
Hofburgba írt üzenete
címeres levélpapíron
(1867)

*Miután holnap reggel nem tudom szólhatok e önnek és nekem okvetlen
szolanom kell – kérem ijenje meg – rögtön színház után otthon találhatnám e?*

Viszonlátásig üdvözli híve

Andrássy Gyula

◇ 6 ◇

ANDRÁSSY GYULÁNÉ levele
Ferenczy Ida ráírásával
1867.

Tisztelt Nagysád, szabad Önt kérni melékelt levelet Ida nővérének átküldöni, első levelem a postán elveszett. – nem szeretném hogy ennek is ugyan az a sorsa legyen. – Bocsáson ha alkalmatlan vagyok. –

Andrássy Gyuláné

[vettem $\frac{11}{3}$ 867]

(Ferenczy Ida s. k. írása)

ANDRÁSSY GYULA levele
FERENCZY IDÁHOZ

címeres levélpapíron
(1867 v. 1868)

Ön egészen elfelejtkezett rollam! ez nem szép – de megbocsájtlok önnek mert megvagyok győződve hogy – szerelmes – ez pedig olyan baj melly már sok okos emberen is megtörtént!

De hogy vissza emlékeztessem arra hogy még én is élek, fel jövök holnap a gyors vonattal Bécsbe és felkeresem holnap délután 7 vagy 8 ora tájban Schönbrunnban.

Egyébiránt 2- vagy 3 nap maradok Bécsben és igen ohajtanám ha ön mint az én specialis főudvarmesterném megkérné ő Felségét lenne olly kegyes engem ez idő alatt fogadni.

Viszonzlátásig üdvözli őszinte hive és barátja

Andrássy Gyula

Budán szombat este.

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ levele
FERENCZY IDÁHOZ

Elisabeth-monogramos levélpapíron
Garatshausen, (1868.) aug. 21.

Augustus 21^{dikén}

Kedves Idám!

A te leveled, úgy látszik, megérkezett, mert Lósyné¹ ma reggel hat héti szabadságot kért. Szívesen, azt hiszem, nem fogadott szót; szegény, én sajnálom, de ő oly szerencsétlen természetű teremtés, hogy, az én véleményem szerint, maga a jó Istennel nem volna képes kijönni. Ő nem arra született, hogy szolgáljon, ahhoz igen is kevély s elbizakodott. Most abban állapodtunk meg, hogy holnap haza utazik, Budán a várpalotában fog lakni, s mind addig, míg végképen el nem határoztam magamat, hogy mi tevő legyek, mostani fizetését fogja kapni. Ma este megérkezik a Nischer²; egészen ő rá bízom az Angolné³, neki mindent mondván, a mit csak hallottam tőled s Lósynétől, az angolnőre vonatkozólag. Ő fog aztán lelkiismeretesen s részrehajlatlanul, remélem, itélni, hogy oly személy ez, kire gyermekemet lehet bízni vagy nem.

Balassa⁴ még mindig nem jött, a mi már egészen megfoghatlan előttem. Tegnap Wiederhofer⁵ volt itt. Általad majd hallom, mit mondott s talált. Igen irigyeltem nővéremet, én csak két perczig voltam boldog – nagyon megszidott, hogy igen is mutattam, hogy mennyire voltam az! Remélem csak, hogy mások nem vették észre? A nővérem azt izzeni, miszerint legkisebb kedve sincs, a piros szalagakat letenni; s ebben egészen egy véleményem van vele. Egy pár nap óta úgy is nagy szükségem van rájuk. Te ezt megérted, ha négy hétre vissza gondolsz. September 9^{likén} szándékozom Schönbrūnben lenni, hol nagyon örülök veled találkozhatni.

¹Lósyné = Mária Valéria dajkája.

²Nischer = Leopoldine Nischer, korábbi Rudolf és Gizella gondozója és a kamarájuk vezetője.

³Angolné = Valószínűleg Mária Valéria új angol nevelőnője.

⁴Balassa = Dr. Balassa János (1814-1868), európai hírnő orvos.

⁵Wiederhofer (sic) = Dr. Hermann Widerhofer (1832-1901), a császári család udvari orvosa.

A Lengyelországi utazás iszonyuan gyomromban fekszik – de már egy év óta, tehát megszoktam legalább. Most, délután félháromkor, Balassa volt nálam. Annyira örültem őt viszonyt látni, egészen vissza hozott a jó budai időben, s éppen a mai nap kellemetlenségeibe megnyugtatólag jön közbe az ő jelenléte. Bárcsak négy szemközt ebédelhetnék most vele! Oly nehezen esik néha a környezettel nyájaskodni.⁶ 24^{dikén} Levelem most oly régi hogy nem is érdekes többé; azóta már mindent hallottál, a miről irtam, s bizonyosan már kedves látogatást is kaptál. Mi nagyon szeretnők tudni, hogy tetszett a szép herczegnek⁷ legkisebb hugom? A szép herczeg neki igen jól tetszett. Hála Istennek most végtére béke uralkodik a kis kamrában⁸, s minden jó biztos úton megy. Az angolnő és Nischerné igen jól értik egymást, szavak nélkül is. Balassa velünk él, s gyönyörködik a mi kis magyar leányunkban, sokat beszélek vele, s mindig jobban szeretem és becsülöm. Rózi⁹ is jövedvű, csak első nap sirt, midőn búcsúzott kedves Annájától. Hogy vigasztaljam és szórakozzam, hosszú sétát tettem vele. Még mondtam is neki, hogy te most féltékeny lennél, ha láthatnál bennünket. És a nagyon megbotránykozott volna rajta, ha látott volna bennünket ily barátságosan egy más mellett járkálni. Oly rossz tollaim vannak itt, hogy alig vagyok képes írni, s nagy fáradtságba kerülhet, leveleimet olvasni; ahhoz még sietnem is kell, mert kevés időm van. Ma egész délelőtemet Marinál¹⁰ töltöttem; az erdőben ültünk s igen jól mulattunk; csak ebédelni jöttem haza, s most sietek a levél beféjezésével, különben velem egy időben érkezik végre kezeidbe. Lovaimat ezerszer csókolom. Barátunkat üdvözlöm.¹¹

Írj már végre ismét, mert igen vágyódom hírek után. Szívből ölel hű barátnőd

E

⁶Ez a néhány sor igen jellemző Erzsébet királyné lényére, ill. helyzetére. Nem ebédelhet négyszemközt a rokonszenves és bizalmát bíró Balassa doktorral, mert az udvari etikett nem engedi! A „környezet” itt az udvarhölgyeket jelenti, akik ekkor még osztrákok voltak.

⁷A szép herczegnek (Szépherczeg) = Liechtenstein Rudolf herceget, Ferenc József első főudvarmesterét (1838-1908) nevezték így maguk között.

⁸A kis kamra = Kamara, a kis Mária Valéria főhercegnő nevelésével és gondozásával foglalkozó személyek.

⁹Rózi = A kis Mária Valéria szoptató dajkája.

.... egy gazdag Tolna-megyei parasztasszony, aki ezt az állást patriotizmusból önként vállalta és úgy tűnik, hogy minden tekintetben kiválóan meg fog felelni.”

[Schnürer, F. (Szerk.): *Briefe Kaiser Franz Josephs I. an seine Mutter*. München, 1930. p. 367.]

¹⁰Mari = A királyné húga, Mária, nápolyi királyné (1841-1925).

¹¹Barátunkat üdvözlöm = Maguk között Andrássy Gyula grófot hívták „Barátunk”-nak.

MEGJEGYZÉS:

Erzsébet királyné 1868. április 22-én – anyósa, Zsófia főhercegnő és a bécsi udvar rosszsallása ellenére – Budán hozta világra legfiatalabb gyermekét, Mária Valériát. Ekkorra helyzete már annyira megerősödött, hogy ezt megtehetette. Féltékenyen őrködött anyai jogai felett, és ezt a gyermeket már nem volt hajlandó Zsófia főhercegnőnek átengedni, mint idősebb gyermekei esetében ez megtörtént.

1868. június 9-én hagyta el Magyarországot, és újszülött gyermekével Ischlbe költözött. Nagyon vágyott azonban szülei és testvérei, ill. szülőföldje után, és így augusztus 9-én már Garatshausenben volt egész udvartartásával, a Starnberg-i tónál. Innen tudósítja a távollevő Idát életük folyásáról és a kis Mária Valériával kapcsolatos eseményekről.

Augustus 21. 1846

Kedves Isten!

A te keved, egy leány,
megérkezett, most hozzá
ma reggel hat kelt
szabadra jutott. Keresem,
azt hiszem, nem fogadott
szót; szegény, és szívalom,
de ő is egy szelencsöken
termosztán teremtes, hogy
az is rélményem szerint,
maga is jó Istennel szem

ANDRÁSSY GYULA levele
Ischlbe FERENCZY IDÁHOZ
(Buda, 1868.) okt. 10.

Oct. 10^{én} este

Oct. 3^{rol} kelt szíves sorait köszönettel vettem. Igen sajnálom hogy ön mint látszik nem jól érezte magát, reménylem hogy csak csekély baj – melly talán onnan jön hogy semmi áron sem akarnak Ischlből eltávozni míg csak az eső el nem hatya. Hiszem és reménylem hogy az út ide jót fog tenni az ön egészségének is. Bocsásson meg ha hamarább nem válaszolhattam. Reggeltől késő éjszakáig annyira elvoltam foglalva – hogy Nopcsa¹ távirati sürgetésére is csak ma vagyok képes válaszolni.

Legyen szíves ő Felségének legmélyebb hódolatom mellett megmondani – hogy minden el van intézve parancsa szerint. A vadász falka itt van – 24 pár gyönyörű kopó – már 15^{én} először fognak vadászni. Csak egy baj van hogy nem nyul – hanem róka falka – melly után lovagolni miután a róka néha igen távolra viszi a vadászatot több időt vesz igénybe – és így könnyebb ellene kifogást is tenni mint a nyul vadászat ellen. De más részről azon előnye is van hogy sokkal érdekesebb.

Eszterházy Miklós² a falka vezér – és mint hallom a mint ő Felsége megérkezik – a Császárt és ő Felségét a Császárnét is megfogja kérni a társulat nevében lenne kegyes néha a vadászatokban részt venni.

Az ön nővérének³ is megmondhatja hogy meg lehet velem elégedve – mert úgy hallottam hogy ötlet Eszterházy érdeklí, vagy legalább szeretne vele megismerkedni – most tehát módjában lesz kíváncsiságát kielégíteni.

Reménylem ezzel feleltem az ön Interpellatiojára és pedig mint fölfelé mint nővére³ irányában kielégítőleg.

Én a magam részéről megvallom nem lehetek annyira megelégedve önnel, mint ön reménylem velem – mert azt mégis kemény sorsnak tartom hogy ön mindég csak ott van a hol én nem lehetek, és oda hol én nekem lennem kell csak akkor jön midőn biztosan tudja hogy nekem távoznom kell – Tudom hogy nem függ öntől – de azért még is nehezen esik hogy oly keveset láthatom.

¹Nopcsa = báró Nopcsa Ferenc (1815-1904), Erzsébet királyné új magyar főudvarmestere, Andrássy Gyula barátja.

²Eszterházy Miklós = Esterházy Miklós gróf (Niki) (1839-1897), híres falkavadász.

³az ön nővérének is megmondhatja = Ez esetben megint csak Erzsébet királynéről van szó. Az egész levél hangulata olyan, mintha neki szólna.

Itt nem tudom honnan szedte magát a hír hogy ő Felsége a Királyné is fog vadászni a falkáival – mint hallom Grünne⁴ széltiben beszéli – már minden ember örül ő Felségét loháton láthatni a Rákoson a róka után nyargalni – és ezt megfoghatom attól tartok hogy csak én nem fogok ezen szerencsében részesülhetni – mert 18^a tájban el fog kelleni mennem. Atfogja ön látni hogy ezt sajnállok.

Egyébbiránt dolgaim a lehető legjobban mennek – habár mint hallom – az ön egyik levelezője – ki most már nem győz eléggé dicsérni szemben – kéz alatt igen örül – és nagyokat nevet ha valaki azt jósolja néki hogy nékem ebben vagy amabban az ügyben nehéz állásom lesz. Mikor azután jól sikerül akkor gratulál és dicsér – Ugy e eléggé furcsa –? No de ez nekem egészen mindegy – csak mint jellemző furcsaságot idézem.

Most Isten önnel viszonzlátásig üdvözli oszinte hiva

A

⁴Grünne = Karl Ludwig Grünne gróf (1808-1884), Ferenc József főhadsegédje.

ANDRÁSSY GYULA levele
FERENCZY IDÁHOZ

borítékkal, Gödöllőre, címeres levélpapíron
Buda, (1869. máj. 17.)

Buda, Vasárnap

Mint ön reményilem tudja, igen sajnáltam hogy önt a minap csak az ablaki távolban láthattam. Mindjárt ebéd után a Császár hivatott honnan majd el késtem a lovagláshoz – lovaglás után pedig a Herczegné Salonjából kinek Budán nem igen szoktam alkalmatlankodni – távoznom nem lehetett. A vége az lett hogy önt nem láthattam.

Most tehát boldog ünnepeket kívánok – egyszersmint pedig azon kéréssel fordulok önhöz valyon nem jön e be – történetesen az ugy nevezett ünnepek alatt talán családját meglátogatni. Ha ezt tenni szándéka volna arra kérem legyen szíves engem is tudósítani.

Viszonzlátásig üdvözli hive és barátja
Andrássy Gyula

Az én ünnepem abból ál hogy minden embernek azt mondtam hogy elmentem a falúra és csak kedden este jövök vissza. azomban tegnap Fóton voltam és ma a Hegyekbe megyek lóháton.

Lónyay² azt beszélte hogy a Királyné tegnap is lovagolt. Feleségem ezen igen csodálkozott – miért nem tudom.

¹A levélen szereplő dátum idegen kézírású.

²Valószínűleg Lónyay Menyhért gróf (1822-1884), politikus, 1867 és 1870 között pénzügyminiszter, 1871-1872-ig magyar miniszterelnök.

ANDRÁSSY GYULA levele
FERENCZY IDÁHOZ

Pestről Bécsbe(?)

1869. jún. 26.

Miután Nagyságtok egészen „incognito” utaznak, le kell mondanom azon szerencséről önnek a vaspályánál megmondhatni hogy legjobb kívánságaim kísérik.

Jelenleg csak még arról akartam tudósítani – hogy ha olly szíves volna nékem írni, azt egész biztonsággal teheti – Poste restante – mert a falura hová szándékoztam csak 16^{án} mehetek és 19^{én} már ismét itt leszek, tehát minden nap küldhetek a postára és rögtön megkapom levelét.

Mellékelve küldök egy mai lapot – olvassa el a második cikket – mulatni fog, és megfogja érteni hogy illy tudósítások mellett kíváncsi vagyok tudni mibe törik valódiilag a fejöket azok kik engem arra kértek hogy várjam be szépen csendesen a falún míg ők valamit kifőztek. Reményilem csak nincs olly bolond Bécsben a ki az ön barátyát Cancellár egyenruhába akarja dugni. Ha a kis Gróf ilyeneken törné a fejét, akkor ismerek valakit a ki kénytelen volna igen megmosni. Viszont látásig üdvözlí önt

Pest, Vasárnap dél után

őszinte tisztelője.

Ha Bécsbe előbb fognának felhívni azonnal jelenteném magamat.

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ levele
FERENCZYIDÁHOZ

Garatshausenből Ischlbe. (hiányos)

1869. júl. (?)

.....
a ház eléggé csinos és kényelmes, csak sok lépcsőt kell mázni, mert Valérim a harmadik emeletben lakik.

Reggelihez anyám és Sofie¹ jöttek, s ezekkel kocsiztam aztán Possenhofenba², hol az egész család már együtt volt. Mily boldog voltam kivált Marit³ viszont látni, képzelheted magadnak, csaknem sirtunk örömlünkben.

Ő velem ide jött, s estig maradt nálam; négyen ebédeltünk, ez egyszer elmelőzvéen a kedves környezetemet. Képzelhetem, hogy káromkodtak, de persze nem tudtam volna oly magasrángu személyeket annyira megsérteni, hogy sógórónómmel⁴ egy asztalhoz ültessem. Este felé anyám jött, a két másik nővéremmel. Nagyon csodálták

.....
innen még irni fogok, de te, ne légy rest, azt ki nem álhatom. Hallom a nővéremet⁵ jönni, tehát Isten veled, közel viszontlátásig csókol szívből

Erzsébet

¹Sofie = Erzsébet királyné egyik húga Sophie (1847–1897), Alençon hercegeinek felesége, korábban II. Lajos bajor király menyasszonya.

²Possenhofen = Erzsébet királyné szüleinek nyári kastélya, boldog gyermekkorának színtere.

³Marit = Erzsébet királyné húga, Mária nápolyi királyné (1841–1925), aki áldott állapotban volt, és december végére várta gyermekét.

⁴sógórónó = Erzsébet bátyja, Ludwig herceg egy polgári származású színésznő, Henriette Mendelt (később Wallersee bárónő) vette feleségül. Erzsébet látványosan pártolta ezt a kapcsolatot, szerette és becsülte sógórónőjét. Az osztrák arisztokrata udvarhölgyek viszont nem szívesen érintkeztek a „rangen aluli” személlyel. Ezért mellőzte udvartartását az ebédnél Erzsébet.

⁵nővéremet = Itt valószínűleg megint Mária, nápolyi királynéről van szó.

MEGJEGYZÉS:

1869. év nyarán Erzsébet királyné újra szülőföldjére látogatott. Hat hétre kibérelte legidősebb fivérének, Ludwig hercegnek Garatshausen-i kastélyát, mert csillapíthatatlan honvágya évről-évre hazahozta szülei, testvérei közé, a Starnberg-i tó mellé, boldog, gondtalan, fesztelen ifjúsága színhelyére.
(A levél eleje hiányzik.)

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ levele
FERENCZY IDÁHOZ

Garatshausenből Ischlbe, Elisabeth-monogramos levélpapíron
1869. júl. 9.

Garatshausen, Julius
Glikén 1869.

Kedves Idám!

Tegnap este, végre kaptam első leveledet, s ámbár, a mi nálam eléggé ritkán szokott előfordulni, ugyé bár? nem vagyok oly hangulatban, hogy szeretek írni, azért mégis válaszolok mindjárt, már azért is, mert hiszem, hogy égsz a kíváncsiságtól tudni, hogy mit csinállok szombat délután óta. De minezt megírni igen hosszas és fárasztó volna, s a mint tudni tetszik, egy kissé rest vagyok. Azért a végnél kezdvén, az angol hölgyről fogok írni, ki tegnap délután megérkezett. Az első benyomás kellemetlen volt, mert iszonyuan hasonlított Windischgrätz Matildhez², csak hogy annál még rútabb. Rögtön bémutattattam magamnak a tesvérét, ki egy birkapofájú ifjú, igen bámultam már Mrs. Felkaynak a ferde ízlését, de a Miss csakhamar megnyugtaltott, hogy a szebb kiadás, Sir William tudniillik, később fog megjelenni. Sir Johnt tehát rögtön bepakoltattam ismét s vissza küldtük. Aztán vezettem a hölgyet kis leányomhoz, ki nem sirt tőle, nagy csodálkozásomra, mert én bizony sirtam volna, annyira nem tetszett.

Ma reggel ismét voltam vele az erdőben, kis Valériém folyton türi, ez mindenestre jó jel. Harmatos Rozsád³, (most hogy a kicsiny,) őt hideg és feszesnek találja. Az övé pedig nagyon kínálkozó volt. Ámbár igen jól érzem magamat, kivéve annak, hogy Vasarnap reggel óta, (hát az -nak mégis igaza volt) nem lovagolhatok, mégis igen nélkülözöm a mi kedves hosszú beszélgetésünket a lila szobákban; de jó mulattunk, most más időket élünk! Te csodálkoznál! De hisz, te legjobban tudod, hogy nem vagy

¹az angol hölgy = Miss Throckmorton, a kis Mária Valéria főhercegnő új angol nevelőnője.

²Windischgrätz Matild grófnő = Erzsébet királyné udvarhölgye.

³Harmatos Rozsád = Szeretett úrnőjét nevezte így Ferenczy Ida. (Sajnos két sor ki van kaparva, így ez a mondat nem érthető.)

itt. Most már senki a ki engem elaltatna⁴, s valóban, nehezen is bírok este elaludni, ámbar eléggé korán fekszem le. S te? Élvezed-e szabadságodat? Valóban nem kaczerkodik a vén és régi barát... iddal? Most Isten veled, elhagylak, most-hogy lovaimhoz mehessek.

Ischlben vissza hagyott kedvencz állatomat pedig te csókold énhelyettem.

Szeretettel ölel, kedves Idám,

Erzsébet

Örülni fogsz a hirnek, hogy Corát elajándékoztam; nagyon schimpfelték itt, mivel egy bizonyos része szerfelett nagy, nekem hát nem kell többé. Csak addig tartom még, míg az új kutya megérkezik.

⁴Most már senki, a ki engem elaltatna = Bár a királyné igen jól érzi magát családjá körében – úgy tűnik –, hiányzik a szabadságon lévő Ida hűséges, gondoskodó szeretete. Karafiáth M. dr., valószínűleg családi szájhagyomány alapján, így ír könyvében (Ferenczy Ida, Levice 1935, 29. oldal):

„Erzsébet sokszor szenvedett álmatlanságban... Ilyenkor Idának Erzsébet ágya szélén kellett ülnie és szóval tartania úrnőjét. Kellemes, lágy hangján elmondta ilyenkor, amit lelke mélyéből merített: gondolatokat, érzelmeket, ifjúkori emlékeket, tréfás adomákat, sok-sok mindenfélét, míg a másiknak lelke meg nem nyugodott és békéltető álom nem borult rá.”

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ levele
FERENCZY IDÁHOZ

Garatshausenből Ischlbe, Elisabeth-monogramos levélpapíron, borítékkal
(1869.) júl. 19.

Julius 19^{glikén}

Kedves Idám!

Most jól viselled magadat; tegnap megint kaptam egy levelet, úgy hogy kettőre válaszolhatok most. A császárnak rögtön irtam, bölcs tanács következtében, a Ráká miatt.

Remélem, hogy nem volt későn. Egy ma vett levél által a barátunk¹ tudomra adta, hogy e hó 26 és 28^{dik} közt Münchenbe, s persze ide ki is jön. Ez egyszer még jobban örülök neki mint máskor, mert bévallom, hogy kellemes családi köröm daczára isszonyú magyar honvágyam van; de azért ne nyugtalankodjál, nyakába még se borulok. Hogyan érted ezt, hogy „illusiókban nem él”? Az angol hölgyről írja a grófné? Valaki kitudhatná a nevelőnőtől, vajjon őszintén és bizalmasan társalognak e már együtt? Az este a nővérem² jó tanácsokat adott az új hölgynek³, az öreg főhercegnőre⁴ nézve, ki holnap után jön (szentelen jószág) s Magyar érzéseimet illetőleg, melyekkel, ha velem ki akar jönni, soha sem szabad szembe szállnia. Végre azt is tanácsolta neki, hogy mindenben és mindenkor Nopcsához⁵ tartsa magát, ez, az egész udvarnál, egyetlen egy hűséges emberem lévén. – Figyelmesen hallgatá s még is köszönté a figyelmesztetéseket. Azt is mondta, hogy már hallotta s az újságokban olvasta, hogy meghasonlás van az udvarnál, magyar irányom miatt. Hogy a mennyiben hatottak rá Mari⁶ szavai, ezt az idő majd mutatja. – Kérlek rendelj meg 6 misét Mária oltárunknál, köszönet fejében, kicsinyem boldog utazása miatt. Szerdán az orvos elmegy; ő neked majd sokat beszélhet itteni életünkről, s engem alkalmasint kiszid, a hideg fürdők⁷ miatt, melyeket nem pártol, ámbár a Hofrath⁸ őket ajánlja. Nekem úgy tetszik, mintha

¹barátunk = gróf Andrássy Gyula.

²Nővérem = Erzsébet királyné húga Mária, nápolyi királyné, aki Miss Throckmorton beajánlotta Mária Valéria mellé.

³az új hölgy = Miss Throckmorton.

⁴az öreg főhercegnő = Zsófia főhercegnő, Erzsébet királyné anyósa.

⁵Nopcsa = V.ö. 9. levél.

⁶Mari = Mária, nápolyi királyné.

⁷hideg fürdők = A Starnbergi-tóban való fürdésre, ill. úszásra utal.

⁸Hofrath = Dr. Fischer, Erzsébet királyné gyermekkori orvosa.

igen egészségtelen életet folytatnál. Csak délután sétálni ez ostobaság, ha oly kevés mozgást csinálsz s oly rendetlenül élsz, akkor már nem csodálom, hogy mindig szorulásban szenvedsz. Meghal e az Ida⁹? Kivel fogsz aztán sétálni és Bécsben színházba menni? A Bartosné¹⁰ a kölyke miatt nem használható, ha másképpen nem lehet béosztani, majd mindig Budán kell telelünk.

Római útam¹¹ miatt beszéltem az orvossal. Egész téli idényt nem ellenez, s örömet maga is kísér, de a legnagyobb hidegben visszatérni persze nem javasol. Most csak attól függ, megengedi e ferjem, hogy oly sok időre távozzak. — Ballerinamat¹² vissza hagyni, ez lesz legnehezebb aldozatom, be kár, hogy minden kedvencz lovamat nem vihetem magammal. Csokold én helyettem tetőtől talpig, de vigyázz hogy hasba ne rúgjon, mert néha hamis állat. Isten veled, kedves Idám, szívből ölel

Erzsébet

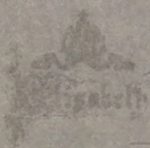
⁹Ida = Talán Wenke Ida, Ferenczy Ida ismerőse.

¹⁰Bartosné = Dajka (?)

¹¹Római útam = Mária, nápolyi királyné gyermeket vár, és nagyon szeretné, ha Erzsébet ezen alkalommal mellette lenne, miként ő is jelen volt a kis Mária Valéria főhercegnő születésénél.

¹²Ballerinam = Erzsébet királynénak ez idő tájt kedvenc lova.

Adelung 1842

Mein Herr!
Best gilt als
magedet, fagnen
magent Gylten egg
kocht, egg, hagg
Bitter - mangelstet
mest. I mangelstet
cagtan, itan, hiles
hiles, Birethoyteler,
u. Bitter - mangelstet.
Mangelstet, hagg mangelstet
mangelstet. Egg mangelstet

vet. levél. Ekkor a
Szentmihályi Szent Anna
szobor, vagy a há. 20
és 28¹² bűt. Bűntörvén-
ny, a peresze ide di-
jós. Gy. Gy. Gy.
meg. jék. jék. jék.
mib. mint mib. mib.
mint mib. mib.
meg. Békemen. esék.
Békemen. Békemen.
meg. meg. meg.
Békemen. Békemen.

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ levele
FERENCZYIDÁhoz

Garatshausenből Ischlbe, Elisabeth-monogramos levélpapíron
(1869.) júl. 31.

Julius 31^{dikén}

Kedves Idám!

Két leveledre válaszolok ma.

.....
kezdtém. De ha csalódtam, és mind a mit irtál igaz, s általad nincs túlozva,
akkor örülök,
.....

Téged és lovaimat kivéve¹, csak kellemetlent talalok ott a hová mennem kell. Arról szó sincs, hogy a nővérem² engem kísérne, ő éppen úgy ki nem állhat a mi osztrák, mint valaki más. Boldog volnék, ha rá tudnám bérni, hogy ezen esetben, s ez forró ohajtásom, ha Romába nem tudná vissza térni, Budán szülné. A barátunk³ mondja, hogy könnyen meglehet, miszerint a francia császár⁴ visszahúzza katonaságát, s akkor még se hiszem, hogy a Nápolyi király⁵ inyére volna oda vissza térni. Ez most utolsó reményem, mert ha ki kerülhetnem a római utazást, igen boldog volnék. Magától pedig értődik, hogy bárhol is szüljön nővérem, ott leszek.

Ezt írván, eszembe jut, hogy Cora tegnap reggel szerencsésen lebetegedett nyolcz kölyökkel. Iszonyú kicsinyek és utálatosak, úgy néznek ki mint az egerek. Most pompás új kutyám van, magas, barna és sovány. A kar, hogy még nagyon vad; első éjjel úgy óbégatott, hogy felhozattam hálószobámba, de aztán se aludtam

¹Téged és lovaimat kivéve... = A királynénak Garatshausenből Ischl-be kellett mennie. Ezek a sorok világosan érzékeltetik, hogy mennyivel jobban érzi magát Bajorországban vagy Magyarországon, de pontosan tudja, milyen rossz néven veszik, hogy olyan sokszor van távol Ausztriától.

²nővérem = Mária, nápolyi királyné.

³A barátunk = Andrássy Gyula gróf.

⁴a francia császár = III. Napoleon.

⁵a Nápolyi király = Mária királyné férje. Erzsébet akkor akart Rómába utazni, amikor a francia csapatok védték a pápa világi államát az olasz királyság ostromával szemben. A helyzet nemcsak veszélyes, de politikailag is kényes volt. Ferenc József számára ugyan nagyon kellemetlen felesége szándéka, de beleegyezett.

jobban. Tegnap elszökött, már igen aggódtam, de Paduai Szt. Antal segítségével, ma délelőtt vissza kaptam. Csőtörtök óta nem lovagolhatok, így mindig itt ülök, nem is szeretnék sokat mozogni e szörnyű hőségben.

A hideg fürdőket igen sajnálom. Ily kedvező időben azokkal felhagyni valóban kár. A barátunknak szerfelett megtetszett az itteni vidék⁶. Ebéd után veztettem az

.....
.....
nek találta. A legidősbik nővérem is látta, kinek legnagyobb leánya igen megtetszett neki.

Mindenkit csókolván, a ki engem szeret; (tehát nem lesz sok

MEGJEGYZÉS:

Ez a több helyen megcsönkített levél igen jellemző Ferenczy Idára. Úgy is mondhatnánk, hogy utólag ő volt a királyné legfőbb cenzora. Ezt a levelet is meg akarta őrizni, de azokat a részeket, amelyekről úgy vélte, hogy nem tartoznak az utókorra, ollóval kivágta.

⁶Utalás Andrássy Gyula látogatására.

ANDRÁSSY GYULA levele
FERENCZY IDÁHOZ

Jeruzsálemből Gödöllőre, kutyafejes levélpapíron
(1869.) nov. 11.

Jerusalem Nov. 11^{én}

Eddig nem irtam önnek mert nem volt alkalmam – de írónnal folytattam egy naplót melyből reménytettem önnek egy pár kivonatot küldhetni – azt mondták pénteken megy a Courier – a meddig reménytettem időt találhatni – és most rögtön azt izenik hogy ma estve megy – mi pedig egy óra múlva indulunk – Jericho és a holt tenger felé.

Tehát csak egy pár sort irhatok annyit hogy ön tudja hogy élek – és pedig a legjobb egészségben. Reménytem hogy az első alkalommal küldhetek néhány kivonatot naplómól – Most csak annyit hogy talán a hajó¹ melyen utaztam szerencsét hozott nékem mert minden utazó között – Bellegarde² és én voltunk azok kik a tengertől nem szenvedtek. Az egész út olyan mint egy álom az ezer és egy éjből. Különösen pedig Jaffából ide minden képzelt tehetséget tul hallad. Pálma és narancs fák között – egy század Dromedáron ülő Török-től és néhány száz – Bedouin által kísérve – érkeztünk ide. Utközben sátorok alatt háltunk – a Bedouinok vad kiabálások között vágatva folytonosan harczy játékokkal kísérnek – az egész olly látvány melyet leírni nem lehet. Ha nem volna olly fáradságos végtelenül sajnálnám hogy ő Felsége a Királyné nem kísérte el a Császárt – olly szép mind az a mit látunk. Végeznem kell már várnak a lovak – reménytem holnap estve ha a Jordántól visszajövéünk lesz időm írni – és majd az első Courrierel küldeni. A Császár üvegeket rendelt a Jordánhoz hogy vizet vigyünk haza – mint ön tudja ezzel keresztelik a Főhercegeket – én részemről – fürdeni fogok benne – és akkor szent ember leszek.

Isten önnel viszonzlátásig szívból üdvözli

híve és barátja

A

Mellékelve küldök néhány virágot a Gezemani kertből hol Christus urunk sétálni szokott.

¹a hajó = Ezen út alkalmával az uralkodó udvari kíséretével együtt a „Greif” nevű hajón, míg Andrássy Gyula és kísérete az „Elisabeth” nevű hajón utazott, az úti-társaság egyéb tagjait pedig a „Garignano” szállította.

²Bellegarde = Gustav Bellegarde gróf, császári főhadsegéd (1826–1886).

MEGJEGYZÉS:

1869. november 17-én fényes külsőségek között megnyitották a Szezei-csatornát, amelyre Ferenc Józsefet és Erzsébetet is meghívták. Erzsébet – mivel nem kedvelte a nagy ünnepségeket – otthon maradt. Ferenc József 1869. október 25-én elutazott, és az alkalmat felhasználva körutat tett a Szentföldön.

Ferenc József nagyszámú kíséretében Andrássy Gyula gróf is ott volt, aki kihasználta az éppen adódó szabad órákat, perceket, és szorgalmasan tudósított az utazás érdekes eseményeiről és állomásairól. E leveleket Ferenczy Idához címezte – mint rendesen –, de közvetve Erzsébet királynéhez szólnak.

ANDRÁSSY GYULA levele
FERENCZY IDÁHOZ

Ismailából Gödöllőre, kutyafejes levélpapíron
(1869.) nov. 18.

Ismaila November 18^{án}

Reményilem Jerusalemből irt soraimat megkapta. Kívántam volna önnek innen naplónak egy részét mellyet írónnal firkáltam – különböző papír darabokra leírva elküdeni, de lehetetlen volt időt találnom. Mint értesültem ön Jaffáig részletes tudósításokat kapott közvetett uton onnan azomban még csak egy pár sort! Ezt fogom tehát pótolni naplomból. – 6^{án} estve két napig már se földet sem hajót nem láttunk – a tenger nyughatatlan volt – lementem Beust¹ szobájába – úgy feküdt ágyán mint egy halott – Hoffman² eltiűnt – Vértessy³ fenszóval hirdette hogy ha még egyszer menekülhet soha többet a tengerre nem jön – a hajó reszegett minden oldalról olly hangok halatszottak mellyek a szárazon is selforgatják az ember gyomrát – szóval mindenki beteg volt csak én nem – midőn estve felé rögtön meg változott az idő – a hold feljött – a tenger rögtön megcsendesedett a csillagok olly közel és olly ragyokoknak látszottak mint nállunk soha. A Hajó hidjáról tekintve alig lehetett a tengert a levegőtől megkülömböztetni – olly átlátszó kék volt mind a keltő hogy úgy látszott mint ha a hajó a levegőben lebegne. 10 orakor estve egy változo kis vörös és sárga tüzet vettem észre – mutattam a kapitánynak, ki azt mondá – hogy ez a Jaffai világító torony.

7^{én} estve midőn horgont vetettiünk az idő ismét elromlott – és a hajó reggelig kínosan hánykodott fel és le a horgony körül. A mint a nap fel kelt – Jaffa feküdt előttünk. A látvány gyönyörű volt és miután az emberi természetben van – hogy könnyen elfelejti az ember a bajt midőn elmúlt – mindenki megjelent ismét vidám arczal – a tegnapi halottak mind feltámadtak. Jaffa egy magaslaton fekszik – erősítve van – fehér – fedél nélküli házait – pálma és narancsfa erdők veszik körül. A mint a partra szálltunk – semmi sem emlékeztetett többé Európára – nem csak az utcák hanem a falak is teli voltak a legköltőibb alakokkal – szerezsen és fehér nők – sárga – és vörös ruhákba – férfiak minden színű arczokkal és öltönyökkel. Dromedárok aranyos nyergű lovak – mindenki úgy látszott mint ha csak azért volna ott hol volt hogy az egész még inkább festőileg nézzen ki. Egy fél órányira a várostól volt a tábor felítve hol lovaink vártak. Az út odáig pálmafa és narancsfák között vezetett szegélyezve a legköltőibb alakok által – imitt amott gyalog

¹Beust = Friedrich Ferdinand Beust, ekkor a Monarchia külügyminisztere (1809–1886).

²Hoffman = Leopold Hofmann, külügyminisztériumi osztályfőnök (1822–1885).

³Vértessy = Vértessy Sándor, külügyminisztériumi osztályfőnök.

utak vezettek két öles Alóék között – alattok ültek csoportokban aszonyok – egészen fehérbe öltözve arcukon színes vagy fekete egészen áthatlan vastagságú kendők – csak imitt amott egy tolta félre és kacsingatott és kaczerkodott minden tartózkodás nélkül. Azt hiszem fátyol nélkül igen sokat vesztenének – mert nem sokára azt tapasztaltuk hogy csak az öregek tartják meg a fátyolt a fiatalabbak legalább is a szemüket mutatják meg a mi nálluk ugy is a legszebb. Midőn a táborba érkeztünk még meglepőbb látvány várt reánk a középben selyem és aranyal himzett sátorok melyeket a Sultán⁴ küldött a Császár számára – Jobbra néhány száz török katona Dromedáron ülve – hátultöltő fegyverekkel balra – 5-600 Bedouin és Druz a legköltőibb alakok a legfestőibb öltönyökben – két öbnyi hosszú vékony lándzsával melyek végén Strutzmadár tollak vannak – közbe a legszebb képzelhető lovak az egész olly rendkívüli színben és csoportokban hogy ha valaki egy keleti darabhoz egy balletben festene illy decoratiokat mindenki tulzással vádolná – és azt mondaná hogy a képzelődésnek felette sok tért engedett. Midőn megérkeztünk a legvadabb kiáltásokkal tisztelegtek a Császárnak – a legfurcsább zenék játszottak egyszerre a tevékről a sátorok előtt és – az aszonyok soraiból kik – egy leírhatlan de éppen nem kellemetes jajgatással üdvözöllék a Császárt. Mig lóra ülhetünk a Bedouinok harczai játékaikkal mulattak lándzsákkal rohantak egymásnak – pisztolyal, puskával lőttek a legsebesebb vágatás közbe – ez volt az mit a Bedouinok Phantasiájának szoktak nevezni. – De itt el kell hogy hagyam a naplómát mert ha abból írnék nem volna vége miután éppen most izenik hogy a Courier – a ki holnap 11 órakor indul – már ma 2 óra múlva a partra megy és nem jön többet vissza.

Röviden írom önnek tehát csak mi történt azóta – hogy Jerusalemből irtam – és a naplót kénytelen vagyok félretenni. A Bedouinok csapatya kísért Jerusalemig – folytonosan száguldozva körülöltünk mint a Delphineek a hajokat szokták kísérni – mi az útát igen kellemessé tette. 11 és 12^{ei} loháton töltöttük. Jericho mellett táboroztunk ismét aranyos sátrak alatt – a legvadabb vidéken melyet gondolni lehet – az út köbe vágott lépcsőkhöz hasonlít. Én feltettem magamban hogy a Jordánban fürdöm miután itt azt tartják hogy a ki a Jordán szent vizébe fürdik az csodákat csinálhat – arra pedig nállunk szükség van. Meg is tettem – sejjel ugrottam a Jordánba Tegethoffal⁵ és még néhányal együtt – megvettem egy arabtól egy igen jó lovat és azután a Császár után vágattunk és elis értük a holt tengernél. Most tehát vigyázzon ön én szent ember lettem – és a mi több csodákat is tudok csinálni. Visza menet a holt tengertől meg is kísérteltem. – Egy ember fejével lefelé – erősen betegesen csüngött egy Dromedárról – feje minden lépésnél a nyereghez ütődött ugy látszik igen erős láza volt – hozzá lovagoltam megfogtam a kezét belényomtam egy aranyat és a csoda megtörtént az ember felegyenesedett és úgy megöriült hogy legalább mig én láttam nem volt nyoma a hideglelésnek. Igy csinál az ember csodákat ha a Jordánba fürdött. De most végeznem kell. Csak egy érdekest említek még – a mi könnyen szomoruan vég-

⁴A Sultán = Abdul-Aziz-Khan török szultán (1830–1876).

⁵Tegethoffal = Wilhelm Tegetthoff ellentengernagy (1827–1871).

zódhatott volna – Jaffa a legroszabb része az Asiai partoknak. Csak a legcsendesebb időbe lehet ki és beszálni – a hajók mesze bent horgonyoznak a tengerben – csolnakon kell tehát a hajókig menni – két szikla között egy helyen melly alig szélesebb mint a csolnak. Midőn megérkeztünk torony magasságu habok vertek keresztül a sziklákon – a sor rend nem tudván millyen lesz az idő úgy volt határozva hogy előre megy a Császár azután a Gargnano és azután az Elisabeth lakosai. Midőn én a parthoz érkeztem már a Császár elindult – az első két hab után a csolnak eltűnik és csak a habok tetején látta meg ismét az ember – midőn megláttam egy tajtékozó hullám tetején volt – a csolnak hátsó része az eleje pedig egyenesen a levegőbe egy valóságos mélység felett – mellettem a Loyd gőzösök ottani ügynöke állt karomba kapaszkodott és azt kiáltá *L'empereur est perdu*⁶ – én azt válaszoltam szerezzen ön hajót és ne bölgjön hanem segítsen de egy tapotnyit sem mozdult hajo nem volt és csak néhány percz múlva láttuk ismét a Császár hajóját megjelenni – és azután szerencsésen megérkezni – mondhatom csak azt sajnáltam a perczben hogy nem voltam vele mert nézni és nem segíthetni a legcsunyább érzés mellyet valaha éreztem. A Garignano csolnakját viszadobta a víz – szerencse hogy kettő volt együtt másképp elvesznek így sirva jöttek vissza. Képzelteti hogy megijedt az én társágom. Plener⁷ és Hoffman – Beust legkevésbé és milly kellemetlen helyzetben voltam én midőn láttam hogy nem fognak merni elindulni. – de hamar és a Császár majd azt hiszi hogy mi vártni akarjuk őtet egész nap – De hamar tisztába voltam magammal – azt gondoltam ugyan is ha az arabok kik a Császárt viszik elvisznek kénytelenek lesznek menni az én társaim is – mert azt mondom nekik hogy nincs veszély mert hiszen az arabok sem szeret megfulni – bevártam tehát az arabokat de midőn a partra jöttek – azt felelték röviden hogy nincs ár mellyért ismét a tengerre mennének – míg csendesebb nem lesz – meg kellett tehát magamat adnom – egy óra múlva a Császár elindult és mi másnap reggel – indultunk utánna – daczára annak hogy a tenger jóval csendesebb volt – sok bajba került – társaimat a hajóra hajtani. Ma ide érkeztünk a kevés időt mellyet írásra használhattam volna ellopták a sok látogatások. A Francia Császárné⁸ elég jól néz ki – de igen meghízott – egyéb iránt igen szeretne méltó mint mindig. Környezete csupa régi ismerősöm. Köztük van Lapoise Grofñó ki még Salzburgban barna volt most pedig világos sárga haja van – miért nem tudom – Most Isten önrel reményilem vizonlátásra Triestbe – Ugy tudom holnap van ő Felsége a Királyné neve napja – mondja meg ha alkalma van hogy a távolban is vannak kik minden lehető jót és boldogságot kívánnak neki. Vizonlátásig üdvözli önt

híve és barátja

A

(A levél végén Ferenczy Ida ceruzás kézírása: Jerusalemi útról.)

⁶L'empereur est perdu = A császár elveszett!

⁷Plener = Ignaz Plener, kereskedelemügyi miniszter.

⁸A Francia Császárné = Eugénia császárné, III. Napoleon felesége (1826–1920).

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ német nyelvű verse
ANDRÁSSY GYULÁHOZ, kézbesítve
(Trieszt, 1869. dec. 3-5.)

*A propos – egy szócska gróf Andrássyról
Éjjel sétál Jérikóban, szálegyedül, fesztelen,
Reggel tér meg sátorába – s lába szára meztelen!
Kalpag és attila nélkül mily pikáns és csodaszép!
Fenszterlizve rajtakapták? Grandiózus csatakép!*

(Mészöly Dezső fordítása)¹

MEGJEGYZÉS:

Erzsébet királyné, aki Rómába készült, hogy jelen legyen húga, Mária nápolyi királyné lebetegedésénél, úgy osztotta be az időt, hogy Triesztben találkozzék össze a hazatérő Ferenc Józseffel, aki a Szuezi-csatorna megnyitása alkalmából utazást tett a Közel-Keleten.

Itt, Triesztben küldi át e versét a királyné az akkor Ferenc József kíséretében utazó, ill. szintén hazatérő gróf Andrássy Gyulának, aki érti a célzást, benne van a játékban, és spontán módon szintén német nyelvű versben válaszol.

¹Lásd Gábor György: *Ingres hegedűje*. Magvető, Budapest, 1972, 243. old.

et propter, in. Mirum est ut
in Graeco Andassij.

Ging. pygmaean in Java lebend
jung, allum. - Same in Morgan's
in d. J. 1870. n. 1. in d. h.
Linn. - after B. & C. in
A. H. L. - B. & C. in d. h.
Mund beim Laufen: weißl.
Grandioses G. & C.

ANDRÁSSY GYULA kézbesített levele
FERENCZY IDÁHOZ,

válaszverssel a királyné részére, kutyafejes levélpapíron
(Trieszt, 1869. dec. 3-5.)

Jó reggelt kívánok! Fogadja emlékül az itt tisztelettellyesen felajánlott két Olvasót Jerusalemből, ha az egyiket elkoptatta imádkozhatik a másikkal. A Jordan vizet Nopcsának adom vagy küldöm át. Most jövök Miramareból – gyönyörű szép de még sem más mint egy szép tömlőcz a sziklák és a tenger között. Csak olly egyéneknek való kiknek sokat mozogni nem szabad.¹

Ő Felsége olly kegyes volt nekem tegnap estve a mellékelt lapot² elküldeni – átoltasás végett. Kérem legyen szives azt ő Felségének vissza adni. Önre bízom egyszer smint a hivatalos czáfolát feloltasását ő Felsége előtt ha megengedi. Én azt hiszem a Versek az ön kedves kis kiejtése mellett csak nyerni foghatnak.

Itt következik a czáfolat.

„Andrássyról csak pletykált a Bolha³,
Hogy Jérikóban, hogy s mint van dolga!
Ablakot nem látott ő, csak zsalut,
Melytől az ördög biz' el nem aludt...
Hogy milyen közléről egy török dajna,
Fogalma sincs arról őneki, sajna!
Pedig itt vélkezni könnyű lett volna,
S nem bánta volna, ha úgy fordul dolga:
Sebaj, ha kirüg is eszeveszetten,
Mert feloldozták örök időkre
Jeruzsálemben!”

(Mészöly Dezső fordítása)⁴

¹Valószínűleg Charlotte főhercegnőre gondol, aki Mexikóból hazatérve, elborult elmével néhány évig elkülönítve itt tartózkodott.

²a mellékelt lapot = Erzsébet királynénak az „A propos...” kezdetű versét.

³Bolha = Der Floh, illusztrált bécsi élclap.

⁴V. ö.: 18. levél.

És most adja ön át Ő Felségének legmélyebb hódoló üdvözlétemet és szerencse kívánatimat az útra – a Gondviselés oltalmazza őt és mind azokat kiket szeret és hozza szerencsésen vissza azon országba melly nem olly szép mint sok más – de mellynek minden lakosa szerencsés ha láthatya. Önnek pedig sok bátorságot kíván a tengerre – melly sajnos alig lesz egészen csendes – őszinte barátja

A

MEGJEGYZÉS:

Ezt a versváltást, ill. gróf Andrássy Gyulának Erzsébet királyné versére írt vers-válaszát mindig az eredeti levélből kiragadva szokták idézni. Hiszen annak idején Corti gróf csak ezt a verset másolta ki a levélből. Ennek a csonkításnak pedig majdnem mindig pontatlanság és félreértés lett a következménye. Most végre eredeti levélkörnyezetében is olvashatjuk ezt a híressé vált és oly sokszor idézett két verset.

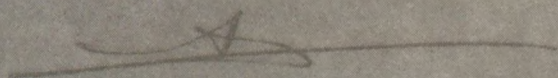
Ezen dátum nélküli, évődő, flörtölő hangú versváltás pontos keltezésénél nagy segítségemre volt Ferenc József Erzsébet királynéhez írott levele, ahol útban hazafelé jelzi megérkezésük valószínű időpontját.

(V. ö.: G. Nostitz-Rieneck: *Briefe Kaiser Franz Josephs an Kaiserin Elisabeth*. Bécs, 1966. I. kötet, 148. old.)

Öröggel kívánok. Tegnap emelhet az itt történet
bellyem folytonos két óráig elcsúsztam, ha az
egyikét alkonyatig mindkétet a másikkal. Itt
Dorban mint Keszérményi a semmire jutottam. Mint
jött Munkácsból - gyönyörű nap de még sem más
mint egy nap Fentől a nőtől is a fenege költő.
Csak ott egyjénkel való kúrák voltak meggyőzően
szépek.

Éjfélig ott képez volt nekem kénap után
a mellékelt lapot elhatalmami - elolvasni véget. Kérem
kérem mindezt a feljegyzés mind a mai. Onn kérem éppen
amint a kinttől irásból felolvasni a feljegyzést
ha megengedi. Ez az kérem a kérem az on kérem,
his kérem mellett csak egyen foghatnak.

memoria ha lathatya. Dantli puthi atha bitharajod
kavani a tengeru. mally sapin alij lath apin munda
munda bhatya

ANDRÁSSY GYULA kézbesített levele
FERENCZY IDÁHOZ

címeres levélpapíron, borítékkal
(1870?)

Miután önnek ma úgy hiszem igen sok vendége lesz, az én nyakamon pedég a Ministerek ülnek nem tudom bizonyosan eljöhetnek e személyesen tiszteletemet bemutatni. addig is tehát csak írásba küldöm önnek legőszintébb és legmelegebb kívánságomat, és egy virág bokretát melyet ez alkalommal nem feleségem, hanem én teszek lábaihoz.

Egyszersmint kérem legyen szíves megtudni mikor mehetnék ő Felségéhez a „Handbillet”-ért és minden egyéb kegyességéért köszönetet mondani, – de ha lehet holnap vagy mentül előbb nehogy a királyi jó szándék rosszabb megfontolásnak legyen alávetve.

Ha lehet 3 óra tájban vagy fél háromra személyesen fogja tiszteletet tenni őszinte tisztelő híve és barátja

Kedden reggel.

Andrássy Gyula

ANDRÁSSY GYULA levele
ERZSÉBET KIRÁLYNÉHOZ

(1871. nov. 9.)

Felséges Urnőm!

Felséged kegyességét és jóságát irányomban mellynek ma ismét egy újabb jelével szerencsételtetett megköszönni nem lehet sem írásban sem szóval. Nem is kísértem meg hanem igyekezni fogok azt megérdemelni.

Száz évet tölteni mostani állásomban igen is sok volna – de ha lehető volna elfogadnám örömet azon föltétel mellett, hogy az alatt Felségedet és családját soha semmi – még a legkisebb gond sem érje. Ezt ohajtya Felséged

leghivebb szolgája és alattvalója

Andrássy Gyula

MEGJEGYZÉS:

Ferenc József gróf Andrássy Gyulát 1871. november 9-én nevezte ki közös külügy-miniszterré; erre utal a köszönőlevél.

Jelszéd Utóm!

Jelszéd kezességét és jószágát vágyomban
mellynek ma ismét egy újabb jelszéd
necronizálható megkönnönni nem lehet sem
írásban sem szóval. Nem is kívánom meg
hanem így kérem fogok azt megőrizni.

Írás írt Tolstoj mostani állásomban
igen is sok volna. de ha lehetne volna elfogadni
örömeit azon feltétel mellett, hogy az alatt
Jelszédet és családját soká szerem meg
a legkisebb gond sem érje. Ezt önként
Jelszéd

legkisebb szolgálata
valója

Andrija Jelszéd

ANDRÁSSY GYULA levele
FERENCZY IDÁHOZ

Bécsből Meránba, borítékkal, ibolyás levelepapíron
(Bécs, 1872.) ápr. 24.

Szinte látom, hogy fog ön csodálkozni hogy töllem ki olly lusta szokott lenni illy hamar kap levelet – ugyan fogja ön kérdezni mi baja történhetett hogy nékem illy hamar ir? Válasz – semmi – csak miután ma gyönyörű meleg nap van nem álhattam meg hogy meg ne mondjam önnek miszerént Bécsben maradt egy barátja ki igen fog örülni ha önt viszontláthatja. Ezt pedig csak akkor reményli ha a nap hajtja el önt Méranból.

Személyesen óhajtottam öntől elbucsuzni – de ön azt izente csak akkor jöjjenk – 3 és fél négy között – midőn pedig dolgom nem engedé – ha valami különös mondani valóm van – Mondani valóm csak egy volt t. i. megkérni használná fel befolyását ő Felségénél arra hogy ne maradjanak sokáig távol a Fővárostól, miután a Bécsiek most egyszerre annyira megszerették ő Felségét. Hogy pedig önt is reá birjam jelteni akartam önnek hogy május 15^{én} 18^{án} és 20^{án} igen érdekes versenyek lesznek – melly alkalommal Eszterházy Miklós¹ egy nagy Steeple chase alkalmával – a legszebb ugrásokat fogja véghez vinni. –

Ez alkalommal nem kétlem itt lesz Széchenyi Béla² is – ki most is itt van – és az ön által feltalált nagy ember Bezeredy Pál – ha ezek sem birják önt a vissza sietésre ugy tudom – hogy semmi.

Szerencse hogy a dolgok nem mindig függenek az ember szabad akaratától – hanem belé avatkoznak a felsőbb hatalmak is. Mint hallom ő Felsége addig akar maradni Méranba míg ott igen meleg – itt pedig többé hideg nem lesz. Mi felett szokás szerint Wiederhoffer³ fog határozni. No már most én szinte látom hogy ha Wiederhoffer Méranba ki dugja az orrát az ablakon kénytelen lesz bevallani hogy ott igen meleg van – ha itt teszi ugyan azon tudományos mütetet – be lesz kénytelen vallani hogy itt igen távol van a hidegtől. És így reménylem hogy – a mit a Bécsi közönség ohajtásai ő Felségétől – az ön barátainak kérelme öntől alig tudott volna elérni – azt az a jó meleg nap fogja létrehozni. és hogy eszerént Üdvözölje ön nővérét⁴ nevemben ha ir néki – kívánom mulasson jól – de nem igen sokáig.

Én holnap megyek szabadsággal a falúra. – Május 4^{én} leszek ismét itt – igen szép volna öntől ha akkor kapnék egy pár sort öntől.

Viszontlátásig üdvözli szívből

Április 24^{én}

A

¹Eszterházy Miklós = V. ö.: 9. levél.

²Széchenyi Béla = Széchenyi Béla gróf, Sz. István egyik fia, keleti utazó.

³Wiederhoffer = V. ö.: 8. levél.

⁴„Üdvözölje ön nővérét nevemben ha ir néki – kívánom mulasson jól – de nem igen sokáig”. = Ez a mondat is a levél tartalma szerint egyértelműen Erzsébet királynénak szól.

MEGJEGYZÉS:

Ez a kissé tréfás hangú levél igen jellemző Andrássy Gyulára, éppen akkor, amikor valami fontosat óhajt Erzsébet királyné tudomására hozni. Ez a mondanivaló szinte eltűnik a sorok között – de talán éppen ez is volt a célja, ha netán avatatlan személy kezébe kerülne a levél.

Andrássy Gyula gróf – ez idő tájt már közös külügyminiszter – igen pontosan érzékelte Bécsben azt a széles körű elégedetlenséget és császárné-ellenes hangulatot, ami Erzsébet királyné úgyszólván állandó távolléte miatt kialakult, és ami politikai szempontból is káros volt.

Ez a levél tulajdonképpen egyetlen mondanivaló miatt íródott: ti. hogy Ferenczy Ida „használná fel befolyását ő Felségénél arra, hogy ne maradjanak sokáig távol a Fővárostól...”

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ távirata
FERENCZYIDÁnak

Budáról Bécsbe
1872. okt. 17.

Ofen den 17 Oktober 1872

Telegramm.

An Frau von Ferentzy in Wien Hofburg

Szerencsésen megérkeztünk. Te nekem itt hibádzol. Adj holnap hirt hoggy vagy.

Elisabeth.

№ 9952

1869

VOM K.K. HOF-TELEGRAPHEN-AMTE.

Abgegeben in Ofen am 17ten Oktober 1869 7 Uhr
 Angelommen in Wien am 17ten Oktober 1869 7 Uhr

Telegramm.

An Frau von Ferenczy in Wien gefällig.

Ferenczyen megerkeztünk. Te nekem itt
 hibádzol. Adj holnap kint hogy vagy.

Elisabeth.

Fehl.

ANDRÁSSY GYULA levele
FERENCZY IDÁHOZ

Budáról Trautmannsdorfba, borítékkal
(1872.) okt. 26.

Budán, Oct. 26^{án}

Nem akarok innen távozni annélkül hogy önnek legalább egy pár sort ne írjak. Reménylem hogy a Trautmannsdorfi gyógymod mellyről ugyan soha sem hallottam előbb szólni – önnek olly hamar fog jól tenni mint azt én szívből ohajtom. Ön tudja hogy nem vagyok Phrasisok embere – tehát elhiszi ha azt mondom hogy igen nehezen esett hallanom – hogy ön igazán szenvedő volt. Reménylem nem sok ideig fog távol lenni és jó egészségben és jó kedvben látjuk mentül hamarább. Addig vigasztalja magát azzal hogy vannak baráti a kik gondolnak önre – és pedig minden önzés nélkül. – Ma volt az első Roka vadászat mellyben ő Felsége részt vett – igen jól nézett ki és gyönyörűen lovagolt – a Fóthi parkban vesztettük el a rókát – onnan ő Felsége a Császár velünk együtt egyenesen Pestre lovagolt – a Császárné pedig – Káposztás megyerre kísérve Károlyi Pista¹ és Eszterházy Miklos² által – ott Mister Low³ – feleségénél hideg húst ettek és bort ittak – nem tudom mennyit – és úgy jött ő Felsége azután kocsin Pestre. Az ön nővérét⁴ is láttam azt mondta nekem hogy nem kacérkodott egész nap – én azomban azt hiszem hogy – egy kicsinyt még is – azomban jól teszi ha mulatja.

Reménylem ő Felségének tetszett a vadászat – a Császár ismételve mondotta hogy neki igen tetszett. Csak a haza lovaglást nem unta e nem tudom.

Én holnap reggel megyek a falúra – körülbelül 8 napot töltök ott – azután jövök vissza – családostól. Néhány nap ott maradok azután felviszem családomat Bécsbe – magam pedig Pest és Bécs között fogok mozogni.

Éppen most hallok hogy néhány Cholera eset lévén Budán – a vízi városban – a Királynét megijesztették – miután Pesten és egész Magyarországon egy eset sem volt reménylem – meg fognak nyugodni.

Most Isten önnel – 8 nap múlva itt leszek ha ideje lesz pár sort írni – igen fognék örüvendezni mert szeretném tudni hogy van.

A minap az ön szobájában laktam Gödöllőn – vallyon nem álmodott e valamit? Viszontlátásig
üdvözli önt szívből

A

¹Károlyi Pista = Károlyi István gróf, földbirtokos, politikus, a volt Klapka-légió tagja, Rudolf trónörökös jóbarátja.

²Eszterházy Miklos = V. ö.: 9. levél.

³Mister Low = Mr. Law istállómeister, ill. tréner.

⁴az ön nővérét is láttam = Ezúttal is ügyesen bújtatja a királyné személyét a bevált „nővér” fedőnév alá.

MEGJEGYZÉS:

Ezt az élethű, jó hangulatú levelet, melyen érződik az aznapi friss benyomás – az együtt megélt vadászat izgalma a királyné társaságában – Ferenczy Ida gyengélkedésének köszönhetjük. Hiszen sohasem született volna meg ez a levél, ha Ferenczy Ida nincs távol és nem kúrálja magát Trautmannsdorfban.

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ levele
FERENCZY IDÁHOZ

Gödöllőről Trautmannsdorfba, gyászkeretes levélpapíron,
ajánlottan feladott gyászkeretes borítékkal, francia nyelvű kiegészítéssel
1872. nov. 29.

*Kedves Idám!*¹

Már régóta nem irtam, de igazán nem is lett volna időm. Most nem sokára fogod Wiederh.²-t látni, az majd hírt hoz rólunk. Igen örülök hogy a Kumiss jót tesz, csak kitartással kell a győgmódot folytatni, aztán egészen egészséges leszel³. – Nem hiszem, hogy jó volna a komornákat kineveztetni, olyan hanyagok, hogy akkor éppen nem menne.

Itt van egy levél⁴, ird le s küld minél előbb el; Madame Pingadnak.⁵ Aztán küld neki a két lila szőrszövetet, s minta deréknek a Marianné⁶ lila vagy szürkét. Most nem lovagolhatok, a mi igen unalmas. Ki a vőlegény? Most Isten veled, 30^a én is minden jót kívánok.

Szivből üdvözlöl
Erzsébet

Nov. 29. 1872.

(Franciából magyarra fordítva):

Ófelsége, Ausztria császárnéja arra utasított, hogy elküldjek Önnek két gyapjú-anyagot lila színben, amikből lesz oly szíves két egyszerű, de mégis elegáns kosztümöt megvarrni, délelőtre és a sétányra. A ruhaderék-modellt csatoljuk az anyagokhoz, de ha Önnek jobban tetszik, akkor szabhat belőlük két blízt. Minthogy a Császárné ezekben a napokban abbahagyja a gyászt arra kérem, hogy juttassa el a lehető leghamarabb a két kosztümöt Bécsbe, Ófelsége címére.

¹1872 májusában meghalt Zsófia főhercegné, Erzsébet anyósa. Ezért viselt gyászruhát Erzsébet, s a hivatalosan elrendelt udvari gyász követelte meg a feketekeretes papírt is, amin ez a levél íródott.

²Wiederhofer = V. ö.: 8. levél.

³Ferenczy Idát újfajta, divatos kumisz-kúrával gyógyították Trautmannsdorfban.

⁴A mellékelt levelet azért fogalmazta meg Erzsébet királyné, mert Ferenczy Ida nem tudott franciául. Ennek hiányosságát élete végéig fájdalmasan érezte.

⁵Madame Pingad – helyesen Pingat (Emile) az egyik legelegánsabb párizsi divatszalon 1860 és 1896 között (30 rue Louis-le-Grand). Valószínűleg a tulajdonos felesége volt a szalon direktorisze, ahogy ez akkoriban megszokott volt, ezért küldte az anyagot és a levelet az asszonynak.

⁶Marianne von Meissl (1840–1919) Erzsébet királyné komornája.

ANDRÁSSY GYULA levele
FERENCZY IDÁHOZ

Budáról Trautmannsdorfba, borítékkal
(1872.) dec. 5.

Dec. 5^{én}

Szives levelét köszönettel kaptam. Akartam rögtön válaszolni és mostanig halladt – ön tudja milly nehezen jutok íráshoz. Levele olly szives volt hogy – ha nem született volna velem – a sok dolog között a rendtelenség – ön már több levelet kapott volna töllem, de így a mostani levelet is csak annak tulajdonítsa hogy már nem tudok olly sokáig tudósítás nélkül maradni – ~~öntől~~ az iránt hogy van ön. Bécsből kiakartam önhöz menni – lóháton vasuton – s. a. t – combináltam a dolgot minden rendben volt – de azon pár nap előtt ugy megrohantak hogy a kivitel lehetetlen volt. Mit sajnáltam azért mert már igen szerettem volna látni – és azért mert az a ki nekem azt írja hogy meg volt lepve midőn töllem levelet kapott, azt is képzelhetné – hogy egészen megfelejteztem rólla mert nem találtam időt meglátogatni. Ha önt meglepte az hogy én önnek írok akkor, mikor – egyedül és távol van többi ismerőseitől – és még beteg hozzá – akkor ön engem még most sem ismert eléggé. Én kevés ember iránt érzek egyáltalában valamit. Hazámért mindent kész volnék tenni – egyes emberekre gondolni nincs időm. De ha valakinek azt mondom hogy őszinte barátja vagyok, és személyesen ragaszkodom hozzá – akkor meg lehet győződve – hogy csak nekem csinálhatna örömet ha alkalmam volna azt bizonyítani. No de nem akarok önnel veszekedni – csak arra kérem írjon nekem hogy van – és bejön e Bécsbe vagy lejön e ide? Én jövő hélsőig maradok itten – azután megyek vissza Bécsbe. A vadászatok gyönyörűek – Ő Felsége a Királyné igen jól néz ki – képzelheti milly Enthusiasmusban van – a lovagló fiatalság midőn őt látja. Néha az ifjuság ezen érzelmeinek az által ad kifejezést hogy igen is közel kíséri – mint a Delphinek a hajót – hanem ezért nem tehet senki. Eleinte Keglevics Béla¹ vette szokásba hogy mellé lovagolt és nem tágitott többé – most ugy látszik – észre vette hogy néha talán – át kell hogy adja a helyet – a Masternek² – vagy hogy elveszi magának az ön Pista barátja.³ Tegnap sötét volt tökéletesen midőn haza jöttünk – esett az eső. Ő Felségeignek még a vasutig kellett logavoglaniok – történetesen ott volt az én bérkocsim – felajánlottam ő Felségeiknek. Ő Felsége a Császár elfogadta de csak a Királyné számára – és így én voltam szerencsés ötlet a vasúthoz kísérhetni – mikor megérkeztünk a vasúthoz – teli volt az indóház emberekkel kik ő Felségeiket várták

¹Keglevics Béla = Keglevich Béla gróf, Heves megye volt főispánja.

²Master = itt Esterházy Miklós gróf, a falkavadászat vezetője.

³Pista = Károlyi István gróf.

képzelteti milly furcsán néztek ezek midőn a Királyné egy Fiakerből szállt ki – és én kísértem a terembe – csak akkor látszottak megnyugodni midőn a Császár és Vilmos főherczeg megérkeztek. Látya ön millyen öreg ur lett az ön barátja – hogy reá bízzák a szép aszonyokat – szállítani ejszaka és sötétben... Egyébbiránt bevallom hogy egy hőszu utat csinálni sötétben egy döcögős uton – még a legokosabb családapának is – genant dolog lehetne – az én utam azomban csak egy pár perczig tartott – és olly hamar talán Keglevics Béla vagy az ön Pista barátja sem feledné el hogy kit bíztak reája.

Szegény Lonyay⁴ lejárta magát – mesterségesen és saját maga – adja Isten hogy Szlárynak⁵ jobban menjen dolga – én szívből ohajtom és reménylem is. Ön nékem Vasárnapig ide azután Bécsbe írhat – ha ideje van. Viszonzlításig üdvözli szívből

A

MEGJEGYZÉS:

Ezt a levelet olvasva nem csodálkozhatunk azon, hogy Ferenczy Ida megőrizte ezt a valóban neki szóló, meleg hangú, színes és szellemes írást.

⁴Lonyay = V. ö.: 10. levél.

⁵Szlávy = Szlávy József (1818–1900) kereskedelmi miniszter, majd rövid ideig miniszterelnök.

ANDRÁSSY GYULA kézbesített levele
FERENCZY IDÁHOZ
borítékkal, címeres levélpapíron
(1873?)

*Ma estve 7 óra után megkísértem önt otthon találni. Miután azt találom hogy
önt igen régen nem láttam már – azon esetre, ha ezen óra nem tetszenék, kérem
ízenjen mást. Viszonzásig tellyes*

sziuból üdvözli

Andrássy Gyula

ANDRÁSSY GYULA kézbesített levele
FERENCZY IDÁHOZ

kutyafejes levélpapíron, kutyafejes borítékkal,
(1873.) ápr. 21.

Tegnap előtt vagy is 19^{én} hagytam el Pestet hogy itt egy kicsinyt elbujjak az emberek illetőleg – kinzók előtt. Midőn elutazásom előtt átnéztem a sok feltornyosodot irataimat – kiesett belőle néhány felnyitott de el nem olvasott Telegramm üdvözlerek névnapomra néhány város és megye részéről. Közte egy melyet ön küldött névnapomra saját és nővére¹ nevében. Így kaptam az ön 12^{én} kelt Telegrammját 19^{én}. Kérdeztem hogy történt ez – tiltárom válasza az volt hogy tudván miszerént én üdvözlő Telegrammokra nem sokat tartok egy inasnak adta azokat által ki azokat egy csomag irományra reá tette, annélkül hogy nekem bemutatta volna. Képzelheti mennyire boszankodtam és pedig jogosan – mert 1^{ör} ön engem tellyes joggal tarthatott neveletlen embernek, miután Pestről irt levelemben – egy szóval sem emlékeztem az ön szíves Telegrammjáról. 2^{or} mert megfosztottak azon örömtől hogy a Telegrammot névnapomra kaptam volna.

Mindenek előtt tehát bocsánatot kérek öntől úgy a mint illik. Továbbá meleg köszönetet mondok önnek és kedves nővérének¹ a szíves megemlékezésért. És végre miután itt a Faliún semmi egyebet nem talállok mivel önnek kegyeit visza nyerhessem hogy önt megszelidítsem mellékelve küdöm önnek az ön első szeretőjének arczképét melyet Pesten névnapomra kaptam – és kérem ha viszonzni akarja ezen udvariaságot küldje el nekem alkalmilag az utolsó-ét, – kinek úgy hiszem nagyobb bajúsa lehet.

Innen egyebet nem írhatok – mint hogy élvezem a szabad levegőt – lovagolok reggeltől estvéig – estve halgatom az ön Pityu² barátját ki engem ide kísért és önt üdvözli. 25- vagy 26^{én} megyek vissza – addig is üdvözli önt szívből

A

21^{én}

¹nővére = Itt is Erzsébet királynét jelenti.

²Pityu = Molnár István képviselő, később Zemplén megye főispánja.

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ üzenete
FERENCZY IDÁnak

Elisabeth-monogramos levélpapíron
(1873. febr. eleje?)

Kérlek mondd a főudvarmesternek hogy tudakozódjék az öreg császárné¹ főudvarmester által hogy van, mert ha rosszul volna nem vadászhatnék, ha holnap vadászat lenne.

¹öreg császárné = Karolina Augusta, I. Ferenc császár 4. feleségéről, Zsófia főhercegnő testvéréről van szó, aki 1873. febr. 9-én húnyt el. Személyében kevés őszinte jóakaróinak egyikét veszítette el a királyné.

Thierb maud a
 főudarmosteinek
 hogy tudakozódjék
 az öreg császárné
 főudarmester által
 hogy van, mert
 ha rosszul volna
 nem válaszhatnék,
 ha holnap válaszokat kenne.

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ levele
FERENCZY IDÁHOZ

Paierbachból Schönbrunnba, Elisabeth-monogramos levélpapíron,
ajánlott borítékkal
(1873. júl. 17.)

Csötörtökön délután
6 óra

Kedves Idám!

Hiába vártam ma levelet. Addig én irtam. Mindjárt fogok lovagolni, tehát csak egy pár szó. Mostani lakásom sokkal jobb, minden tekintetben, hűves és csendes. Egészen véve a lég most jobb, nincs ez a tikasztó hőség. Kár hogy nem vagy itt, egészségesebb volna neked is mint a bűdös város és a kiállítás¹. Isten veled szívből ölel

Erzsébet

¹Az 1873. évi bécsi Világkiállítás. Erzsébet részt vett a világkiállítás nagyszabású ünnepségein, sőt a látogatók őt is valamiféle nem hivatalos látványosságnak tekintették. Júliusban azonban megelégte a fárasztó fogadásokat, amelyeket természeténél fogva mindig is gyűlölt, és Paierbach-ba utazott, majd onnan Ischl-be.

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ levele
FERENCZY IDÁHOZ

Paierbachból Schönbrunnba, Elisabeth-monogramos papíron
ajánlott borítékkal
(1873. júl. 19.)

Szombaton
délután

Kedves Idám!

Hiába vártam ma, roszaül viselled magadat. Talán holnap. Wieder:¹ hirt hozott rólad. Igazat megvallva, örülök Schön:ba², csaknem olyan izgatott vagyok már mint férjem!

Isten veled, szívből ölel

Erzsébet

MEGJEGYZÉS:

Az uralkodópár valószínűleg a perzsa sah közeli érkezése miatt izgatott, akit július végére vártak, és akit excentrikus híre megelőzött.

¹Wieder: (sic!) = Dr. Widerhofer. V. ö. 8. levél.

²Schön: = Schönbrunn.

ANDRÁSSY GYULA levele
FERENCZY IDÁHOZ

Bécsből Budára, borítékkal
(1873. dec.) 24.

24^{én} este

Kedves barátném! Köszönöm a szíves táviratot melyet Marie¹ és Franzl² aláírásával tegnap kaptam. Szép hogy magok megemlékeztek róllam. Egyébiránt én sem vagyok rosszabb magoknál – én is gondoltam magokra – küldvén egy rakás édességet. Szerencse kíváнатimat nem tudtam elküldeni ugyan akkor mert két nap egymás utáni vadászatnak az lett az eredménye – hogy későn éjszakáig vagy is inkább reggelig kellett dolgoznom és így nem tudtam írni – miért is bocsánatot kérek és potlomm utolag a legőszintébb kíváнатokkal. Szeretném tudni ki találta e ki akarja önnek életét annyira édesíteni? Ha ki nem találta azt megbocsájtom, mert hiszen ilyen több is van, de nem tudnám olly könnyen megbocsájtani ha azt gondolná hogy elmúlt Karácsony esteje – midőn az ember barátira szokott gondolni – annélkül, hogy őn eszembe jutott volna – és pedig most az egyszer kizárolag a maga kedvéért. Én nem tartozom azok közé kik sok embert tisztelnek meg azzal a mit barátságának szoktak nevezni – de ha egyszer effélét érzek valaki irányában – az töllem csak ugy menekülhet, – ha minden áron le akar rázni. A viszónlátásig – szívből üdvözli – boldog ünnepeket és minden jót kíván önnek
őszinte barátya

A

¹Marie = Festetics Mária grófnő (1839–1923) – 1871 decembere óta Erzsébet királyné udvarhölgye.

²Franzl = Ferenczy Ida beceneve.

ANDRÁSSY GYULA levele
FERENCZY IDÁHOZ

címeres levélpapíron
(1874. ápr.)

Kedves barátném!

Legutolsó azok között kik önnek névnapjára virágokat küldöttek – reménylem soha sem leszek – utolsó baráti között.

A csokor reménylem éppen jókor jön – akkor mikor a többi elhervadt – így lesz reménylem a barátsággal is.

*A kendőt melyet Pétervárról¹ hoztam mostanig hiában tartogattam – ön nem tartotta meg ígéretét, most nem várok többé, és kérem fogadja utolagosan leg-
őszintébb kívánságomat névnapjára. Ghiczyvel² beszéltem ma és holnap itt van.
Viszonzlátásig üdvözli*

híve

Andrássy Gyula

¹Pétervár = Ferenc József és Andrássy Gyula 1874. februárjában jártak hivatalosan Szentpétervárott, ahonnan hazatérve Andrássy az áprilisi Ida-napra gratulált.

²Ghiczy = Ghyczy Kálmán politikus (1808–1888).

ANDRÁSSY GYULA levele
FERENCZY IDÁHOZ

Gödöllőre, ibolyás levélpapíron
(1874?) okt. 30.

Oct. 30^{án}

Kedves barátném! f. hó 24^{ről} kelt szíves levelét köszönettel kaptam. Bocsásson meg hogy csak most felelek – Abbol hogy ide küldöttek csak annyi hasznom van hogy reám vetették magukat a sok dologtalan Diplomatak és reggeltől estig untattnak.

Nem szükséges mondanom – reménylem – mennyire sajnáltam hogy nem vettem észre midőn olly szíves volt vélem beszélni akarni – szinte szégyenlem hogy lehettem olly ügyetlen! Miután azomban már megtörtént – és azt mi egyszer elmúlt nem lehet visszahozni – szándékom elbeszélni feleségemnek, ki előtt – nem állok azon hirben hogy nem venném észre ha Hölgyek utánnam futnak. Így legalább lesz egy kis haszna ezen balesetnek. Talán kapok nem érdemlett dicséretet!

Mi a hozzám intézett kérdést illeti – Eötvös volt egyike azon keveseknek kikkel a politikai pálya öszvehozott s kit nem csak tiszteltem de személyesen szerettem. Ha tehát bárki más kérdezett volna – az ő iránti barátságbol – feltétlenül csak azt ajánlhattam volna, a mi családjának hasznosabb lehetett. Miután azomban a kérdés attol jön¹ kinek mindent megszoktam mondani a mit gondolok, és ugy a mint gondolom – a válasz sokkal nehezebb.

A Gondolat Eötvösnét venni a kis Főhercegné² mellé minden esetre ollyan melly ő Felségének csak becsületére válik. De nem tudom mi az mit tőlle várnak? Mindenek előtt biztos hogy száz mértfoldnyire áll azon szolga lelkek felett kik az udvarnál állást fogadnak – és ahol csak lehet urnőjokról csak roszat mondanak. Ha elfogadja bizonyosan igen fogna ragaszkodni ő Felségéhez. Arról is megvagyok győződve hogy a kis Főhercegnő egészségére igen fogna vigyázni – kedélyére és szívére a legjobb hatással volna – mert egy kedves jámbor aszony. Ha az volna a cél hogy mint Aya³ vagy mint udvari hölgy – az udvarnál tiszteséges szerepet játszon – annak is megfelelné. De ha azt várnák tőlle hogy ő maga vezesse a kis Főhercegnő nevelését – annak nem fogna megfelelni. Ő igen jó aszony de semmi egyéb! Nem praktikus – nem bir ollyan műveltséggel hogy egy nevelést vezethessen és inkább kevés természetes esze van. Ha nem volna alatta egy igen ügyes nevelőné – a kis Főhercegnét alkalmasint egészen elfogná rontani, és keveset tenni a ki művelődésére. Ez pedig szeréntem kár volna. Ha a kis leány a Mamára út, a mint

¹a kérdés attol jön = Erzsébet királynétól jön a kérdés.

²a kis Főhercegné = Mária Valéria főhercegnő.

³Aya = Ezzel a spanyol eredetű szóval nevezték a császári gyermekek nevelőit.

külsőleg látszik, bizonyosan tele lesz tehetségekkel, kár volna ezeket ki nem mivelní! Ki tudja milly hatása lehet egyszer az emberek sorsára ha arra való férjet talál. Némelly fa az erdőben is fel nő szépen – némellynek nem árt a kertész.

Szóval – a sok firkálásnak az a vége, hogy ha Ő felsége ismer valakit ki Eötvösné alatt a kis Főhercegnő nevelését helyesen képes vinni, akkor ajánlanám a választást – ha nem ismer és az egész nevelés vezetését Eötvösnére akarná bízni – akkor nem ajánlhatnám.

Őn azt írja – sajnálja hogy Bécsben kellett mennem olly hamar – igaza van kellett. Én Pesten nem mulasztok semmit – és azért csöndesen elmentem – de hogy az embert küldjék mint a gyermeket az iskolába – arra már egy kicsinyt öregnek érzem magamat! Első alkalommal meg is kérdezem az illetőt, hogy szokta fogorvosát fizetni – a szerént hány órát huzza a fogát? vagy hogy jól vagy rosszul? A vége csak az lesz hogy ezentul nem kérdezem – hanem – a mint esik az eső le megyek vadászni.

Hogy az ön nővére egy emléket hozott nékem Angliából⁴ az igazán szép tőle – kérem köszönje meg igen szépen nevemben. Ha egyszer lesz alkalma átadni – majd személyesen köszönöm meg – a hogy elfogadják. Viszonlátásig üdvözli őszinte szívből

A

⁴az ön nővére egy emléket hozott nékem Angliából... = A levél datálatlan, Andrassy csak a hónapot és a napot írta rá, de az évet pontosan az angliai úrra tett célzás árulja el. Erzsébet általában a vadászikényben, december és március között tartózkodott Angliában, csak 1874-ben járt augusztusban a Wight szigeten leányával. Gödöllőre október 8-án utazott, miután Angliából hazafelé Baden-Badenben, Posenhofenben és Schönbrunnban időzött.

ANDRÁSSY GYULA levele
FERENCZY IDÁHOZ

Budáról Gödöllőre, gyászkeretes levélpapíron, borítékkal
(1875.) nov. 20.

Budán nov. 20^{án}

Kedves barátném!

Bocsásson meg hogy elébb nem feleltem szíves és jó soraira. – Annyi dolgom volt hogy egy perczet sem tudtam találni. De ha későn mondom is reménylem meghiszi, hogy azon igazán baráti részvét mely levelét sugallta, és annak minden szavából látszott igen jól esett nékem. Fogadja ezért őszinte köszönetemet, és hídje meg hogy az illy őszinte barátságot ha nem csinállok is sok szép szavakat igen meg tudom becsülni. Még annak a sok mindenféle édességeknek és Compote-oknak melyeket nékem mint betegnek küldöttek is igen megörültem – mert az illyen gondolatra nem jön az ember udvariaságból, – és reám azon benyomást tette hogy Gödöllőn van a második családom – a mely tönni akar mindenfélével – meg is ettem a magok tiszteletére, családom segítségével mely most itt van és az estvéket nállam tölti. Ma már egészen jól vagyok és holnap reggel megyek fel Bécsbe – jövő kedden reménylem jövök vissza – akkor egyik első tervem Gödöllőre jönni ki lóháton akár engedik dolgaim akár nem. Viszonlátásig szívből üdvözlöi önt őszinte barátja és tisztelője

Andrássy Gyula

MEGJEGYZÉS:

A levél feltehető évének meghatározásánál Festetics Mária grófnő, udvarhölgy németül írt Naplója segít. Ő a III. kötet 86. lapján, 1875. október 8-i, Gödöllőn kelt bejegyzésében arról írt, hogy Andrássy lebukott egy lóról, majd ugyanott a 104. lapon, 1875. dec. 14-én ír ismét arról, hogy Andrássy már jobban van és kijött Gödöllőre.

Gedde, h. J. 1874. h. 10. 11.

Lith. v. J. Wolf

Erzsébet magyar ruhában – Franz Wolf–Rudolf Schwager színezett litográfiája
(Magyar Nemzeti Múzeum)

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ
levele FERENCZY IDÁHOZ

Angliából Bécsbe, Easton Neston Towcester feliratú levélpapíron,
ollóval kivágott részekkel
1876. márc. 26.

Easton Neston
Towcester 26. 3. 76.

Kedves Idám!

Bizonyosan csodáltál, hogy még nem irtam, de igazán lehetetlen volt, egy nyugodt perczem se volt; aztán gondoltam, hogy te is annyira mulatsz az olasz élvezetekkel, hogy nem is lesz időd leveleket olvasni. Hogy nem értél rá sokat írni, azt tapasztaltam. Nem csodáltál, hogy a bizonyos idő egy egész hétig kimaradt? S ha nem próbálok tegnap előtt 3 új lovat, talán most se volna. De az utolsó olyan volt, hogy igazán már csaknam a kapukon is át ugrott, s mire haza jöttem a vadászatról vége volt a mulatságnak egy egész hétre! A Púpos csak egyszer mutatkozott, de annyira nem kosernek érezte magát, hogy végképen eltűnt. Hallom, hogy Vecseráné¹ is Londonban van. Most kíváncsi vagyok, hogy az mit tesz. Taszilo² időről időre úgy neki bátorodik s megjelen egy vadászaton, de éppen az nap mindig baja van a lovával, úgy hogy nem sokat lehet látni míg a run tart. Annál tüzesebbek voltak F. Metternich³ és Wolkenstein gróf mult kedden, nem csak, hogy mindent ugráltak a mi útjukban volt, de fel is keresték az akadályokat, az utobbi ketszer egymás után bukott, úgy jött ki egy Brook-ból hogy a fehér lova fekete, s ő csupa sár és víz volt. De este ebédnél dicsértem is őket, s miután egész nap mindig szemem előtt vitézkedtek, az egyik mosolyó szájjal s elegáns karral, (ha bukot is a karja mindig maradt az ismert positióban) a másik vad arczczal mint egy gyilkos, az volt legkevesebb amit tehettem.

Mit gondolsz, hű maradt e nekem Plato⁴, fog e nekem örülni s a régi lenni? Hányszor gondoltam rá, s vágóódtam utána. Azt tudom, hogy én ötet nagyon szeretem, s alig várom visszlnt látni!

¹Vecseráné = A sportos, kitűnő lovasok hírében álló Hector és Alexander Baltazzi fivéreknak a húga. Az ő lánya volt Mary Vetsera, a majdani Mayerling-i tragédia szomorú szereplője.

²Taszilo = Festetics Taszilo herceg, a királyné vadásztársaságához tartozó keszthelyi magyar arisztokrata.

³F. Metternich = Fritz Metternich.

⁴Plato = Ez idő tájt a királyné kedvenc kutyája.

A Püspök⁵ és Wiederhofer⁶ leveleit megköszönöm. Holnap után jön a kedves kis Jaross. A két új ruhám jóformán le van hordva, eleget is hemperegtünk benne! A Marciusi nap és szélről olyan barna lettem mint egy vad nyul, az arczom csupa szeplő, ha husom valaha, valahol rosz volt, de most nincs.

.....
(Itt egy negyed oldal Ferenczy Ida által kivágva.)

Csókol

Erzsébet

MEGJEGYZÉS:

Erzsébet királyné, aki kora ifjúsága óta szenvedélyes lovas volt, tudatosan edzette magát a férfiakat is próbára tevő angliai falkavadászatokra. 1876-ban úgy érezte, eléggé felkészült már arra, hogy összemérje tudását az angol sportemberekével. 1876-tól 1882-ig hat alkalommal vadászott Anglia, ill. Írország nehéz terepein. Az itt tanúsított sikerei alapján joggal tartották őt kora legjobb lovasnőjének.

Ennek a levélnek a hangja örömtől sugárzó, és jól érzékelteti a vadászat nehéz buktatóit, valamint azt is, mily végtelenül felszabadultnak érezte magát ebben az oldott környezetben, ahol az osztrák udvari etikett – amely annyira terhére volt – nem feszélyezte. Ellentétben otthoni szokásával, itt minden estebéden megjelent, ahol a szeretet és csodálat áradt feléje. Ez nemcsak a kitűnő lovasnak, hanem a gyönyörű asszonynak is szólt.

Ezekre az angliai vadászatokra az egyre gyakrabban gyengélkedő Ferenczy Ida már nem kísérte el úrnőjét.

⁵A Püspök = Valószínűleg Rónay Jácint bencés tudós (1814–1889), ebben az időben a kis. Mária Valéria főhercegnő nevelője.

⁶Wiederhofer = V. ö. 8. levél.

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ levele
FERENCZY IDÁHOZ

Ischlből Carlsbadba
(1876. jún.) 24.

Ischl 24.

Kedves Idám!

Itt megint egy folytatása ezen regénynek, melyet írok. A hőség borzasztó, kivált Valériának rosszul esik, egészen elveszti étvágyát s szép színét. Wieder: még nincs itt a kis Hohenlohék miatt. Hány udvarlód van már? Minden esetre jobban fogsz mulatni mint én itt. Olyan fürdő élet, kivált, míg új, érdekes. Szoktál fürödni is? A közös¹ nem irt. Ma egy hónapja hogy itt vagyunk, s milyen soká még leszünk! A csendet nem bánnam, de aztán jövő hónap, a sok családi öröm, az már más!² –

Isten veled, szívből ölel

Erzsébet

¹A közös = Mióta gróf Andrássy Gyula a monarchia közös külügyminisztere lett, maguk között bizalmasan csak „a közös”-nek nevezték.

²Célzás a várható júliusi possenhofeni tartózkodására.
Ferenczy Ida 1876-ban Karlsbadban tölti szabadságát.

1
Mn egy hónapja hogy
itt vagyok, s milyen
soká' még lesz itt!

A vendéget nem bánom,
de éppen jött a hónap,
a sok család' öim,
és más más! —

Dotter reked, gyir köl

Él
László

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ levele
FERENCZY IDÁHOZ

Ischlből Carlsbadba, Elisabeth-monogramos levélpapíron,
ajánlott borítékkal, egérrágott(!)
(1876. júl.) 5.

Ischl 5.

Kedves Idám!

..... (Ké) rlek mon(dani) szülőinek, hogy ig(en) sajnálom őket. A gyermeknek
talán jobb, miután oly beteges volt hiszem és va(llom) ártalmas.

..... délután utazunk, holnap lesz egy fárasztó nap. Most megint nagyon
megszoktam a csendet, s azt otthon nem (ta)lálni. De viz?

Sziv(ből)

csókol

Erzsébet

MEGJEGYZÉS:

Ferenczy Idát még Karlsbadban éri utól úrnőjének kondoleáló levele. Meghalt ugyanis Ferenczy Ida Mária húgának, balatoni Farkas Jánosnének Idácska nevű kislánya. A kecskeméti orvos tanácsára Lipik gyógyfürdőbe vitte édesanyja, és ott, az idegenben következett be a szomorú, váratlan esemény.

ANDRÁSSY GYULA levele
FERENCZY IDÁHOZ

Bécsből Ischlbe, ibolyás levélpapíron, borítékkal
(1876.) júl. 20.

Bécs Júl. 20^{án}

Kedves barátném! Majd egy holnapja mióta olly szíves volt nékem írni – azt fogja mondani hogy neveletlen ember vagyok hogy mostanig nem válaszoltam pedig ez nincs ugy. Miért nem irtam olly sokáig – azt már nővére¹ tudja – nem akarom ismételni.

Mivel foglalatoskodom azt ön a mellékelt Borszem Jankóban nyomtatva elolvashatja, de reménylem azért még is meghiszi hogy néha néha – a külügyekkel is szoktam foglalatoskodni és talán meglesz némileg nyugtattva ha azt mondom hogy daczára a nehéz helyzetnek, sok rossz akaratnak és a sok gyáva embernek – nincs mitől félni. Az idei év egy kicsinyt erős volt – még az én idegeimnek is megárthatott volna – de hála Istennek egy cseppet sem ártott – mert legalább a hőségtől nem kellett szenvednem. Ma 7 napra kaptam engedélyt fahíra – nem fog e török vagy tatár útközben visszatéríteni nem tudom, de legalább megkísértem nem lehetne e nékem is szabad levegőt színom hacsak egy pár napig is.

A hegyek közé igen szerettem volna menni – de a kinek kellett volna meg nem hívott, – pedig ugyan már erősen megnyugodhatott volna – de reménylem Augusztusban én is eljöhetek Ischlbe és akkor reménylem – találok valakit a ki önnek ujbol bemutat – mert hiszen már olly régen nem láttuk egymást hogy nem tudom megismer e még? és hagyott e egy kis helyet barátai számában. Reménylem Carlsbad jót tett – és az ottani udvarlok nem felejtették el egészen – legőszintébb – és talán már legrégibb barátyát.

A

¹nővére = Erzsébet királyné.

Sci. Jul. 70°.

Fedves bántam. Majd egy kismagya miatt.
olgy nives volt nekem inni. azt fogja mondani
hogy nevedellen ember vagyok hogy mának
nem valótam. pedig ez nincs egy. Micsi
nem is tam olgy sokan, - azt mai nővértől
- nem akarom ismételni.

Mivel foglalatlanodom azt én a mellesz
Dorner. Zankóban nyombatva elolvasatya.
de reményem azért még is megkérni hogy néha
néha - a kütyügekkel is nottam foglalatlan.
is talán még is némely nyugtatóra ha azt mond
hogy dicsőre a néha helyretek, nottam akardha.

Le comte Andrásy.

A Bien Public-ből.

ANDRÁSSY Gyula gróf, az osztrák-magyar külügyminister a legveszedelmesebb Lovelace, ki valaha külügyér volt. Nincs nő, aki ellenállhatna fascinálo tekintetének. Ahová néz — igéz.

Alig született, bábája lett belé szerelmes. Ez volt első kalandja. Mikor a bába befászlizta, az ifju Alciabiades kingrott pólyáiból, a szép bába nyakát átkarolta és fülebe sugta: Ma este 10-kor a kerti lakban.

Szülei, kik régi magyar várurak voltak és Burg Zemplinben laktak Krasznahorka megyében Pest mellett, a boldogtalan bábát a legmélyebb börtönbe dobták, hol szegény élve eltemettetett. Hiába! Andrásy két napig sirt utána, aztán szerelmes lett szoptatós dajkájába, kit úgy megkedvelt, hogy semmiképen sem lehetett tőle elválasztani és ha a kegyetlen öreg Andrásy le nem fejez-teti a bájos dajkát, a csecsemő külügyminister tán mai napság is ott csügg a gyönyörű emlékün.

Öt éves korában megszökött hazulról és Stambulba ment, hol a zultánnak egész háremét elbolondította s innen erednek turkophil rokonszenvei. A nagyur bösz dülhében minden hölgyét zsákba varratta és a Bosphorus nevű kénkö-tengerben elégetteté. Hat éves korában egy kirgiz hercegnőt szöktetett meg Egyiptomnak Wiener-Neustadt nevű helységéből. Üldöztetvén egy gulába menekült, ott Sesostriz király hét ezer év óta meghalt feleségének mumiája halottaiból föltámadt s a kirgiz hercegazszony feledve volt. Két hónapig mulatott a gulában.

Később Velenczében találjuk, hol a la lord Byron él, tiz férjet megölt párbajban, husz apa kétségbeesésében a lagunákba ugrott és ha a kezeink közt levő statistikai adatok nem csalnak, napjában átlag véve tiz nőt lődített meg.

Mikor a magyar forradalom kitört, az ifju gróf egy csikósokból álló huszárezredet szervezett, mely osztrák nők elrablásával foglalkozott.

Tovább nem követhetjük kalandjait.

Szakálla, bajsza és haja híresek. Ha Bécsben a Waitzner-Gasseből a Burg nevű erdőbe lovagol, a nők processióban vándorolnak utána.

Ilyen a nevezetes Andrásy gróf.

Különös.

Andrást Gorcsakoff csókolgatja, mégis Bismark az, a ki bukni nem engedi.

A „Magyar Állam.”

A hivatalos lapból.

Przbrám lovag külügyminiszteri osztálytanácsos azon páratlan érdeme folytán, hogy saját nevét ki tudja ejteni, a III-ad osztályú vaskoronarenddel ruháztatott fel.

ANDRÁSSY GYULA kézbesített levele
FERENCZY IDÁHOZ

családi címeres levélpapíron, borítékkal
(1877. ápr. ?)

Kedves barátném!

*Valószínűleg a virágok között melyeket önnek névnapjára küldöttek – az enyéme-
k lesznek az utolsók – de a szerencse kívánságát őszinteségére nézve – legalább – az
ki küldi nem lesz az utolsó. Ez azt jelenti hogy az én barátságom akkor is fog
tartani mikor sok más elhervad. Viszonzlátásig*

üdvözli őszinte barátya

Andrássy Gyula

Kedves barátom!

Valószínűleg a virágok között melyeket önnek
névnapján küldöttem - az egyikemnek lexikon
az utolsó - de a nevesebb kíváncsiak
örömeire nére - legalább - az ki küldte
nem lesz - az utolsó. Er azt jelenté hogy
az én barátom akkor is fog tartani
mikor sok más el hervad. Viszontlanc,
üdvözlő örintő barátja

Andrássy Gyula

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ levele
FERENCZY IDÁHOZ

Northamptonból Bécsbe, angol fejléces levélpapíron, borítékkal.

A levél eleje hiányzik

(1878. jan-febr.)

Cottesbrook Park,
Northampton.

.....
*Te, úgy látszik, nagy restségben szenvedsz, hogy egyszer se irtál. Vagy úgy mulatsz?
Én legalább felhasználtam az időmet, s becsületesen dolgoztam.*

Most Isten veled, borzasztó Spleenem van ma.

Szivből ölel

Erzsébet

MEGJEGYZÉS:

Több forrásból tudjuk, hogy az 1877/78-as vadászidény is igen jól indult. Együtt volt a vadásztársaság színe-java, Bay Middletonnal – Anglia legjobb lovasával – az élen, aki már 1876-ban is a királyné vezetője volt a vadászatokon. Erzsébet királyné húga, Mária, nápolyi királyné – maga is jó lovas –, aki annak idején felkeltette Erzsébet kíváncsiságát az angol vadászatok iránt –, szintén megjelent. Most azonban nem lovagolt, mert féltékeny lett Bay Middletonra, mivel nem volt hajlandó a vadászatokon vezetni őt, hanem csakis Erzsébetet. Bosszúból csúnya, rosszindulatú, rágalmazó pletykát költött Erzsébetről és Middletonról, és ezzel az akkor Angliában időző Rudolf trónörökös is félrevezette. Anya és fia összeütközésbe került, ami nem javított a már eddig sem ideális kapcsolatukon.

A „... borzasztó Spleenem van ma.” – kifejezés erre a kellemetlenségre vonatkozhat.

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ levele
FERENCZY IDÁHOZ

Írországból, angol fejléces levélpapíron, „Idának” címzett borítékkal
1879. márc. 9.

Summerhill,
Enfield,
C.^o. Meath,
Ireland.

Vasárnap 3. 9. 1879.

Kedves Idám!

Szívből sajnállak, mert tudom mennyire oda leszel Atyád halála miatt. De remélem, ha elmúlt az első nagy fájdalom, be fogod látni, hogy jobb így, mint ha betegesen még húzta volna életét hónapokon át. Most gondold magadra, Atyád iránt teljesítetted kötelességeidet, most értem légy egészséges és erős.

Remelem hogy Bécsbe mégysz most, hol mégis legnyugodtabban élhetsz, s aztán ne feledd Braunnnal beszélni. Írj nemsokára.

Szívből csókol legőszintebb részvétellel szerető

Erzsébet

MEGJEGYZÉS:

Erzsébet királyné két alkalommal, 1879-ben és 1880-ban vadászott Írországbán, ahol még nehezebb a lovagló terep. Innen írt kondoleáló levelet Ferenczy Idának.

Ferenczy Ida édesapja (vecseszéki Ferenczy Gergely) 1879. március 8-án hunyt el Kecskeméten, 84 éves korában.

ANDRÁSSY GYULA levele
FERENCZY IDÁHOZ

Budáról Gödöllőre, címéres borítékkal
1879. dec. 8.

Budán, Dec 8^{án} 79.

Kedves barátném! Köszönöm a szíves tudósítást – sajnos a ló megelőzte leveletem. Ő Felsége azt mondotta önnek, aludjam előbb a dolog felett, mielőtt elhatároznám felküldjem e a lovat melyet Ő Felsége olly kegyes volt kísérletképen – saját legmagasabb felügyelete alatt magasabb Universitási nevelés alá fogadni.

Én megvallom nem sokat aludtam a kérdés felett, mert azt hittem hogy olly nagy kegyességet csak a legnagyobb hálával lehet fogadni.

Nékem is furcsa Carrière-m volt, legyen az lovamnak is. Ennek következtében én azt rendeltem hogy küldjék a mint az idő enged. Ugy látszik Terebesen nem fáznak, és így érkezett hamarább mint sem gondoltam. Szerencse ha meg nem fagyott szegény. Most csak attól félek, hogy Ő Felsége talán igen kicsinynek fogja találni, és hogy talán csak tulajdonosi csalódás volt ha nekem eléggé csinosnak látszott. Én csak egyszer láttam nyereg alatt és akkor megtetszett. Legyen tehát olly jó és kérje meg Ő Felségét lenne olly kegyes egyszer maga előtt lovagoltatni, és ha kicsinynek találná vagy nem hinné hogy lesz belőle valami, kérném izenje meg maga által – én tellyesen megbízom Ő Felsége ítéletében ugy ebben – mint ha nem is minden de sok másban – ennél fogva azonnal küldenék valakit a ki a lovat ide hozza. A lónak neve Napraforgó. 3 éves. Tavaszal lesz négy. Pedigry-je benne van a Studbookban.

A másik lovat csak azért küldöttem fel – hogy a szegény kicsiny magában ne utazzon. Aladárnak¹ egy embere ma meggy érte.

Itt borzasztó hideg van – kínomban a korcsolyázásra vetettem magamat vén napjaimra – azon közmondás szerint, Wenn es dem Esel gut geht – geht er auf's Eis tanzen.²

¹Aladár = gr. Andrássy Aladár (1827–1903), a levélíró testvéröccse.

²„Ha a szárnak jó dolga van, jégre megy táncolni”.

E napokban még le akarok menni a falúra. Azután Bécsbe a Delegatiók megnyitásakor – ha előbb nem ott látom magát miután hallom már 15^{én} indulnak. Kérem tegyen Ő Felsége lábaihoz és fejezze ki köszönetemet a nagy kegyességéért. A kis Marinak³ sok jót és szépet. Viszonlátásig szívből üdvözlí
őszinte és régi barátja
Andrássy

³A kis Marinak = Festetics Mária grófnő, udvarhölgy.

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ levele
FERENCZY IDÁHOZ

Shropshire-ből, angol fejléces levélpapíron.

Az eredeti levél vége hiányzik

(1881) —

Combermere Abbey,
Whitchurch,
Shropshire.

Vasárnap.

Kedves Idám!

Köszönettel vettem tudósításodat Lord W.ról. Úgy látszik az idény nem igen konsiderálnak és a Tamás nem lesz elégedve. A kép még mindig nem jött. A héten pedig jön ez a falkanagy a kinek át szeretném adni. Két Irlandi barátom¹ már itt van. Jó idő lévén, minden nap vadásztam most, rendszeren már 6 kor kelnem kell, úgy hogy este olyan légkábult és éhes vagyok, hogy szinte tántorgok. Mindenki itt akar lovakat eladni, még egyet se vettem, de a Tomnak² hagyom vadászaton próbálni, így ő minden nap csaknem kóstol egyet, és miután rendszeren jobbak mint a neki szánt, saját istálóból, jól jövőnk ki. Örülök hogy tegnap végre vadászat volt Gödingben. Sürgönyje után meg is volt elégedve a Császár³. Azt is írta nekem, hogy a nála járt. Mult Vasárnap lovagoltam a Csintalant az akadályverseny terén. Ugráltam vele egy akadályt mint nálunk a Tribünen Sprung.

Vasárnap

Éppen egy hete hogy abban hagytam az irással, bájott L. Marie⁴ és fecsegtünk ebédig. Egész héten át pedig lovagoltam reggeltől estig. A kép jött. Mindenki úgy bámulja, hogy talán Richter⁵ maga legjobban bámulna! Azt képzelem, a legyező és a lóhár teszik. Tegnap rendkívüli jó vadászatunk volt, s ámbár buktam mégis egy percz alatt a kutyáknál voltam megint, és kaptam, és érdemeltem is, mint a Vörös⁶ mondja, a becses farkat.

¹Két Irlandi barátom = Eduard MacDonald méntelepvezető és Tom Healy be-
lovagló.

²Tom = Tom Healy.

³a Császár = Ferenc József.

⁴L. Marie = Marie Wallersee (1858–1940), a királyné Ludwig fivérének és Henriette Mendel (később Wallersee) leánya, aki Georg Larisch gróf felesége lett. A királyné kedvenc unokahúga volt, akit nagyon kedvelt mindaddig, amíg a Mayerling-i tragédiában játszott szerepe miatt kegyvesztett nem lett.

⁵Richter = Wilhelm Richter német festő (1824–1892).

⁶A Vörös = Bay Middleton gúnyneve hajszíne miatt.

Éppen most jövök az ebédről, a kis Twickel is ott volt, és sokat beszélt a SSportról. De szerettem volna látni a Jeu de Barret!! Képzelem milyen boldog volt az anyja, milyen büszke a lányja!!

Ezt a mellékelt cikket tegnap kaptam Nopcsától, Londonból hozta magával és nagyon⁷ sajnálja. Ön éppen olyan mérges lesz, mihelyst Nopcsa időt kerít arra, hogy Önnek lefordítsa. O és én most már hozzászoktunk az efféle dolgokhoz. Nagyon meglepődnék, ha bárkinek is még egy jó szava akadna rólam.

Jó éjszakát! Ambár nem vadásztam, még is álnos vagyok, egy fiatal lovat próbáltam ma, mit csak most kaptam Irlandból és sokat ugráltam és vágattam.

Csókol és

üdvözl

Erzsébet

Hogy van a Plato?

⁷Az eredeti levél itt megszakad, folytatása valamint befejezése hiányzik. Kutatásaim és olvasmányaim során azonban sikerült az egész hiányzó részt két különböző helyen megtalálnom és összeraknom. A megszakadt szöveg németből fordítva így folytatódik:

A) "... Ezt a mellékelt cikket tegnap kaptam Nopcsátról, Londonból hozta magával és nagyon ..." – sajnálja. Ön éppen olyan mérges lesz, mihelyst Nopcsa (sic!) időt kerít arra, hogy Önnek (sic!) lefordítsa. O és én most már hozzászoktunk az efféle dolgokhoz. Nagyon meglepődnék, ha bárkinek is még egy jó szava akadna rólam...

John Welcome a királynénak éppen ezt a levelét idézi: „*The sporting Empress*” c. könyvében, ami a német nyelvű fordításban (Die Kaiserin hinter der Meute, Paul Neff Verlag, Wien, 1975) a 290-91. oldalon található, s a fenti részlet ebből való.

B) A levél ezután következő további, hiány nélküli szövegét és befejezését viszont CORTI: „*Erzsébet*” c. magyarra fordított életrajzi könyvében (Révai kiadás, Budapest, 1935) találhatjuk *fakszimilében*. (Ezt csatoltam a hagyatékban megtalált levélrészhez.)

Érdemes felfigyelni arra, hogy az eredetileg magyar nyelvű szöveg a különböző oda-vissza fordításokkal mennyire torzul. Ez esetben Corti gróf Ferenczy Ida levélhagyatékát Felsőbabádon tanulmányozta, és a számára érdekes leveleket egészben vagy részben kimásolta, majd a magyar szövegeket lefordította németre. Ezt a német szöveget fordította angolra John Welcome. A német *visszafordító*, Hans Erik Hausner azonban már nem nyúlt vissza Corti „eredeti” német szövegrészéhez, amely így hangzik: „*Mich überrascht nur mehr, wenn jemand über mich schön schreibt oder redet.*” Ebből lett végül is: „... wenn jemand noch ein gutes Wort für mich fände...” (Hausner). Így fordulhatott elő azután az is, hogy Hausner Nopcsát Nopcsa-nak írja, Ferenczy Idát pedig a királyné levélében Önözi, holott nem, ismeretes olyan levél, amelyben ne tegelte volna a királyné Ferenczy Idát.

MEGJEGYZÉS:

1881-re bizonyos politikai okokból nem volt kíváncsú Erzsébet királyné jelenléte Írországra, így ebben az évben ismét angol földön vadászik.

Ez a vadászszезон azonban már nem volt felhőtlen. Erzsébet királynének ez a terep nem volt ízlése szerint való, hiányoztak az írországi nehéz akadályok. Pedig a királynénak – aki ekkor már 44 éves – mind több erőfeszítésére került, hogy első legyen a lovasok között. Egyre több időt fordított szépsége ápolására is, és a mindennapi tornagyakorlatait sem hagyta abba, hogy izmai rugalmasságát megőrizze. Ehhez járult még, hogy mind szélesebb sajtókörökben kritizálták a királyné vadászéletét és a vele járó óriási kiadásokat, még akkor is, ha ezeket Ferenc József privátkasszájából fedezték.

ANDRÁSSY GYULA kézbesített levele
FERENCZY IDÁHOZ

Budáról Bécsbe, címeres levélpapíron és borítékkal
(1882.) márc. 26.

Budapest. Mart 26^{án}

Kedves barátném!

Alig fogja hinni milly örömet okoztak nékem szíves sorai. Én arra számítottam hogy rögtön fogom Ó Felségét láthatni a mint vissza érkezik Angliából – mert reménytettem hogy a Gödingi vadászatokban részt vehetek, de egy ideig Ilona eljegyzése¹ – azután Tisza szabályozási dolgok mellyekből nem tudtam magamat kihuzni lehetetlené tették a felmenetelt – így tehát egy idő óta olly ritkán részesülök a szerencsében a mi szeretett Urnönket látni hogy egy cseppet sem csodáltam volna ha egészen ellett volna feledve hogy még én is valahol a világon vagyok. Ha meggondolom hogy annyi baj és szórakozás között a mennyivel egy párisi 8 napos „Sejour” jár Ó Felségének ideje volt még reám is gondolni, azt találom hogy erre csakis az képes aki annyival szebb és annyival különb mint minden más. Kérem tehát keresse ki a legszebb szavakat és tegye legmélyebb hálámat és köszönetemet Ó Felsége lábaihoz.

Ápril 14^{én} kezdődnek a Delegatiók akkor vagy 14 napig fogok Bécsben maradni és reménylem talán lesz alkalmam Ó Felségének személyesen köszönni meg azon nagy kegyességét melly által nékem igen nagy örömet csinált.

A kis Marinak² minden szépet bár haragszom reá mert – az idén először Angliából egy sort sem írt nékem.

Viszonzlátásig szívből üdvözli régi barátja
Andrássy Gyula

Egy mellékelt cédulán Ferenczy Ida saját kezű írásával a következő megjegyzés áll:

„Andrássy Grófnak, mint nekem is, Felséges Királyném minden utazása alkalmával hozott valami emléket, arra vonatkozik ezen levél.” –

MEGJEGYZÉS:

Andrássy Gyula gróf sajnos ritkán írt évszámot leveleire. Itt Ilona leánya volt a megfejtés titka.

¹Ilona eljegyzése = Andrássy Ilona grófnő, a levélíró leánya esküvője 1882. jún. 23-án volt gr. Batthyány Lajossal.

²A kis Marinak = V. ö. 43. levél.

ANDRÁSSY GYULA kézbesített levele
FERENCZY IDÁHOZ

Budára, borítékkal
(év nélkül)

Örömmel hallok éppen most hogy ön is megérkezett. Talán nem fog csodálkozni ha azzal kezdem hogy igen vágyodom önt láthatni. Töllem tehát nem menekül – ha ma nem láthatom holnap felkeresem Budán – de még jobban szeretném ha ma láthatnám még vagy rokoninál, vagy Budán – de kérném megírni az orát és mostani lakását hogy ne soká kellessen keresnem. Viszonlátásig üdvözlö

legőszintébb barátja és tisztelője

Péntek. 1 orakor.

Andrássy Gyula

ANDRÁSSY GYULA levele
FERENCZY IDÁHOZ

Budáról Bécsbe, címeres levélpapíron, borítékkal
1887. dec. 23.

Kedves barátom!

Fogadja mindenek előtt köszönetemet a kis naptárért – jól esett hogy még nem vagyunk tökéletesen elfelejtve.

Hogy miért nem jöttem Gödöllőre annak egy egyszerű oka volt melyet annak idejében a szép Herczegnek¹ el is mondtam, feltévé hogy magokkal is közli. Ez ok egyszerűen az volt hogy a mostani nem egészen rozszaszínü politikai helyzetben féltem attól nehogy – nem Gödöllőn mert ott azt róllam bizonyosan senki sem hitte volna, hanem másutt ahol rémitő idegesek – azt hidjék, hogy én oda intrigálni megyek. A mi pedig nem tartozik rossz szokásaim közé. Hogy nem volt igazam az meglehet – de hogy más ok nem létezhetett, azt könnyen elfogja hinni az ki tudja milly nagy örömmel mentem volna oda.

Most azzal vigasztalom magamat hogy új év után feljövök Bécsbe, és azután még itt is látom.

Boldog ünnepeket – minden lehető jót, és azt kívánja hogy régi barátságunk – még sok illy ünnepet élhessen át

Andrássy Gyula

Dec. 23^{án} 887.

¹szép Herczeg = V. ö. 8. levél.

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ sorai
FERENCZYIDÁHOZ

(1889. szept.-okt.)

Kérlek küld nekem mindjárt Tappeiner¹ Nux rebarber tinctura receptjét, a mit most Meranban séta közben vettem.

¹Igen jónevű orvos Meranban.

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ sorai
FERENCZY IDÁHOZ

Feldafingból, fejléces levélpapíron
(1889. júl.)

*Feldafing
am Starnberger See.*

*Lehet Goldbach kisaszonyt venni, 12 fr.on hónaponként ezen naptól fogva,
hogy Ischlbe jövök, eleinte csak egy hónapra, ha neki aztán nem tetszik, elmehet.
Miután lakást nem kell rendelni, nem is szólok róla.*

FERENC JÓZSEF 4 db üzenete
FERENCZYIDÁnak
címezett, lepecsételt borítékkal,
SCHRATT KATALINnal való találkozása érdekében

„Frau von Ferenczy”

„Ha engedi, a barátné jönni ma egy órákor.

Ferenc József”

Ha engedi, a barátné jönni
ma egy órákor.

Ferenc József

„Frau von Ferenczy”

„Schratt aszony érkezik ma este. Jöhet e hozzá holnap, Csötörtöken egy órákor?”

Ferenc József”

Schratt aszony érkezik ma este.
Jöhet e hozzá holnap, Csötörtöken
egy órákor ?

Ferenc József

„Frau von Ferenczy”

„Februarius 12 dikén
Szabad e jönni holnap egy órákor?”

Ferenc József”

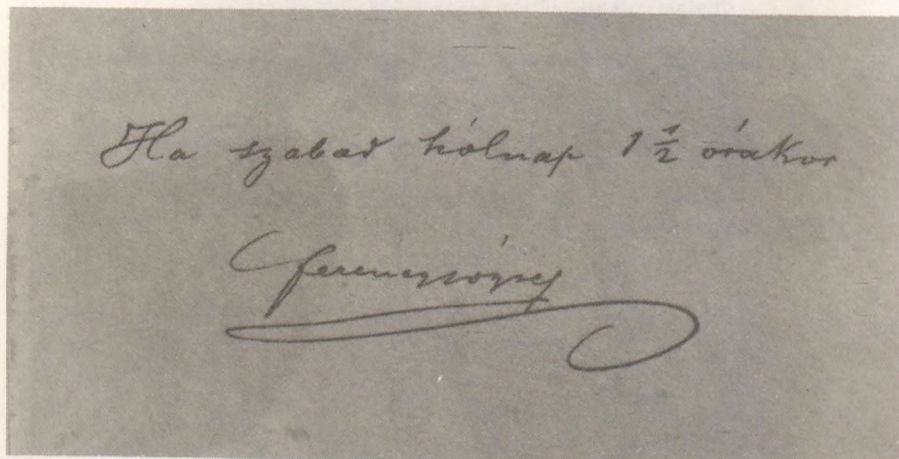
Szabad e jönni holnap egy
órákor ?

Ferenc József

„Frau von Ferenczy”

„Ha szabad hólnap 1 1/2 órákor

Ferenc József”

MEGJEGYZÉS:

Ferenc József sűrűn találkozott Schratt Katalinnal az 1890-es évektől kezdve – Erzsébet királyné kezdeményezésére – Ferenczy Idánál.

Ennek bizonyítékai ezek, a találkozások időpontjára vonatkozó rövid, dátum nélküli sorok, amelyeket Ferenc József mindig magyarul írt. Ezekről a találkozásokról Ferenc József rendszeresen és pontosan beszámolt feleségéhez írt leveleiben, amelyeket G. Nostitz-Rieneck adott ki két kötetben. Ezekben közel 150 ilyen értelmű utalást találunk. Íme két példa:

„Nr. 25.

Bécs, 1893. febr. 10.

Édes, szeretett lelkem,

... 1/2 2 órákor mentem Idához azért, hogy a barátánét várjam, aki azonban meglehetősen későn jött meg a színházból, ahol most naponta próbái vannak, amik soká tartanak. ...”

„N. 5.

Bécs, 1894. március 27.

Édes, szeretett lelkem,

... Ma érkezik vissza a barátné 10 órákor közvetlenül Velencéből és 1 órákor jön Ferenczy asszonyhoz. Ez felvidülő napsugár lesz az igazán borús napok után. ...”

(Nostitz-Rieneck, Georg (Szerk.): *Briefe Kaiser Franz Josephs an Kaiserin Elisabeth*. 2 kötet. Herold-Verlag, Wien, 1966. – I. kötet 287. és 384. oldalán.)

Ferenc József német nyelven írt feleségének. 1867 óta minden levelét magyarul kezdte: „Édes, szeretett lelkem,” – megszólítással.

SCHRATT KATALIN levele

FERENCZY IDÁHOZ

Bécsből Budára, németül

1890. febr. 25.

Tisztelt nagyságos asszony!

Hát megint egy kéréssel zavarom! Robert¹ úr tudniillik közölte velem, hogy búcsú-kihallgatása alkalmával Ófelsége megbízta azzal, hogy értesítsen engem arról, hogy március elsején az ibolyákat bizonyosan én magam hozzam el Budára. Most pedig bizonyos mértékig kétségeim támadtak abban a tekintetben, hogy Robert nem értelmezte-e félre Ófelségének egy megjegyzését, s nincs más módom ezen kétségemnek utánajárni, mint hogy az Ön jószágos beavatkozását kérjem. Nagyon hálás volnék, ha nagyságos asszony néhány sorban vagy táviratilag e tekintetben eligazítana. Ha ez félreértés, akkor legyen szíves ezt velem sansgêne közölni, – ha azonban Robert helyesen értette meg, akkor én a jelen hónap utolsó napján este Pestre jönnék, majd a rákövetkező napon délelőtt nagyságos asszonyt felkeresném, illetve délután megint elutaznék.

Mindenesetre függetlenül attól, hogy én Budára utazom vagy sem, egy nizzai virágáruházból ibolya küldemény fog megérkezni az Ön budai címére, s szépen kérem, hogy ezeket az ibolyákat továbbítsa.

Ismételten bocsánatát kérve és hálámról biztosítva maradok szívből jövő üdvözetekkel legodaadóbb híve,

Katharina Schratt

Bécs, 1890. február 25-én.

¹Robert = Emmerich Robert, a Burgtheater színésze, aki Erzsébet királynénál többször tartott irodalmi művekből előadó esteket.

MEGJEGYZÉS:

Erzsébet királyné még Bécsben gondolt arra, hogy Ferenc Józsefnek egy kis örömet okozzon azzal, hogy Schratt Katalin – aki március 1-én mindig ibolyával kedveskedett – e csokrokat Budán adja át neki személyesen. E szándékát Robert úr útján adta Schratt Katalin tudtára, aki azonban nem egészen biztos abban, hogy jól értette-e, és ezért fordult pontos felvilágosításért Ferenczy Idához.

Ferenc József meleg hangú levélben mondott köszönetet 1890. március 3-án Schratt Katalinnak, hogy meglátogatta őket Budán, és az együtt töltött órák után hangulatuk oldottabb lett.

Ferenc Józsefet uralkodói teendői 1890 elején Budára szőlítják. Nagy magányát csak részben enyhíti, hogy febr. 10-én megérkezik Erzsébet királyné Mária Valéria főhercegnővel. – Erzsébet királyné előző évben szüntelen utazásban és helyváltogatásban keresett enyhülést – hiába. Fájdalma Rudolf trónörökös tragikus halála miatt nem enyhült, sőt, szomorúsága depresszióvá alakult, egyre több gondot okozván ezzel férjének. E nyomott hangulatot csak fokozta gróf Andrássy február 18-án, Voloscában bekövetkezett halála, amely az uralkodópárnak is igen nagy veszteséget jelentett.

Ferenc József e szomorú eseményről a következő sorokat írja Schratt Katalinnak:

„Kedves jó barátném,

Buda, 1890. febr. 19-én

... A bús hangulat erősítésére közrejátszott a tegnap reggel érkezett hír Andrássy gróf elhunytáról, ami nagy veszteség számomra és az illeni közviszonyokra nézve is, mivel ő olyan helyzetben volt, hogy imponálhatott az embereknek és a kellő igazságokat kimondhatta. A császárnét, akit igaz barátság és különleges bizalom fűzött az elhunythoz, ez a haláleset megint nagyon elővette. Az ő számára különben a halál valóságos megváltás volt azoktól a szörnyű fájdalmaktól, amik olyan régóta gyötlörték...”

„Buda, 1890. február 21-én

... Innen megint csak igen kevésről tudok hírt adni. A szegény Andrássy grófnak az elhalálozása és temetése foglalkoztat most természetesen kizárólag mindenkit, és örömdetes látni azt, hogy kellően méltányolják, és az előálló veszteséget belátják. A holttest tegnap érkezett meg és azt az Akadémia előcsarnokában ravatalozták fel. A család is megérkezett ide, a hírek szerint végtelenül megviselten. Ma 11 órakor fog a császárné koszorút elhelyezni koporsóján, imádkozni fog, és én 3 órakor fogok a beszenitelésre elmenni, amin óriási tömeg ember fog résztvenni...”

„Buda, 1890. február 23-án

... A császárné, miután a koporsónál imádkozott, az övegyhez ment, aki rettenetesen megviseltnek tűnik. Én magam nem óhajtottam őt terhelni a legnagyobb fájdalom ezen első pillanataiban. Nem is tudtam, hogy Ön ismerte az elhunyt grófot és el tudom képzelni, hogy ő rokonszenves volt Önnek, mert ő egyidőben volt rendkívül tehetséges és jószágos ember, illetve kellemes társalgó...”

[Bourgoing, J. (Szerk.): *Briefe Kaiser Franz Josephs an Frau Katharina Schratt*. Wien-München, 1964.]

SCHRATT KATALIN levele

FERENC JÓZSEFhez

németül, Ferenc József magyarul ráírt soraival

1890. ápr. 11.

„Kérem nekem csak egy
szóval mondani, hogy szabad e
ma tíz órákor hozzá jönnem.

Ferenc József”

Legkegyelmesebb Uram és Császárom!

Egész szívemből remélem és kívánom, hogy Felséged jó egészségben és kipihenten újból visszatérjen Bécsbe. Nagyon-nagyon örülök, hogy Felségedet holnap köszönthetem, annál is inkább, mert nem adatott meg számomra az, hogy Felségednek szerencsét kívánjak az utazásra. Miután Ferenczy asszonynak holnap, szombaton „zsúrnapja” van, úgy gondolom, jó lesz, ha már 10 órára odajövök. Remélhetőleg ez az időpont Felségednek nem kényelmetlen. Ha Felséged nem értesít másképpen engem, úgy tudni fogom, hogy a javasolt óra megfelelő, de ha nem ez volna az eset, akkor kérem, kegyeskedjék saját maga megszabni ezt az órát.

Ezér üdvözléttel

*Felségednek legalázatosabb
és legtisztelettel tudóbb híve,
igaz alattvalói odaadással,*

Bécs, 1890. április 11.

Katharina Schratt

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ távirata
FERENC JÓZSEFnek

Villefranche-ból Bécsbe, németül,
Ferenc József saját kezű magyar nyelvű ráírásával
1893. febr. 16.

Ő cs. és kir. Felségének

*„Éppen most értesítettem Idát táviratilag, hogy a hírekkel hol lehet engem
utolérni”*

„Erzsébet”

A táviratszöveg alatt Ferenc József saját kezű írásával magyar nyelven:

„Kérem nekem a sürgönyt küldeni, ha érkezik. F. J.”

MEGJEGYZÉS:

Ebben az időben a királyné rendszerint álnév alatt utazik, abban a reményben, hogy nem ismerik fel, és így az újságok nem kürtölik azonnal világgá, hogy merre jár. Ezért a sürgönyök Ferenczy Idának szólnak, aki aztán azonnal értesíti Ferenc Józsefet.

FERENC JÓZSEF három német nyelvű kézírásos
távíratfogalmazványa és FESTETICS MÁRIA nyugtázó távirata,
utóbbin Ferenc József saját kezű ráírása magyarul
1893. febr. 17-18.

Mária Valéria főhercegnő második gyermekének születése közeledett. Erzsébet királyné, aki ekkor a tengereket járta, inkognitóját szigorúan őrizte – olyannyira, hogy sokszor a császár maga sem tudta, hova írhat feleségének. Közelebb jött tehát a szárazföldre, hogy gyorsabban és biztonságosabban kaphasson hírt az eseményekről. 1893. febr. 17-én megszületett Franz Karl főherceg Lichteneggben. Ferenc József három sürgőnyt fogalmazott saját kezűleg és Ferenczy Ida feladata volt az inkognitó megőrzése érdekében – a királyné kíséretében utazó Festetics Mária udvarhölgynek címeznie. A három fogalmazvány így hangzik:

„Festetics Mária grófnőnek, Turin, Grand Hôtel de Turin, a pályaudvarral szemben.

Valéria szerencsésen fiúnak adott életet ma reggel 7 ³/₄ órakor.”

„Kérem Gensbe sürgönyözni:

Valéria és a kicsi állapota teljesen normális. Délután 5 órakor Braun udvari tanácsos érkezik Lichteneggbe.”

*„Widerhofer értesít, hogy anya és gyermeke teljesen egészségesek. Az utóbbi erős. Keresztelő pénteken 12 órakor.
Febr. 18. reggel”*

TELEGRAMM

madame de ferenczy
vienne ballplatz 6. +

18 FEB 10

wien v geneve 2222 21 18/1 11.30 m

„A Hotel Metropolban lakunk. Három sürgöny szerencsésen megérkezett. Kéretik szorgalmasan hirt adni. Neked köszönet. Marie Festetics.”

A szöveg alatt levő üres helyen Ferenc József magyar nyelvű, ceruzával írt sorai:

„Köszönöm, ha
szabad hólnap egy órákor.

FJ.”

A sürgönyök elküldése után igen részletes levélben számol be Ferenc József feleségének a kisfiú születésének körülményeiről:

„N. 28.

Bécs, 1893. február 18.

Édes, szeretett lelkem,

Tehát szerencsésen túl vagyunk a nagy eseményen. Istennek legyen hála! és remélhetőleg továbbra is minden jól fog menni. Az valóságos meglepetés volt, hogy ilyen korán jött, de mégiscsak nagy öröm marad és nekem tulajdonképpen egy fiú nagyobb örömet okozott, mint hogyha leány lett volna. Nem tudom miért, de mindig Rudolfra kell gondolnom, habár gyenge, de mégis egyfajta kárpótlás. Hálás köszönet a tegnap Torinóból érkezett táviratodért. Naponként fogok táviratozni Ida révén Festetics grófnőnek, azért, hogy tiszteletben tartsam inkognitódat. Valéria mellékelt leveléből láthatod, hogy tegnapelőtt még egészen jól érezte magát. Szerencse, hogy Woves asszony kellő időben megérkezett Lichteneggbe. Az első hírt Lederernek Braun udvari tanácsoshoz¹ intézett táviratából kaptam, amit a távirda elküldött nekem, és ami ezt a közlést tartalmazta: „A fájdalmak éjjel megindultak, Woves asszony nézete szerint – a szülés küszöbön áll.” Ekkor reggel 7 óra volt és azonnal táviratoztam Lederernek híradást kérve, hogy mi a helyzet; 7 óra 55 perckor már meg is kaptam válaszát: „Mindен rendben, herceg született Felséges Uram.” Felébresztettem Idát s ő azonnal továbbította az általam megfogalmazott táviratot Festetics grófnőnek. ...”

[Nostitz-Rieneck, G. (Szerk.): *Briefe Kaiser Franz Josephs an Kaiserin Elisabeth*. 2 kötet. Verlag-Herold, Wien, 1966, I. kötet, 293. old.]

¹Braun udvari tanácsos = Max Braun, udvari orvos (1831–1906).

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ levele
FERENCZY IDÁHOZ

Territetből, a Hôtel des Alpes & Grand Hotel cégjelzéses papírján,
Bécsbe címzett ajánlott borítékkal
1893. márc. 7.

Territet, le 7^{dikén} 1893.
III.

Kedves Idám,

Közöltem leveledet a Cs Királyal, ki egészen osztja véleményedet, hogy főherczileg, nem császárilag kell fizetni. Tehát észerint kell nekik Licht¹:ben eljárni, és nem Wiedhofer² tanácsát kérni, hanem a hógy irtad, a többi főherczegnőkét. – Meddig maradok itt magam sem tudom, a Császártól füg. F. M³. beteg, azt hiszem a sok beszédétől. Sok jó üdvözléttel

Erzsébet

MEGJEGYZÉS:

1893. III. 7-én Territet csupán egy állomása volt az 1892. dec. 1-én kezdődő és 1893. május 1 táján végződött öt hónapos utazásának. Ide, Territetbe jött Ferenc József, hogy láthassa feleségét, és beszámoljon Mária Valéria főhercegnő második gyermekének, Franz Carl-nak a születéséről (1893. február 17.).

E levél tartalma bizonyos Woves nevű bábaasszonyról szól, aki a szülésnél segédkezett, és akinek díjazásában és megajándékozásában megoszlottak a vélemények Lichteneggben, Mária Valéria főhercegnő udvartartásában. – Ilyen esetekben is rendszerint Ferenczy Ida volt a közvetítő. Őt kérték meg, hogy levélben tudakolja meg a királynétól, miként járjanak el. Erre válaszolt a királyné.

¹Licht. = Lichtenegg, Mária Valéria főhercegnő otthona.

²Wiedhofer (sic.) = V. ö. 8. levél.

³F.M. = Festetics Mária (1839–1923) grófnő udvarhölgy, aki ezen a hosszú utazáson kísérfője volt.

FERENCZY IDA sorai
és FERENC JÓZSEF válaszsorai

Leghálásb köszönetét teszi Felséged lábaihoz,

alázattal

Ferenczy Ida.

*Hogy van Frau von Kiss¹ úgy látszik hogy jobban,
hanem még nem biztos, ha jöhet e ma.*

FJ

MEGJEGYZÉS:

Mit köszön meg Ferenczy Ida császáranak és királynak, Ferenc Józsefnek? Ezt már nem fogjuk megtudni és nem is ez a lényeg – ezúttal. Még csak az sem – talán –, hogy magyarul mond köszönetet. Ámbár, a széles köztudatban mind a mai napig nem tudatosult, hogy Ferenc József is folyékonyan olvasott, írt és beszélt nyelvünkön.

Mi az mégis, amitől oly egyedülálló e három mondat? – A szigorú protokoll és a legszemélyesebb közvetlenség ellentététől!

Amikor Ferenczy Ida a szigorú, spanyol etikett által előírt modorban megfogalmazott köszönetét leírja és neve után pontot tesz, még nem volt szándékában egyébről írni, amit az is mutat, hogy betűi nagyok és e rövid mondat és aláírás kitölti az egész oldalt.

Mielőtt azonban a kézbesítőnek átadta volna írását, átgondolhatta a még előtte lévő napját, és be szeretne volna osztani idejét. Tudta, hogy Schratt Katalin gyengélkedett, és a császár sem jelezte még találkozásuk időpontját. Nagyon szeretne volna tudni, jön-e a „barátné” vagy sem, itthon legyen-e a szokott időpontban, hiszen annyi elintéznivalója lenne a városban!

Ekkor egy hirtelen ötlettől indítva a levél alján, kisebb betűkkel beszorítja kérdező mondatát! – Soha nagyobb kontrasztot! – És láss csodát! Ferenc Józsefnek fel sem tűnik a „szentségtörés”. – Az egyszerűség kedvéért? „Spórolásból?” Ráírja válaszát.

Ferenczy Ida pedig otthon maradt, mert: „... nem biztos, ha jöhet e ma.”

¹Frau von Kiss = Schratt Katalin, férjzett ittebei Kiss Miklósné (1855–1940).

Leghatalosb Közfőnökét Segy Fel,
ségeit lebaihor,

alárattal

Ferency Ida.

Hogy van Fran von Thiss? ^{nyug} látjátok hogy,
nem bírtok, ha jöhet a ma. ^{jóban, hanem meg}

FESTETICS MÁRIA távirata Milánóból
német nyelven, FERENC JÓZSEF szintén német, saját kezű ráírásával,
továbbá táviratfogalmazványával
1893. márc. 25.

Telegramm
madame de ferenczy
wien ballhausplatz 6

„A levelet köszönettel megkaptuk. Kérünk híreket Genovába a Miramar hajóra
– Marie”

Ferenc József saját kezű ráírása:

„Kéretik még egy levél Genovába?
F. J.”

Ferenc József által fogalmazott táviratszöveg:

„Festetics Mária grófnőnek, Genua, az ausztriai Miramar hajó fedélzetén:
Minden rendben. Ha ma másféle utasítás nem érkezik, úgy a levelet Korfuba
továbbítom.”

MEGJEGYZÉS:

A Territet-i találkozás után Ferenc József Lichteneggbe, ill. Bécs felé, Erzsébet királyné pedig ismét délre indult. Útba ejtve az észak-olasz tavakat, Genovába ért, ahol már várta a Miramar nevű hajó.

Változatlanul inkognitóban utazott, sőt újabban még legszűkebb környezete sem ismerte a pontos úticélt és csak a legvégső pillanatban tudta meg. Ezzel nem kis gondot okozott környezetének, de legfőképpen báró Nopcsa Ferenc főudvarmesternek, aki-
nek a megfelelő szállásokról, az elhelyezésről, élelmezésről stb. is gondoskodnia kellett.
– Ebben az időben maga Ferenc József se tudta, hogy leveleit hová címezze felesége számára, amit a következő levélrészlet is híven tükröz:

Édes, szeretett lelkem,

Tegnap Ida meghozta nekem Festetics grófnő táviratát Milánóból, azt a kívánságodat tartalmazva, hogy a híreket Genuába küldjem. Minthogy nem volt világos, hogy ezek csak táviratiak legyenek, vagy hogy levelet óhajtanál Genuába, és hogy az még odaérhetne, azonnal megkérdeztem Ida révén táviratilag, hogy levelet óhajtasz-e. Eddig még nem kaptam választ, s így ezeket a sorokat kezem ügyében hagyom. Ha ma nem jön utasítás Milánóból vagy Genuából, akkor azokat Korfuba fogom küldeni. Őszinte köszönet 20-án kelt olyan kedves és jó leveledért Bellagioból – amit már 22-én meg is kaptam – továbbá a grófnő milánói táviratáért, érkezésed hírével...”

[Nostitz-Rieneck, Georg (Szerk.): *Briefe Kaiser Franz Josephs an Kaiserin Elisabeth*. 2 kötet, Herold-Verlag, Wien, 1966, I. kötet, 303-4. old.]

SCHRATT KATALIN német nyelvű levele
FERENCZY IDÁHOZ

Bécsből Budára
1893. okt. 21.

Tisztelt nagyságos asszony!

Bocsánatát kérem, hogy ezekkel a soraimmal terhelem. Az a kövér Frau Berndl¹ a Tirol-i-kertből tegnapelőtt nálam járt, és sírva könyörgött nekem, hogy megkérjem Önt, nagyságos asszony, az ő nevében, oly értelemben, hogy ha a majóros eltávoznék, akkor ő mégis a Tirol-i-kertben maradhasson, a teheneknél. Azt hiszem, rendes és hűséges asszony, továbbá tiszta – ami éppen az ő foglalkozásában (a teheneknél) nagyonis kívánatos dolog. Rettenetesen siránkozott, hogy nagyságos asszony éppen nincsen itt – mert különben ő maga gyónna volna meg Önnek fájdalmaival.

Őszintén kérem, hacsak lehetséges, a szegény kövér nőt tartsák meg. Remélhetőleg nagyságos asszony nemsokára Bécsbe fog érkezni, s így kérésemet akkor szóban is megismételhetem.

Szívből jövő üdvözlésekkel,

odaadó híve,

Katharina Schratt

Bécs, 1893. október 21-én

MEGJEGYZÉS:

Erzsébet királynénak különleges étkezési szokásai voltak annak érdekében, hogy megtartsa legendás karcsúságát. Így gyakran csak tejjel, tejtermékkel táplálkozott. Ennek azonban garantáltan jó minőségűnek, megbízhatónak és ellenőrizhetőnek kellett lennie. Ezért a királyné Ferenczy Idát bízta meg Schönbrunnban egy kis majórság létesítésével, egyben teljhatalommal ruházva fel őt, annak irányításában. A majórságot magyarosan rendezte be. – Erzsébet királyné európai utazásai alkalmával, ha sétái közben szép és egészséges tehenet látott, megvásárolta és hazaküldte kis tehenészete számára. Ha pedig otthon tartózkodott, gyakran meglátogatta majórságát.

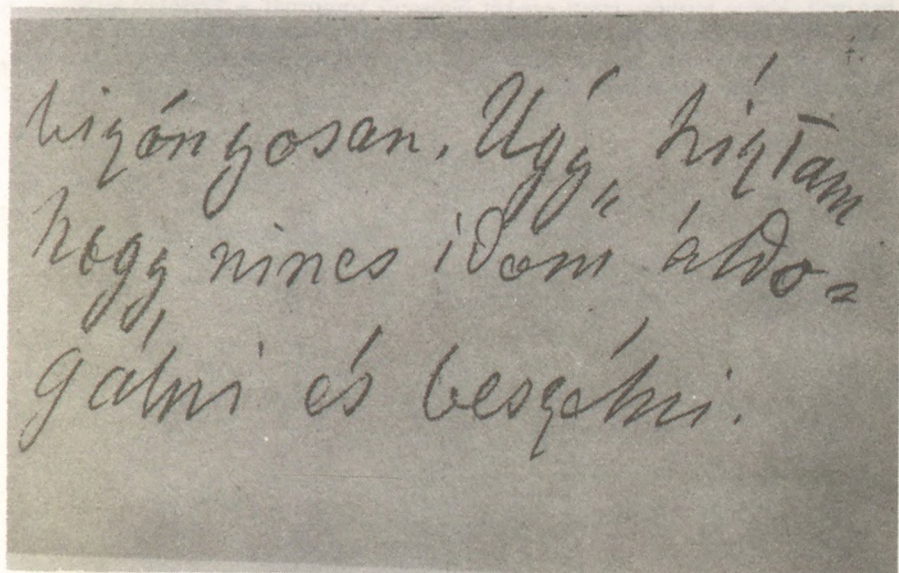
¹a kövér Frau Berndl =Valószínűleg egy fejőnő a Tirol-i-kertben levő majórságból.

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ négy lapból álló
üzene té FERENCZY IDÁNAK

Lainzból (?) Schönbrunnba

(1895. máj. – jún.)

Nekem kényelmesebb volna ha a Fodrászné¹ jöhetne Bártfára². Még nem kaptam választ amiatt. Beszélj Lingerel³ és az órvossal. Ha lehetséges a Fodráspár⁴ hát jöjjön velem. Há nem hívatom Bukovicht⁵ jele hogy nekem nincs beszélni valóm vele. Neki sé lesz bizonyosan. Úgy híztam hogy nincs időm áldogálni és beszélni.⁶

*bizonyosan. Úgy híztam
hogy nincs időm áldo-
gálni és beszélni.*

¹Fodrászné = Feifalikné, Fanny Angerer.

²Bártfára = Erzsébet királyné 1895. június 30 – július 23-ig tartózkodott Bártfán, ezúttal Mikes Janka grófné udvarhölgy kíséretében.

³Lingerel (sic!) = Karl Linger (1831–1911), a királyné útimarsallja.

⁴a Fodráspár = Fanny Angerer és férje Hugo Feifalik, akit a királyné titkárává neveztek ki, amikor Fanny Angerer férjhezment. A királyné ui. nagyon ragaszkodott nélkülözhetetlen fodrásznőjéhez. A szigorú etikett viszont előírta, hogy férjezett asszony csak akkor maradhat a császárné mellett, ha férje is udvari szolgálatban áll.

⁵Bukovicht = Freiherr von Bukovich az ACHILLEION és kertje építését, pontosabban ezeknek befejezését irányító nyugalmazott tengerésztiszt.

⁶Ez a mondat híven visszatükrözi azt a feszült, nyugtalan és türelmetlen lelkiállapotot, ami jellemezte a királyné utolsó éveit. Annnyira irtózott a házastól, hogy már néhány deka súlyfelesleg is kétségbe ejtette, és megerőltető testmozgással akarta lefogyasztani magát.

MEGJEGYZÉS:

Igen érdekes és tanulságos megvizsgálni ezeket a láthatólag sebtében, több papírlapra, úgyszólván távirati stílusban írt utasításokat. Hol íródtak ezek és miért nem előszóban közölte kívánságait a királyné?

Erzsébet királyné életének utolsó tíz-tizenöt évében már igen keveset tartózkodott Ausztriában, ill. Magyarországon. A lainzi Hermes-villa megépülése után tavasszal és nyáron itt töltötte azt a pár hetet, amit két utazás között családjára szánt.

A lainzi kastélyban már nem épültek lakosztályok az udvartartás számára – még Ferenczy Idának sem. Az ő szobái a Burgban és Gödöllőn közvetlenül a királyné lakosztályához csatlakoztak. Schönbrunnban is kiemelt helyen voltak, valahol a Parterre táján. Ellentétben az udvarhölgyekével, akik még idős korukban is valószínűleg egy mellékszárny 3. vagy 4. emeletén nyertek elhelyezést. Így nem egyszer sóhajtoztak és panaszkodtak a napi többszöri lépcsőjárás fáradalmai miatt.

Az udvarhölgyek korabeli levelei és egyéb adataim alapján úgy tűnik, hogy ha Erzsébet királyné Lainzban tartózkodott, akkor egész udvartartása a közeli Schönbrunnban volt, kivéve természetesen egy-két öltöztető komornát. – Erzsébet királyné ui. Lainzban a legteljesebb visszavonultságban élt, és ott sohasem reprezentált.

Véleményem szerint ezek az „üzenetek” Lainz-ban íródtak, és küldönc vitte őket Ferenczy Idához Schönbrunnba.

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ távirata
FERENCZY IDÁnak
Lainzból Schönbrunnba
1896. máj. 15.

*Telegramm,
Lainz Schl' 1896. V. 15.
Frau von Ferenczy
Schönbrunn*

Igen

Elisabeth

MEGJEGYZÉS:

Nem tudjuk mire vonatkozik, mibe egyezett bele Erzsébet.

Nr 58

Telegramm

Aufgegeben in Linz ^{den} 15ten 18⁷⁸ Uhr
Angekommen in Schönbrunn ^{den} 15ten 18⁷⁸ 9^{Uhr} 40^m

Frau von Ferenczy
Schönbrunn

Igen.

Elisabeth

Linz

SCHRATT KATALIN levele
FERENCZY IDÁHOZ

Ischlből Bécsbe, német nyelven, borítékkal
1896. aug. 16.

Tisztelt nagyságos asszony!

Mindenekelőtt szívből köszönöm az annyira megkívánt Tarhonyát (sic!) és rendkívüli módon sajnálom, hogy annyit fáradozott, hogy nekem ilyen hosszú levelet írjon.

Én is inkább szóban közöltem volna válaszomat, ha bizonyos lehettem volna abban, hogy nem zavarom ezáltal nagyságos asszonyt. Frau Bollmann ügyében sajnos csak keveset vagy semmit sem tehetek.—

Ha a mi hölgyeink, élükön Frau Wolterrel¹, a jelenlegi fodrásznőnkkel meg vannak elégedve, akkor részemről legalábbis indokolatlanul követelődzőnek tűnnek másféle álláspontot elfoglalnom. Annál is inkább, mert nem szeretnék abban közreműködni, hogy a jelenlegelfogadott fodrásznőnknek ártsak.

Másrésről viszont oda sem fogok hatni, ami Frau Bollmann-nak a jövőjét hátrányosan befolyásolhatná. Azt is gondolom, hogy ha nagyságos asszony Besečny báróval² saját maga tárgyalna, akkor ez kedvező eredményhez vezetne.

Sok üdvözléssel

maradok odaadó híve,

Katharina Schratt

Ischl, 1896. augusztus 16-án.

¹Charlotte Wolter = a Burgtheater színésznője.

²Besečny = Bezečny József báró, a Burgtheater főintendánsa.

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ
három lapból álló üzenete
FERENCZY IDÁnak
SCHRATT KATALINnal kapcsolatban
(év nélkül)

*Éppen kaptam a barátnétól¹ sok igen szép üvegholmi ajándékot. Kérlek menj
tehát oda neki nevéből nagyon megköszöni.*

*Csak sajnálom, hogy ő megfosztatta magát tőlük, de nekem nagy örömet szerez-
nek, és fogjak lakásomat díszíteni. – Ha nem*

*találsz otthon, kérlek másodszor menni, mert szóval kell megköszöni. Nem kellene
a cselédnek valamit adni, ki hozta?*

¹A barátnétól = Schratt Katalint hívták maguk között „a barátné”-nak.

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ
két lapból álló üzenete
FERENCZYIDÁnak
a Lichteneggbe küldendő rákokról
(év nélkül)

A rákok most mindig fértelmesek. A császárért itt és Lichteneggbe kell a

*legjobb fajtából szerezni, nem tűrni hogy az emberek roszt adnak és drágát
felírnak.*

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ
két lapból álló üzenete
FERENCZY IDÁnak
szintén a rákokról
(év nélkül)

Aztán, mint tavaly, kell Lichteneggbe¹, részemről, igen szép jó és nagy rákokat küldeni és Lederer bárót² értesíteni őket mindjárt

a vasutról hozatni, ha Welsben érkeznek. A barátnét³ üdvözlöm, sok szépet mond neki, hogy szoktam dicsérni. Viszonlátásra

E.

¹Lichtenegg = Mária Valéria otthona.

²Lederer báró = A lichteneggi udvartartás vezetője.

³barátné = Schratt Katalin.

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ
három lapból álló üzenete
FERENCZY IDÁnak
(év nélkül)

Hidd őket meg Hétfőre és a szükséges

vastag behűtött tejfelt is kell Hétfőre a Tiroli¹ kertből eléggé

korán ide küldeni.

¹Schönbrunni majorság.

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ
két lapból álló üzenete
FERENCZY IDÁNAK
(év nélkül)

„1 Nov:

*Ma este szeretnék
megint egy kis üveget
a Lippiza tehén=
ból, egyet az Añinger=*

*ból, déli fejés.
Holnap reggel
minden mint rendesen.
Fagyos téjjel nem kell.”*

MEGJEGYZÉS:

Erzsébet királyné nagyon szerette a kis minta-tehenészetét, és kedvenc teheneit név szerint számon tartotta.

A királyi pár családja és barátai körében Gödöllőn – Franz Kollarz litográfiája
(Magyar Nemzeti Múzeum)

A képen Ferenc József, Andrássy Gyula, Rózi (?) a dajka, Ferenczy Ida, Erzsébet királyné
Mária Valériával, Gizella, Rudolf, Festetics Mária és Nopcsa Ferenc

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ két lapból álló
töredékes üzenete
FERENCZY IDÁnak
(év nélkül) —

„Miután Seitz¹ beteg, nem kell holnap mást felöltöztetni magyar
parasztruhában. Hétfőn 8 óra 15 percz legyen itt egy Demel²...”

¹Seitz = Gustav Seitz, udvari főcukrászmester.

²Demel = Az egyik leghíresebb cukrászda Bécsben.

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ
két lapból álló töredékes üzenete
FERENCZY IDÁnak
(év nélkül)

*Mond meg Csongornak /?/
hogy a Szakácsné
légyen első Juliustól
Ischlben, Valérie
gyermekéiért...
..., Scoda¹
jöjjen a Császár
tartózkodása alatt
Gasteinba.
Aztán mehet mindjárt
... al együtt megint el.*

¹Scoda = Dr. Joseph Scoda, bécsi orvos.

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ feljegyzése a fekete táskáról

stilizált, E-monogramos,
gyászkeretes levélpapíron, „Idának” címzett
E-monogramos, gyászkeretes borítékkal
(év nélkül)

*„A fekete
táskámat
kell Idának,
a hogy meg=
beszéltük,
halálom után
felmentseni.
Értékeset nem
tartalmaz*

Erzsébet”

MEGJEGYZÉS:

Mit tartalmazott ez a fekete táska?

Több forrásból tudjuk, hogy Erzsébet királyné a legnagyobb titokban kinyomtatta 1885–1888 végéig írt verseit, amelyeket hat különböző megbízható személynek adott át, hogy megmaradjanak. Mind a mai napig két személy ismert, aki ilyen letéti anyagot kapott: Carl Theodor bajor herceg, a királyné kedvenc testvéröccse és Rudolf Liechtenstein herceg.

Ma már tudjuk, hogy csakis ez a szóban forgó lepecsételt fekete táska és a benne levő lepecsételt vaskazetta tartalmazta Erzsébet még ki nem nyomtatott kézírásos verseit is. Ezt kellett Ferenczy Idának – Erzsébet kívánsága szerint – a királyné halála után testvérének, Carl Theodor hercegnek átadnia. Ferenczy Ida a legnagyobb pontossággal és lelkiismeretességgel teljesítette úrnőjének ezt a kívánságát is.

Erzsébet óhaja tehát az volt, hogy a lepecsételt kazetta először testvérének, a bajor Carl Theodor hercegnek az archívumába kerüljön, azzal az utasítással, hogy ezt a család 1950-ben Svájcba továbbítsa az akkori szövetségi elnökhöz, és hogy ott a verseket közzétegyék. A könyvkiadás bevételeit a politikai okokból üldözötteknek szánta. A kazettát a herceg fia továbbította 1951-ben, de a verseket nem adták ki.

Ezt az időközben teljesen feledésbe merült letétet találta meg B. Hamann 1977-ben, egy másik letéttel együtt, amely Rudolf Liechtenstein herceg hagyatékából és a királyné szándékából került regényes úton, szintén Svájcba.

Brigitte Hamann 1984-ben adta ki ezeket a verseket:

*Kaiserin Elisabeth
Das poetische Tagebuch*

címen, melynek előszavában nyomon követhetjük a letétek érdekes sorsát, és tartalmát is megismerhetjük.

A fekete
Tasbárnát
belle Dának
a nagy meg-
beszélés
határozottan ut

SCHRATT KATALIN
német nyelvű távirata
FERENCZY IDÁnak

Zell am Seeből Badgasteinbe
1898. szept.10.

SÜRGŐS!

FRAU VON FERENCZY

Hotel Straubinger, Wildbad Gastein

Badgastein

Zell am See, 10/9 8

*Az Isten szerelmére, igaz-e az, hogy császárnénkat Genfben baleset érte? Azonnal
indulok Bécsbe.*

Választ kérek.

SCHRATT, Hotel Elisabeth, Zell am See

„Meine liebe Ida! Ich denke viel an Dich und Du fehlst mir sehr“, schrieb Kaiserin Elisabeth an Ida von Ferenczy, die 34 Jahre lang ihre getreue Vorleserin war, im ersten Jahr ihrer Bekanntschaft.

Ida von Ferenczy verzichtete der Kaiserin zuliebe auf die Möglichkeit eines selbständigen Heims, auf die Heirat und die Mutterfreude. Statt deren aber gewann sie eine großzügige und warmherzige Herrin und viele enge Freunde. Sie hat die Briefe der Freunde, Politiker, Hofdamen, anderer Bekannten und natürlich die von Elisabeth sorgfältig aufbewahrt, abgesehen von denen, die sie auf Befehl der Kaiserin verbrennen mußte.

Ihre ausgedehnte Korrespondenz gelangte nach ihrem Tode (1928) zu ihrem Neffen, László von Farkas, ins Schloß zu Felsőbábad. Ebenda weilte Egon Caesar Graf Corti in den dreißiger Jahren, um authentische Angaben zu seinem Buch über Kaiserin Elisabeth zu sammeln. Er bezeichnete diesen Nachlaß einfach als Farkas-Archiv – nach László Farkas –, und diese Bezeichnung wird seitdem in der Literatur benutzt.

Graf Corti hat alle Briefe gründlich durchgesehen. Er kopierte die interessanten *Textteile* und übersetzte sie ins Deutsche.

In seinem 1934 in Salzburg erschienenen Buch hat er diese Zitate reichlich verwendet und die Quelle immer genau angegeben. Leider sind diese Hinweise in den ungarischen Übersetzungen und Zitaten nicht mehr zu finden.

Einige dieser Briefe habe ich zuerst im Rahmen der Ausstellung in Eisenstadt 1991 („Sisi, Elisabeth, Königin von Ungarn“) ausgestellt und im Katalogteil besprochen. Mehr Brieforiginale wurden 1992 im Ungarischen Nationalmuseum in Budapest, anläßlich einer Ausstellung unter dem gleichen Titel, vorgelegt.

Ein alter Plan von mir wird jetzt Wirklichkeit, nachdem ich aus dem umfangreichen Briefmaterial wenigstens die Briefe von Kaiserin und Königin Elisabeth, Kaiser Franz Joseph, Julius Graf Andrássy und Katharina Schratt der Öffentlichkeit zugänglich machen kann.

Wie aber blieben diese Briefe in den Jahren des alles vernichtenden Zweiten Weltkrieges und in der darauf folgenden verheerenden Zeit erhalten?

Wenn ich darauf antworte, daß dies durch ein wahres Wunder geschah, dann ist das nicht übertrieben. Es ist nämlich meinem Vater,

einem Huhn und einem anständigen mittelasiatischen Soldaten der sowjetischen Armee zu verdanken.

Viele Familienarchive wurden in diesen Jahrzehnten durch Feuer, Raub, Deportierungen vernichtet; einige Beispiele dafür seien hier angeführt:

Am Anfang des Buches „Tagebuch von Borbála Pallavicini-Andrássy über die Deportierung und über das Jahr 1956“ (1990) ist zu lesen, wie sie die noch verbliebenen Teile der Tagebücher ihrer Mutter und der Korrespondenz ihrer Großeltern (!) am Vorabend ihrer Deportierung verbrannt hatte.

Das Ehepaar Lónyay (d. h. Elemér Graf Lónyay und die ehemalige Kronprinzessin Stephanie von Belgien) hatte die Ankunft der russischen Truppen in Oroszvár abgewartet. Da ihr Schloß binnen einer Woche so gründlich geplündert worden war, daß ihnen nur das, was sie am Leib hatten verblieben war, flohen sie in die Abtei zu Pannonhalma. – Von hieraus wurde noch einmal der Versuch unternommen, etwas aus Oroszvár durch eine Expedition der Männer zu retten. Laut Aussage des Paters Dr. Karsai wurde der noch verbliebene Teil des Archivs „sozusagen vom Boden heraufgeschaufelt“.

Die berühmte Historiker-Schriftstellerin Brigitte Hamann berichtet in ihrem Werk „Kaiserin Elisabeth – Das poetische Tagebuch“, daß Janka Gräfin Mikes, ehemalige Hofdame der Königin Elisabeth, die an ihre Familie gesandten Briefe sorgfältig aufbewahrt hatte. Um diese mit Sicherheit zu retten, ließ sie die Schriften in zwei Exemplaren kopieren. Diese insgesamt in drei Exemplaren vorhandene wertvolle geschichtliche Quelle wurde an drei verschiedenen Stellen deponiert. Alle drei Bestände aber wurden vernichtet. (Desto größer war meine Freude, zahlreiche andere Briefe derselben Gräfin im Farkas-Archiv wiederfinden zu können.)

Nun zurück zur abenteuerlichen Geschichte, wie das Farkas-Archiv gerettet wurde.

Felsőbabád, Mai 1945 ... Zu dieser Zeit brachten wir unsere liebe Großmutter, Frau Elisabeth von Mailáth, Witwe László Farkas, zur kläglichen Stätte ihres ehemaligen Heimes zurück. Im Schloß meiner Großeltern wimmelte es von russischen Soldaten. Von der Einrichtung des Schlosses war nichts mehr übrig. Das Heim meiner Eltern in Löbpuszta ward von demselben Schicksal betroffen. Nun mußten sich die Mitglieder der heimatlosen Familie – Hubert von Kiss und Ehefrau, Maria von Farkas, mit ihren Kindern sowie unserer Großmutter – in ein Nebengebäude des Schlosses zurückziehen. Von hieraus hatte man einen Blick auf die Kammer, von der eine Holztreppe auf den Dachboden führte. Eines „schönen“ Tages trafen erneut Truppen ein, und plötzlich hörte man ein Gebet oder eher Gesang an Allah, den Allmächtigen. Das kam aus der Richtung des Bodenaufgangs, wo die Tür damals

schon fehlte. Dort sahen wir einen kleinen mittelasiatischen Mann, der, sich niederwerfend, nach Mekka gewandt, betete.

Selbst heute noch kann ich die Intensität dieses Erlebnisses nachempfinden, obwohl ich seitdem ähnliches im Fernsehen und als Tourist schon oft gesehen habe. Unser Vater sammelte uns Kinder sofort, und legte uns ans Herz, daß wir uns trotz unserer Unerfahrenheit mit gebührender Achtung benehmen sollten. Er erklärte uns, daß dies eine sehr ernste Sache sei, auf diese Weise lobt ein Muselman seinen Gott – wie ungewöhnlich das uns auch erscheine.

Dieser Soldat gesellte sich nicht zu den anderen russischen Soldaten im Schloß, sondern bereitete sich seine Schlafstätte aus reinem Stroh. Hier schlief er und vollzog seine Gebete in den vorgeschriebenen Zeitabständen im Bodenaufgang, wovon wir Kinder nie genug bekommen konnten und ihn hinter dem Gebüsch lautlos zusahen.

Wovon wir damals lebten, ist mir selbst heute ein Rätsel. Tatsächlich waren die etlichen Hühner, die uns unsere Großmutter verschaffen konnte – oder eher von guten Leuten bekam – ein großer Schatz. Das um so mehr, als uns diese braven Tierchen auch mit Eiern erfreuten. Desto größer war aber unser Entsetzen, als wir merkten, daß sich ein Huhn im Stroh des „Mohammeds“ (so nannten wir unter uns den betenden Soldaten) ein Nest gebaut hatte. Von nun an würden die Eier ihm gehören, ganz abgesehen davon, daß die Russen das Huhn in einem Kessel im Schloßpark kochen würden!

Es geschah aber etwas, womit wir am allerwenigsten gerechnet hatten. Als das Huhn das frisch gelegte Ei laut vermeldete, näherte sich auf einmal der wohlwollende Mohammed unseren Eltern und hielt in seiner Hand das Ei! „Salam alaikum!“ hieß sein Gruß, worauf mein Vater mit einem „Alaikum al salam!“ antwortete. Die Wirkung war frenetisch, und es kam wieder zu einer Szene, die ich nie vergessen werde. Der kleine Soldat fiel meinem Vater um den Hals, sein Gesicht strahlte vor Freude, während er sich mit großem Eifer bemühte, uns zu erklären, daß er auf uns achtgeben und vor den anderen Soldaten beschützen werde, falls sie etwas stehlen wollten. Danach erhielten wir das Ei jeden Tag. So konnten wir unter der Obhut unseres neuen Freundes etwas freier und ruhiger fortleben.

An einem Tage, als fast alle russischen Soldaten in den Wald gingen, um Holz zu holen, kam meinem Vater eine Idee, und er verständigte irgendwie unseren Mohammed, daß er gerne auf den Dachboden hinaufgehen würde, um ein wenig umzuschauen. Dieser gab gerne seine Einwilligung.

Als mein Vater hinaufkam, sah er, daß ebenso wie das ganze Haus, auch der Dachboden ausgeräumt worden war. Während er herumblickte, spürte er einige Papierstücke, Kuverts unter seinem Fuß. Als er diese näher betrachtete, merkte er sofort, daß er Bruchstücke des Farkas-Archivs, in den Staub eingestampft, entdeckt hatte. Es dauerte

stundenlang, bis er alles sammeln und unter Mohammeds Deckung hinunterholen konnte...

Ewiger Dank gebührt dem unbekannten mittelasiatischen Soldaten, ohne dessen Gutwilligkeit nicht nur die hier vorliegenden Briefe, sondern auch zahlreiche andere Briefe aus dem Bekanntenkreis der Ida von Ferenczy verloren gegangen wären. Darunter auch Briefe von Hofdamen, die Elisabeths Reisegefährtinnen waren und als Augenzeugen so viel gesehen und erlebt hatten, in jener Zeit, als Ida von Ferenczy ihrer geschwächten Gesundheit wegen nicht mehr mitreisen konnte.

Das Briefmaterial, das mein Vater sammeln und dadurch retten konnte, habe ich zusammen mit meinem Bruder László Kiss von unserer Mutter geerbt. Ich unternahm es, mit der Ordnung desselben zu beginnen.

Mit großer Ehrfurcht, Liebe und Geduld habe ich diese ungeheure Aufgabe begonnen. Schritt für Schritt versuchte ich, die verworrenen, oft zerrissenen, zerknüllten und aus den Umschlägen herausgezerrten Blätter zusammenzustellen und nach Autoren zu sortieren. Danach mußte ich die verschiedenen Schreiben entziffern, jede einzelne Zeile durchlesen und schließlich alle Briefe in eine chronologische Reihenfolge einordnen. So gelang es, das gesamte Material übersehbar zu machen. Das Erlebnis der Entdeckung und die Erfolge der Arbeit ließen mich alle Mühe vergessen.

Die datenlosen Briefe bereiteten mir zuerst viel Kopfzerbrechen. Ich habe mir viele ausländischen Literaturquellen angeschafft, die das Thema und den Zeitabschnitt betrafen. Mit der Ausdauer eines Detektivs mußte ich hie und da einen datenlosen Brief oder Bruchstück untersuchen, bis mich endlich bloß ein Wort, ein Zeichen oder ein Hinweis auf die richtige Spur führte, um den betreffenden Brief an seine richtige Stelle einreihen zu können.

Nachdem ich mich immer mehr in den Briefbestand eingearbeitet hatte, kam ich zur Überzeugung – was ich schon früher vermutet hatte –, was für ein gewaltiges Quellenmaterial mein Vater gerettet hatte.

Die Briefe werden hier texttreu veröffentlicht, mit all den orthographischen Fehlern und unrichtigen Wortfolgen, damit eben jene Eigentümlichkeiten bewahrt werden, die für die einzelnen Autoren so charakteristisch sind. Diese Texttreue wird den zukünftigen Historikern und Übersetzern sicherlich eine gewisse Freude bereiten, da sie auf diese Weise zu den „reinen Quellen“ Zugang finden. Die von Corti ausgewählten ungarischen Sätze bzw. Textteile sind in deutscher Übersetzung bekannt und werden auch so in der neueren ausländischen Literatur zitiert. Die englischen oder französischen Schriftsteller haben diese Teile je nach Bedarf in ihre Sprache übersetzt. Mangels des ursprünglichen Quellenmaterials wurden diese heutzutage wieder ins Ungarische übersetzt, was zur Folge hatte, daß der Text im Laufe der

Zeit ziemlich entstellt wurde, ohne den ursprünglichen Reiz zu bewahren.

Die hier veröffentlichten Briefe wurden größtenteils ungarisch geschrieben, nur einige Schriften mußten übersetzt werden (z. B. die von Katharina Schratt oder die Telegrammkonzepte von Franz Joseph).

Diesmal sind wir Ungarn in der glücklichen Lage, die ungarischen Sprachkenntnisse der Königin Elisabeth im Original lesen und genießen zu können – was viele nur für eine schöne Legende hielten.

Maria Tolnay-Kiss

IDA VON FERENCZY

(1839–1928)

Ida von Ferenczy wurde 1839 in der Stadt Kecskemét geboren, sie entstammte einer alten adeligen Familie und war das vierte von sechs Kindern des Gergely von Ferenczy de Vecseszék.

Ihr Scharfsinn, ihre hohe Intelligenz, Entschlossenheit und Charakterfestigkeit waren schon im Jugendalter auffallend. Ihre Erziehung entsprach den Möglichkeiten einer damaligen ungarischen Provinzstadt. Was sie sich an Wissen aneignete, erreichte sie durch Selbstbildung und aus eigener Kraft. Sie interessierte sich besonders für Geographie und Geschichte, aber auch für klassische Philologie, überhaupt für alles was zur Allgemeinbildung gehörte.

Die Laufbahn Ida Ferenczys führte aus der ungarischen Kleinstadtatmosphäre in die unmittelbare Nähe der Kaiserin einer europäischen Großmacht, der österreichisch-ungarischen Monarchie, um bald ihre nächste Vertraute – laut Elisabeths Briefen ihre „Freundin“ – zu werden.

Wie aber kam Ida zur Kaiserin? Zitieren wir dazu die Zeilen des bekannten Journalisten Max Falk (1880):

„Es ist schon lange her, daß Kaiserin und Königin Elisabeth eine ungarische Gesellschafterin und einen Sprachlehrer zu nehmen beabsichtigte, zwecks Ausbildung in der ungarischen Sprache. Solche Entschlüsse pflegen bei jedem Hofstaat eine große Bewegung hervorzurufen, und zwar nicht bloß bei denen, die Seiner oder Ihrer Majestät nahezu kommen wünschen, sondern auch bei denen, die schon dort sind, und die bei einer solchen Gelegenheit den unbekannten Ankömmling ängstlich betrachten, durch den vielleicht ihr Einfluß Abbruch erleiden könnte. Man kann sich also vorstellen, wie viele Vorbereitungen dem Zusammenstellen jener Liste vorangingen, die Ihrer Majestät unterbreitet wurde, um aus den Erwähnten eine Gesellschafterin zu wählen. Schließlich und endlich einigte man sich – wenn ich mich gut erinnere – auf sechs Namen, und die Liste wurde, kalligraphisch geschrieben, der zuständigen Stelle unterbreitet. Als sie jedoch in die Hände Ihrer Majestät gelangte, fand sich dort (wie mir sehr zuverlässige Personen berichteten) auch ein siebenter Name in fremder Handschrift, als letzter. Ich weiß nicht, ob es die abweichende Schrift war oder es eine andere Ursache hatte, aber dies genügte, daß

Ihre Majestät das Porträt eben dieser als siebente genannten Dame zu sehen wünschte. Als sie es erhielt, gefielen der interessante Gesichtsausdruck, die offenen, klugen Augen, also die ganze geistreiche Miene Ihrer Majestät so sehr, daß sie das „Original“ des Porträts zu sich kommen ließ, um sie als Gesellschafterin aufzunehmen.

Diese bescheidene Kleinstadtfrau entfaltete in ihrer bisher ganz ungewohnten Stellung eine solche Geschicklichkeit, wie sie jedem Diplomaten zur Ehre gereicht hätte. Auf jeden ihrer Schritte wartete eine Falle. Sie aber wich allen aus. Sie erfüllte alle Pflichten ihrer Stellung mit größter Genauigkeit und Gewissenhaftigkeit, und sie überschritt nie die Grenzen ihrer Stellung. Bald wurde sie dadurch nicht nur zum Liebling Ihrer Majestät, sondern sie erwarb sich sogar das Vertrauen des Kaisers.

Wie segensreich die Tätigkeit dieser Frau für unser Vaterland war, das wird erst durch die Nachwelt aufgedeckt werden.

Wer es war, der den siebenten Namen auf die Liste setzte, ...das weiß ich nicht – ich kenne aber diesen siebenten Namen. Er ist schon sehr bekannt und wird im ganzen Land bewundert. Er lautet: *Ida von Ferenczy!*”

Die erste Begegnung fand im Jahre 1864 statt, und schon diese erste Audienz war entscheidend für eine gegenseitige lebenslange Anhänglichkeit. Nicht nur Ida war von der Schönheit, dem Charme, der Liebenswürdigkeit und Intelligenz der Kaiserin bezaubert, sondern auch diese gewann das natürliche, aufrichtige und einnehmende Wesen Idas lieb.

Man kann sich leicht vorstellen, was es für dieses junge Mädchen bedeutete, aus Kecskemét unmittelbar an einen der konservativsten Höfe zu geraten. Sie mußte alle die strengen Vorschriften des Hofes, die hunderterlei verschiedenen Regeln der Etikette, die Ränge, die Anreden usw. lernen. In diesen Kreisen war die Familienherkunft, die Abstammung das Wichtigste. Wer nicht mindestens 16 aristokratische Ahnen nachweisen konnte, der zählte kaum etwas. Selbst an Elisabeth wurde beanstandet, daß sie nicht aus der „von Bayern“-Linie der Wittelsbacher, sondern nur aus der „in Bayern“ stammte. Ida von Ferenczy konnte nur einen ehrenhaften adeligen Stammbaum vorweisen. Aber es kann sein, daß der Kaiserin gerade darum dieser Name in der Liste aufgefallen war, da ihr das „Klassenbewußtsein“ ganz und gar fremd war. Für die Kaiserin bedeutete die Abstammung gar nichts, sie schätzte nur die wahren menschlichen Werte.

Am Hofe aber herrschten strenge Vorschriften. Ida konnte wegen ihrer Herkunft nicht Hofdame werden. So wurde sie zuerst Brünner Stiftsdame, wodurch sie anstatt „Fräulein von Ferenczy“ als „Frau von Ferenczy“ angesprochen wurde. Später bekam sie den Titel „Vorleserin Ihrer Majestät“.

Was konnte wohl der Grund sein für die lebenslange, gegenseitige und aufrichtige Freundschaft und Liebe zwischen der Kaiserin und

Ida? Sie nahm ja überhaupt keinen Anteil an manchen Eigenarten und Beschäftigungen der Königin. Sie ritt nicht, turnte nicht, konnte die mehrstündigen Gewaltmärsche nicht vertragen, was aber alles einen bedeutenden Teil des täglichen Programms einnahm.

Es war aber viel, viel mehr, was die beiden miteinander verband. Zunächst die gegenseitige Sympathie vom ersten Augenblick ihres Treffens an. Beide waren damals noch jung, beinahe gleichaltrig (Ida war bloß zwei Jahre jünger als die Kaiserin). So war sie eine richtige Altersgenossin, ganz im Gegensatz zu den älteren Oberhofmeisterinnen und anderen Hofdamen, die alle auf Anweisung der Erzherzogin Sophie die junge Kaiserin „erziehen“ wollten.

Elisabeth war am Wiener Hof unglaublich allein und isoliert. Ihre ganze Lebensweise und ihre Anschauung standen im krassen Gegensatz zu denen der Hofkreise. Ida wurde in der ersten Zeit von den Vertrauten der Erzherzogin Sophie umgarnt, um zu erzählen, worüber sie mit der Kaiserin zu sprechen pflegte oder was sie von der Kaiserin höre. Es gelang aber nie, sie auszuhorchen, denn Ida diene vom ersten Augenblick an bis zum Tode einzig und allein ihrer Herrin. An den Intrigen und dem Tratsch nahm sie nie teil, und sie konnte schweigen. Die Kaiserin erkannte schnell, daß sie das Wesen gefunden hatte, nach dem sie sich in ihrer großen Einsamkeit schon seit langem gesehnt hatte.

Wie nahe sich Elisabeth und Ida nach kaum acht Monaten schon gekommen waren, beweisen die Briefe Nr. 1 und 2 aus dem Jahr 1865.

Durch Ida lernte Kaiserin Elisabeth die Ungarn und ihre Sprache immer besser kennen und lieben. Sie lernte auch die Bestrebungen von Deák und Andrassy kennen, wodurch sie bald die politische Tatsache erkannte, daß mit den Ungarn ein Ausgleich zustande gebracht werden mußte.

Ida kannte alle Geheimnisse ihrer Herrin und erledigte ihre persönlichste Korrespondenz. Sie war unentbehrlich im Erfüllen der zahllosen Wünsche Elisabeths.

Auch Franz Joseph nahm oft ihren Rat in Anspruch, wie das z. B. aus seinem Brief an Elisabeth vom 9. Dezember 1893 hervorgeht:

„Édes, szeretett lelkem* ... Gestern frug ich mich bei Frau v. Ferenczy an, ob ich zu ihr kommen könne, da ich wegen der Weihnachtsgeschenke für Lichtenegg** mit ihr sprechen wollte. Sie ließ mir aber ihr Bedauern aussprechen, daß sie mich nicht empfangen könne, da sie seit Deiner Abreise im Bette liege, wovon ich keine Ahnung hatte.

* Ungarische Anrede, wie sie der Kaiser seit 1867 für seine Briefe an Elisabeth verwendete – d. h. „Meine süße, geliebte Seele“.

** Lichtenegg war damals der Wohnsitz der schon verheirateten Erzherzogin Marie Valérie.

Später schrieb sie mir, um mir zu sagen, daß wegen Weihnachten alles in die Ordnung kommen wird und daß Gräfin Kornis zu diesem Zwecke morgen hierher kommt...”

Die Königin hatte eigenartige Eßgewohnheiten, um ihre legendäre Schlankheit zu bewahren. So nahm sie oft bloß Milch zu sich. Diese mußte aber von garantiert guter Qualität und kontrolliert sein. Darum beauftragte sie Ida mit der Gründung einer kleinen Meierei und übertrug ihr gleichzeitig deren Leitung. Der Meier war verpflichtet, Ida von Ferenczy alle Rechnungen vorzulegen sowie ihr über die Angelegenheiten der Meierei Bericht zu erstatten. Wenn die Königin gerade nicht auf Reisen war, besuchte sie oft ihre kleine Meierei. Wenn sie auf ihren Reisen durch Europa auf einem Spaziergang eine besonders schöne und gesunde Kuh entdeckte, kaufte sie diese und schickte sie für ihre Meierei nach Hause.

Schon vor dem Tode des Kronprinzen Rudolf war Elisabeth oft unterwegs. Nach seinem Tod wurden ihre Reisen aber noch häufiger. Gleichzeitig hatte sie Gewissensbisse wegen der Einsamkeit des Kaisers während dieser Zeit. So war sie selbst es, die Franz Joseph mit der Burgtheaterschauspielerin Katharina Schratt (verehelichte Kiss de Ittebe) zusammenbrachte und ihren Segen zu dieser Freundschaft gab. Es war auch Elisabeths Idee, daß Katharina Schratt – um kein Aufsehen zu erregen – über Idas Wohnung in die Burg gelangen sollte. Die Wohnung von Ida Ferenczy befand sich nämlich in unmittelbarer Nähe des Appartements der Königin und hatte den Eingang am Ballhausplatz.

Zu ihrem ersten Treffen lud Franz Joseph Katharina Schratt mit folgenden Worten ein:

„Wien, den 6. Dezember 1888.

...„Die Kaiserin ersucht Sie, Sich um 1/2 11 Uhr bei Frau v. Ferenczy, Ballhausplatz, Nr. 6. II. Stock, einzufinden. Sollten Sie nach dieser Adresse die Wohnung nicht entdecken, so brauchen Sie Sich nur in der Burg an irgend jemand zu wenden, der Ihnen gewiß den richtigen Weg zeigen wird. Bei Frau v. Ferenczy wird die Kaiserin Sie abholen, um Sie in unsere Wohnung zu führen. Wie freue ich mich, Ihnen meine Zimmer und das gewisse Fenster von Innen zu zeigen, auf das Sie oft die Gnade hatten, Ihre Blicke von Außen zu richten...”

Ida von Ferenczy übernahm ihrer Herrscherin zuliebe diese Rolle, und sie empfing Katharina Schratt, sooft sie der Kaiser darum ersuchte. Der genaue Zeitpunkt eines geplanten Zusammentreffens wurde vom Kaiser immer in einem von eigener Hand und in ungarischer Sprache verfaßten Schreiben mitgeteilt. Zum Beispiel:

„Frau Schratt kommt heute abends an. Kann Sie morgen, am Donnerstag, um 1 Uhr kommen?

Franz Joseph”

Mit der Zeit kam es vor, daß Ida von Ferenczy beide bewirtete, wie das der Kaiser seiner Gemahlin getreu in einem Brief vom 18. April 1895 berichtete:

„Édes, szeretett lelkem,

... Ida gab uns ein Déjeuner, von ihrer Köchin gekocht: Thee, Rostbraten, Schweinsbraten, Würste und Apfelstrudel...”

Die Jahre vergingen, und in Gedanken begleitete Ida ihre traurige Königin auf deren ruhelosen Reisen. Mit Sehnsucht erwartete sie die Briefe von Mitgliedern der Suite der Königin, des Obersthofmeisters Baron Nopcsa, der gerade diensthabenden Hofdame oder auch einer Kammerfrau. Wenn man bedenkt, daß Elisabeth in dem letzten Jahrzehnt ihres Lebens nur immer wenige Wochen in Österreich und in Ungarn verbrachte, so kann man sich vorstellen, wieviel diese Nachrichten für Ida bedeuteten. Abgesehen davon, daß diese Briefe bis heute nichts von ihrer Lebendigkeit und Spontaneität verloren haben.

Der Tod der Königin traf Ida tief. Sie verwaiste in engstem Sinne des Wortes, weil die Königin für sie der Lebensinhalt, ihr Glück, einfach ihr Alles gewesen war. Sie verlor zu dieser Zeit auch ihre Schwestern. Darunter die jüngste, ihren Liebling, Viktoria, für die sie – da die Mutter sehr früh gestorben war – die Mutterstelle vertrat.

Ida erledigte gemeinsam mit Erzherzogin Marie Valérie die heikle und viel Taktgefühl benötigende Aufgabe, zu bestimmen, wer welches Andenken von den persönlichen Gegenständen der Königin erhalten sollte. Dies läßt sich auch durch folgende wenige Zeilen veranschaulichen:

„Liebe Ida, wenn es noch möglich ist, bitte ich sie das für Liechtenstein bestimmte *Glas* auszutauschen, welches eher an Carmen Sylva (Königin von Rumänien) geschenkt werden sollte, an Liechtenstein aber ein *Petschaft*. Falls Gisela sich noch dort befindet, bitte ihr das zu erwähnen, übrigens nur mit den Herren auszurichten. Mit tausend Grüßen

Valérie”

(Original: ungarisch)

Nach dem tragischen Tod in Genf übertrug Ida die der Königin entgegengebrachte Liebe auf die Töchter Elisabeths, die Erzherzoginnen Marie Valérie und Gisela. Vor allem mit ersterer blieb sie bis zu ihrem Ende in persönlicher, in ungarischer Sprache geführter Korrespondenz. Es scheint, daß ihr Marie Valérie noch nähergekommen war, als sie Idas aufrichtigen und untröstlichen Kummer über das Ableben ihrer Mutter sah.

Der ungarische Hofstaat der Königin mußte die Burg bald verlassen. Ida mietete zuerst eine Wohnung in der Reisnerstraße, ein Jahrzehnt später zog sie endgültig nach Schönbrunn, in die „Hofvilla“ in der Grünberggasse. In all diesen Jahren blieb ihr Salon ein Treffpunkt zahlreicher Personen des österreichischen und ungarischen öffentlichen Lebens.

Nach dem Tode der Königin lebte Ida von Ferenczy noch dreißig lange Jahre, mit nie verblässernder Liebe zu ihrer Herrin. Sie pflegte die Erinnerung an sie und umgab sich mit vielen Reliquien.

Ida von Ferenczy war einer der Hauptorganisatoren bei der Gründung des Königin Elisabeth-Gedenkmuseums in Budapest. Die Idee eines Museums zur Verewigung des Gedenkens an die Königin war schon bald nach dem Attentat auf Elisabeth aufgetaucht. Die Erzherzoginnen Valérie und Gisela boten dem Ungarischen Nationalmuseum zahlreiche Andenken an, bezeichnenderweise nach Besprechungen mit Ida von Ferenczy. Darunter befand sich auch das Kleid, das Elisabeth bei den Millenniumsfeiern 1896 getragen hatte und das Ida von Ferenczy am 31. Mai 1899 dem Ungarischen Nationalmuseum übergab. Zusammen mit den anderen Gegenständen wurde es schon damals zur Schau gestellt.

Am 11. März 1907 unterbreitete ein Damenkomitee (Leontine Gräfin Andrassy, geb. Baronin Wenckheim, Adele Markgräfin Pallavicini, geb. Gräfin Mailáth, und Ilona Gräfin Batthyány, geb. Gräfin Andrassy) dem Kaiser ein Gesuch mit der Bitte, der Gründung eines Elisabeth-Gedenkmuseums in der Budaer Burg zuzustimmen bzw. dafür Möbel und Erinnerungsgegenstände aus dem Appartement der Königin zu überlassen.

Der Kaiser gab dem Gesuch des Damenkomitees – mit Rücksicht auf die gegenseitige Verehrung und Liebe zwischen der Königin und der ungarischen Nation – statt und beauftragte Ida von Ferenczy als die zuständigste und sachkundigste Person, die Gegenstände auszuwählen und sich um das Zustandekommen des Museums zu kümmern.

Mit aller Kraft und unter Einsatz ihrer diplomatischen Fähigkeiten ging Ida von Ferenczy daran, das Material zusammenzustellen und das Museum einzurichten. Zwecks Einrichtung bzw. Umgestaltung der Räume des Gedenkmuseums verhandelte und korrespondierte sie viel mit dem Universitätsprofessor Alois Hauszmann, dem Architekten, der die Vergrößerung der Budaer Burg geplant hatte. Den Ort für das Museum hatte Kaiser Franz Joseph selbst bestimmt.

Ida von Ferenczy brachte im Museum eine große Anzahl von Erinnerungsstücken aus ihrem eigenen Besitz unter. Überhaupt fällt bei der Durchsicht des 1913 schon in vierter Auflage erschienenen Katalogs auf, daß sie – außer den beiden Erzherzoginnen – zu den großzügigsten Spendern zählte.

Das Damenkomitee betraute sie mit der getreulichen Rekonstruktion des Arbeitszimmers der Herrscherin, hatte doch Ida in der unmittel-

telbarer Umgebung der Königin gelebt und erinnerte sich noch an alles genau. In das neue Museum wurden auch jene Stücke gebracht, die früher im Nationalmuseum ausgestellt gewesen waren.

Das Gedenkmuseum wurde am 15. Januar 1908 feierlich eröffnet und war in der Folge sehr gut besucht.

Zitiert sei hier der Eindruck von Marie Gräfin Kornis, Hofdame der Erzherzogin Marie Valérie, die nach der ersten Besichtigung des Gedenkmuseums folgende Zeilen zu Papier brachte:

„Meine liebe, gute Ida!

Budapest, den 3. 5, 1908

... Stell dir vor, gestern war ich so glücklich, daß Etelka^{*} selbst mir das Elisabeth-Museum zeigte, das mich natürlich nicht überraschte, da ich die Gegenstände in der Wirklichkeit und durch den illustrierten Katalog schon kannte. Ich war aber desto mehr berührt und mich überkam das Gefühl und der Gedanke: so viel ist übrig geblieben von unserer großen, ruhmreichen, guten, erhabenen, geistreichen Königin, die eine ganze Welt hätte erobern können und der wir Ungarn alles verdanken!

Nichts interessierte mich natürlich so sehr, wie jene Vitrine mit ihrer Handschrift! Und was sie selbst über ihre Zuneigung zu den Ungarn geschrieben hat! – Wenn ich bedenke, daß all dies mit der zukünftigen Generation seinen Wert hätte verlieren können, falls es im Privatbesitz geblieben wäre, so kann man begreifen, was für ein Verdienst es war, diese zu retten...”

(Original: ungarisch)

Leider erlitt das Gedenkmuseum im Zweiten Weltkrieg schwere Schäden. Doch blieb ein beträchtlicher Teil des Museumsbestandes erhalten und wird im Ungarischen Nationalmuseum aufbewahrt.

Ida von Ferenczy erlebte den Untergang des Museums nicht mehr. Wohl aber mußte sie den Tod von Marie Valérie, der jüngsten Tochter der Königin, erleben. Der Reihe nach verlor sie auch die Gefährten, mit denen sie gemeinsam bei der Königin gedient hatte. Als erster verließ Obersthofmeister Baron Nopcsa diesen Kreis, dann die Hofdame Marie Gräfin Festetics, die Begleiterin der Königin auf deren Auslandsreisen, und schließlich die Hofdame Charlotte Gräfin Mailáth. Zwei Wochen später folgte ihr – 1928 in Wien – die 89jährige Ida von Ferenczy, sie wurde in der Loretto-Kapelle der Wiener Augustinerkirche aufgebahrt und dann auf dem Szentháromság-Friedhof zu Kecskemét zur ewigen Ruhe beigesetzt, in der Gruft der Familie Ferenczy, neben ihrem Vater und ihren Geschwistern.

Maria Tolnay-Kiss

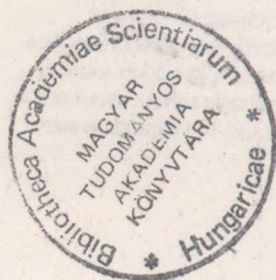
^{*}Etelka = Markgräfin Adele Pallavicini, geb. Gräfin Mailáth.

LITERATUR

- BOURGOING, Jean (Hg.): Briefe Kaiser Franz Josephs an Frau Katharina Schratt. Verlag Herold, Wien-München, 1964
- CORTI, Egon Caesar: Elisabeth, die seltsame Frau. 1. Aufl., Pustet-Verlag, Salzburg-Leipzig, 1934
- FALK, Miska: Kor- és jellemrájak (Epochen und Charaktere). Révai-testvérek, Budapest, 1903
- FARKAS-ARCHIV: Privatbesitz, Budapest
- HAMANN, Brigitte (Hg.): Kaiserin Elisabeth – Das poetische Tagebuch. Verlag der Österr. Akad. d. Wiss., Wien, 1984
- HAMANN, Brigitte: Elisabeth, Kaiserin wider Willen. 3. Aufl., Amalthea, Wien, 1982
- KARAFIÁTH, Márius: Ferenczy Ida. Nyitrai és Társa, Levice, 1935
- NOSTITZ-RIENECK, Georg (Hg.): Briefe Kaiser Franz Josephs an Kaiserin Elisabeth, 2 Bd., Verlag Herold, Wien, 1966
- SZALAY, Imre: Az Erzsébet királyné Emlékmúzeum (Das Königin Elisabeth-Gedenkmuseum). 4. Aufl., Stephaneum, Budapest, 1913

A KIADÁSÉRT FELELŐS
AZ AKADÉMIAI KIADÓ ÉS NYOMDA VÁLLALAT IGAZGATÓJA
A NYOMDAI MUNKÁLATOKAT
AZ AMEKO KFT. VÉGEZTE
FELELŐS VEZETŐ: KOVÁCS GÁBOR
NYOMDAI TÁSKASZÁM: 92/0072.
FELELŐS SZERKESZTŐ: POLYÁNSZKY PIROSKA
MŰSZAKI SZERKESZTŐ: CSÁKVÁRI ANDRÁS
A FEDÉLTERVET KÉSZÍTETTE: POLGÁR MARIANN
MEGJELENT 14,3 (A/5) ÍV TERJEDELEMBEN

5699/1

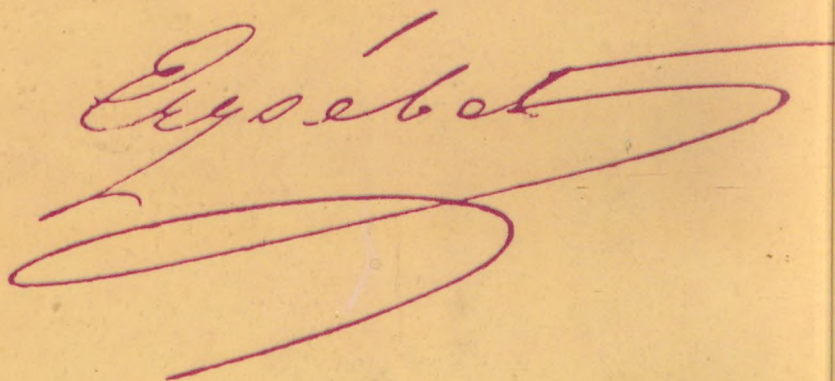

„KEDVES IDÁM!

...

BÉVALLOM, HOGY
KELLEMES CSALÁDI
KÖRÖM DACZÁRA
ISSZONYÚ MAGYAR
HONVÁGYAM VAN;...”

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ LEVÉLRÉSZLET
FERENCZY IDÁHOZ 1869. JÚLIUS 19.

A large, elegant handwritten signature in dark ink, which appears to read 'Erzsébet', is written across the lower half of the page. The signature is highly stylized, with long, sweeping horizontal strokes at the bottom.

